

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı
ve
3008 Sayılı İş Kanunu

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan : Önder Deniz

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı

İZMİR 2005

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Atatürk Dönemi’nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05.08.2005

Önder Deniz

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Yüksek Lisans öğrencisi ÖNDER DENİZ'in "Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu" konulu tezi incelenmiş ve aday 05/09/2005 tarihinde, saat da jüri önünde tez savunusuna alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu:

Üniv.kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin Yazarının

Soyadı : DENİZ

Adı: ÖNDER

Tezin Türkçe Adı: ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ÇALIŞMA HAYATI VE 3008 SAYILI İŞ KANUNU

Tezin Yabancı Adı: WORKING LIFE AND THE LABOUR CODE, NUMBER 3008, IN ATATÜRK'S PERIOD

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitüsü: Atatürk İlk. ve İnk. Tarihi Yılı: 2005

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

1- Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

2- Doktora

Sayfa Sayısı: 125

3- Tıpta Uzm.

4- Sanatta Yeterlilik

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: KEMAL

Soyadı: ARI

Türkçe anahtar kelimeler:

1- Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı

2- 3008 Sayılı İş Kanunu

3- 1923 Yılı Öncesi Türk Çalışma Hayatı

4- 3008 Sayılı İş Kanununun Basına Yankıları

5- 1923-1938 Yılları Arasında Türkiye İktisadı

İngilizce anahtar kelimeler:

1- The working life in Atatürk's period

2- The labour code, number 3008

3- Before 1923, Turkish working life

4- The labour code, number 3008 on newspapers

5- Turkish economy between 1923 and 1938

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum: Evet

Hayır

ÖZET

İnsanların bir arada yaşamaya başlaması ile birlikte, toplumsal çerçevede; işbölümü ve uzmanlaşmaya gidilmiştir. Başlarda küçük işletmeler ve basit işbölümü olarak açıklayacağımız bu durum, Sanayi Devrimi ile birlikte kompleks bir hale gelerek günümüz çalışma hayatını oluşmasına yol açmıştır.

Çalışma hayatı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal yapının önemli bir unsuru olmuştur. Türkiye’de çalışma hayatının belirginleşmesi, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. O tarihten günümüze kadar geçen 200 senelik süreç içerisinde birçok yapısal değişiklik geçiren çalışma hayatı; en belirgin değişikliğini ve günümüzdeki çerçevesini Cumhuriyetin ilanı ile yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte ilk 15 yıl büyük bir yapılanma gösteren çalışma hayatında gerçek anlamda bir işçi sınıfı oluşturularak hukuksal çerçevede bir “iş kanunu” çıkarılmıştır. Bu dönemde Türkiye, bir yandan ulusal bir devlet olmaya çalışırken bir yandan da iktisadi kalkınmayla ülkedeki çalışma hayatını geliştirmeye çalışmaktaydı.

Atatürk Dönemi’nde çalışma hayatında gerçekleşen bu yapısal değişiklik bir başlangıcı temsil etmektedir. 21. yüzyılda Türkiye’de yaşayan insanların büyük bir bölümü, çalışma hayatında aktif rol oynayarak hayatlarını sürdürmektedir.

ABSTRACT

With beginning to live all together, division of labor and specialiting had gone in social limitation. Firstly, we can say this situation with little maneging and simple division of labor. This stituation had caused to arise work life with industry revolution.

Work life is important element in Turkey as all world. The work life had become clear in 19th century in Turkey. 200 years had passed between that history and today and in this 200 years, work life had passed a lot constituonals variation. Work life had lived the most important variation with declaring Turkish Republic. In first 15 years after declaring republic, in work life, a real labour class had arised and labour code had been published by government In this period, Turkey had tried to be a national state on the one head and had worked devoloping country's working life with economic progress on the other head.

In Atatürk's periods, living this contituonal variation is first. A great part of living people in 21th.centry in Turkey have got very active role in their work life.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
I- CUMHURİYETİN İLANI İLE TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMA HAYATININ GELİŞİMİ	
A- 1923-1938 YILLARI ARASINDA ÜLKEDEKİ NÜFUS DURUMU	5
1- Genel Nüfus Verileri (1923-1938)	7
a- Toplam Nüfus	7
b- Cinsiyete Göre Türkiye Nüfusu	8
c- Şehir-Köy Nüfusu	9
d- Bağımlı Yaş Nüfusu	9
2- Çalışma Hayatı Yönünden Nüfus (1923-1938)	10
a- Çalışan ve İşsiz Nüfus	10
b- Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1927)	10
c- İşletme Büyüklüğüne Göre İşçi Dağılımı (1927)	11
d- Çocuk İşçiler	12
e- Çalışma Hayatının Genel Görünümü	12
B- 1923-1938 YILLARI ARASI İKTİSADİ YAPI VE ÇALIŞMA HAYATI	14
1- 1923 Türkiye'sine Gelen İktisadi Yapı ve Çalışma Hayatı	14
2- 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye'nin İktisadi Yapısı ve Çalışma Hayatı	23

3- 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye'nin İktisadi Yapısı ve Çalışma Hayatı	33
4- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarımı ve Çalışanları	43

C- ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ÇALIŞMA YAŞAMINI ETKİLEYEN KANUNLAR VE GELİŞMELER 45

1- 17 Şubat – 4 Mart 1923 İktisat Kongresi	45
2- 20 Nisan 1924 Anayasanın Kabulü	48
3- 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunu	49
4- 17 Şubat 1926 Tarihi Medeni Kanun	50
5- 22 Nisan 1926 Tarihli Borçlar Kanunu	51
6- 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu	52
7- 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun	54
8- Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik	55
9- 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu	56

II- 3008 SAYILI İŞ KANUNU

A- ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNİ HUKUKSAL ALANDA DÜZENLEME GİRİŞİMLERİ 58

1- Mecelle	61
2- Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu	66
3- Cumhuriyet Dönemi İş Kanunu Tasarıları	70
a- 1924 İş Yasası Tasarısı	70
b- 1929 İş Yasası Tasarısı	71
c- 1932 İş Yasası Tasarısı	72

B- 3008 SAYILI KANUNUN HAZIRLANIŞI 74

1- Kanuna Duyulan İhtiyaç	74
2- Kanunun Hazırlanışı	79

3- Kanunun Mecliste Yasalaşması	83
III- 3008 SAYILI İŞ KANUNU ÖNEMİ	
A- KANUNUN MADDELERİNİN UYGULANMASI	90
B- KANUNUN ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİSİ	94
1- İşçi Sınıfına Etkisi	95
2- İşveren Sınıfına Etkisi	98
C- İŞ KANUNUN HUKUKİ BOYUTU	100
D- 3008 SAYILI İŞ KANUNUN BASINA YANKILARI	103
E- 3008 SAYILI İŞ KANUNUNUN GÜNÜMÜZ KANUNLARINA ETKİSİ	112
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117
KISALTMALAR	124
EKLER	125

ÖNSÖZ

Dünyada, 18. yüzyıldan sonra hızla gelişen sanayi sektörü, çalışma hayatının gelişimini sağladı. Sanayi üretiminin ana unsuru olan iş gücü ve bu iş gücünün sosyal hayattaki etkisinin artması, çalışma hayatının 19. yüzyılda sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olmasına neden oldu. Çalışma hayatının iktisadi ve sosyal hayattaki etkisinin artması, bu alan üzerindeki araştırmaları da artırdı. İngiltere ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkelerde başlayan bu araştırmaların amacı; sanayi çalışanlarını iş koşullarından kaynaklanan sorunlara karşı korumaktı.

Araştırmaların ortak noktası, çalışanı korumanın yalnızca hukuksal yaptırımlarla olacağı doğrutusundaydı. Bu fikir, iş hukuku olarak adlandırılan, işçi ve işveren ilişkilerini hukuksal alanda düzenleyen yaptırımların oluşmasına neden oldu. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, iş hukuku çalışma hayatının değişmez bir parçası oldu.

Çalışma hayatının gelişimindeki bu süreç, sanayileşmiş veya sanayileşmeye çalışan ülkelerde genelde böyledir. Ülkemizde ise bazı farklılıklar gösterse de, çalışma hayatı aynı süreci izlemiş ve gelişmiştir. Türkiye’de çalışma hayatının gelişmesi ve çıkarılan ilk iş kanunu, 1923-1936 tarihleri arası bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem Mustafa Kemal Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyetini kurduğu ve ilerlemesi için çaba harcadığı döneme rastlamaktadır. Türkiye’nin çalışma hayatı ve iş kanunlarının temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu dönemin sonunda ise Türkiye’nin ilk iş kanun olan 3008 Sayılı İş Kanunu Mecliste yasalaşmıştır.

Türk tarihinin bir parçası olan 3008 Sayılı İş Kanunu ve bu dönem çalışma hayatının araştırılması, tarihimiz için büyük önem taşımaktadır. Tarih araştırmacılara düşen görev çalışma hayatının bu döneminin önemini günümüze taşınmasını sağlamaktır. Ne yazık ki tarih araştırmacılarımız bu konuda fazla araştırma yoluna gitmemesi, bu dönem çalışma hayatının ve 3008 Sayılı İş Kanunun önemsenmemesine neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yılları çalışma hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu ile ilgili araştırmalarda, tarih yöntemi ve tekniklerinin kullanılmaması, bizi böyle bir araştırma

yapmaya yönlendirdi. Amacımız yakın Türkiye Tarihi'nin analizine katkıda bulunmaktır.

Bu araştırmamda bana yardımlarını hiçbir zaman eksik etmeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı'ya ve desteklerinden dolayı aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Önder Deniz
İzmir - 2005

GİRİŞ

Dünya üzerindeki insanlar, yerleşik düzene geçtiklerinden beri, günümüze kadar değişik alanlarda çalışarak, hayatlarını sürdürmüşlerdir. İnsan, çalışmaya ilk önce aç kalmamak için başlamıştır. İkel toplumlarda çalışma; yiyecek, bir ürün elde etmek için yapılırdı. Toprağa bir ürün ekmek, yiyeceklerini saklayacak kap yapmak, yiyecek için hayvan beslemek insanoğlunun ilk çalışma alanlarını oluşturmuştu. İlkçağ ve ortaçağda ise çalışanlar; köleler, zanaatkarlar ve köylülerden oluşmaktaydı. Bu kesimler toplumun en alt seviyesini oluşturmaktaydı. Bu çağlarda çalışmak, çalışarak geçimini sağlamak, aşağılanacak kadar kötü bir durumdu.

Bu yapı dünyada sanayileşmenin gelişimi ile ortadan kalktı. Sanayileşme, dünya ekonomisini ve yapısını kökten değiştirdi. Üretim ve tüketim fazlalaştı, yaşam kırsal kesimlerden şehirlere doğru yöneldi. Toprak krallıkları, değişen dünya ekonomisiyle sanayi krallıklarına dönüştü. İnsanlar geçimlerini sağlamak için artık toprağa bağlı kalmıyordu. Sanayileşmeyle, büyük oranda üretim yapan kuruluşlar ortaya çıktı. Bu kuruluşlarda insan gücü kullanılarak üretim yapılmaktaydı. İnsanlar artık şehirlerde yaşıyor, geçimlerini büyük sanayi kuruluşlarında çalışarak sağlıyorlardı. Teknoloji geliştikçe, ülkelerdeki sanayi kuruluşları ve çalışan insan sayısı da artıyordu. Şehirlerde emeği ile geçimini sağlayan insan toplulukları, yani işçiler bir sosyal sınıf oluşturdu.

Başlarda çalışma hayatı, eski çağlardan kalma köle-efendi ilişkisiyle sürdürülmekteydi. Eski çağlarda hizmet ve çalışmak kölelere ait bir meslekti.. İşçi ise, hizmeti karşılığında bir para almakta ve bu parayla kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaktaydı. İşveren ise işçiyi köle olarak görmekte, işçi masraflarını en alt düzeyde tutma yolları aramaktaydı. Bu durum işçi ile işveren arasında çatışma ortamı yarattı. Bu çatışma ortamı devletleri zora sokmaktaydı.

Bu dönemde işçi-işveren arası meydana gelen çatışmalar ve bu çatışmalardan toplumun zarar görmesi karşısında devlet, işçi-işveren arasında hukuki ilişkileri

düzenleme gereğini duyup, buna müdahale gereği hissetmişlerdir. İşçileri ve işçiyi, bugün gördüğümüz gibi, karşı karşıya getiren ve dolayısıyla bu günkü anlamda özel bir iş hukukunu teşkilini zorunlu kılan iktisadi ilişkiler XVIII. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu önce özel bir (işçiyi koruma hukuku) teşkili ile, yani işverene devlet karşısında işçinin korunması için kamu hukukundan doğan mükellefiyetler yüklenmesi ile meydana gelmiştir.

Bu koruma, başlarda çalışma ortamından kaynaklanan kötü koşulları ortadan kaldırmaya yönelikti. Maden, kimyasal üretim yapan sektörlerde çalışma koşulları çok ağırdı. İşçiler iş yerinin kötü koşulları altında hastalanmaktaydı. Devletler bu konuya insancıl yönden yaklaşarak, kanunlarına çalışma koşullarını düzenleyici maddeler eklemişlerdir. Bu çalışma hayatının devlet tarafından düzenlenme girişimlerinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Dünya sanayisi XX. yüzyıla gelindiğinde artık en üst düzeye gelmişti. Artık sanayi fabrikaları, şehirler oluşturmaya başlamıştı. Aynı gelişme çalışma hayatında da gerçekleşti. Bu gelişme sonunda, çalışma hayatının baş aktörleri olan işçilerin, sorunları ve istekleri daha da karmaşık bir hal almıştı. Kanunlardaki “*işçiyi koruyucu tedbirler*” işçiye yetmemeye başlamıştı. İşçi kitlesi, ülkelerin en büyük sosyal kitleleri olmuştu. Bu durum karşısında devlet, işçiyi gerçek anlamda koruyacak, tamamen çalışma hayatına yönelik kanunlar çıkaracaktı.

Türkiye’de çalışma hayatı Osmanlı İmparatorluğu ile başlamıştır. Osmanlı Devletinde çalışma hayatına baktığımızda ise sanayileşme sürecine kadar dünya üzerindeki devletlerden farklılık görünmemektedir. Değişik nedenlerden dolayı sanayisileşme sürecine giremeyen Osmanlı Devleti, sanayileşmiş ülkelerin gerisinde kalmış, çalışma hayatı gelişmemiştir. Devlet, ülke sanayisini geliştirilmeye çalışmış ama bunda başarılı olamamıştır. Sanayisi gelişemeyen Osmanlı ekonomik yönden çöküş içerisine girdi. Osmanlının son 100 yılı bu ekonomik sorunlarla geçmiştir.

Osmanlı devletindeki işçi sınıfına baktığımızda, sanayisine benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Ülkede sanayi sayılabilecek işletmelerin çok az sayıda olması, sanayiden sayılacak işletmelerin de genelde yabancı yatırımcıların elinde bulunması,

Türk işçi sınıfının oluşmasını engelledi. Osmanlı da işçi sınıfı sayabileceğimiz toplulukları ancak, XX. yüzyılın başlarında görmekteyiz.

Osmanlı Devletinde sanayiinin gelişmemesi, işçi sınıfının oluşmasını engelledi. Bu durum beraberinde iş kanunlarının oluşumunu da etkiledi. İmparatorluk, hiçbir zaman bir iş kanununa sahip olmadı.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşının ardından yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Türkiye Devleti ekonomik ve siyasi bakımdan sıfırdan kurulan bir devlettir. Türkiye hiçbir sanayi kuruluşu bulunmayan kötü bir miras devralmıştı. Çalışma hayatı ise çiftçi ve esnaftan oluşmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti, her şeye sıfırdan başlayacaktı.

Türkiye Cumhuriyetini kuran kadro, ilk önce devletin siyasi yapısını güçlendirici tedbirler almıştı. Bu, anayasa ve kanunlarla gerçekleştirildi. Devlet yapısı güçlenen Türkiye Devleti artık ekonomisini rahata çıkarma yolları aramaya başladı. Ekonomi işçinin can damarı olan sanayii ile işe başlandı. Türkiye Devleti, özel kesime büyük avantajlar sağlayarak özel sektör sanayisini geliştirmeyi amaçladı. 1927 yılında çıkan sanayi teşvik kanunu ile özel sektöre sağlanan bu avantajlar en üst düzeye çıktı.

Devlet bütün bu çabalarının sonucunu bir türlü alamıyordu. Türkiye Devleti'nin özel sektör sanayisini geliştirme çabaları sonuçsuz kaldı. Dünyadaki sanayileşmiş devletlerin sanayileri gibi Türk sanayisi gelişemiyordu. Özel sektör sanayileşmesinden ümidini kesen Türkiye, 30'lu yılların başında farklı bir sanayileşme sürecine girdi. Sanayileşme işine devlet el attı. Türkiye toprakları üzerinde sanayi kuruluşuna elverişli olan yerlerde devlet teker teker fabrikalar kurmaya başladı. Türkiye devleti kısa sürede en büyük işveren durumuna geldi.

Bu politikadan kısa sürede sonuç alındı. Ülkede kısa sürede bir çok sanayi kuruluşu oluştu. Bu sanayi kuruluşlarında binlerce Türk çalışanı bulunmaktaydı. Türkiye'de hem sanayi hem de gerçek işçi sınıfı oluştu.

Devletçi sanayileşme politikası tutmuştu. Artık bu politikayı destekleyecek bir kanun gerekliydi. Devlet sanayi politikası desteklenirken, aynı zamanda çalışan kesim de korunacaktı. 1936 yılında çıkarılan 3008 Sayılı İş Kanunu tam da bu

düşüncenin ruhuna uygun bir iş kanunu olmuştur. Türk çalışma hayatında önemli bir yer tutan bu iş kanunu hakkında unutmayacağımız tek şey bu kanunun “*öncü*” oluşudur.

3008 Sayılı İş Kanunu, Türkiye'nin 30'lu yıllarda başlatılan sanayileşme hareketinin bir belgesi konumundadır. Bu belge başarılı bir sanayi politikasının ispatı olmuştur.

I- CUMHURİYETİN İLANI İLE TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMA HAYATININ GELİŞİMİ

A-1923-1938 YILLARI ARASINDA ÜLKEDEKİ NÜFUS DURUMU

Bir ülkenin çalışma hayatını inceleme işine giriştiğimizde “*Nüfus ve Demografi*” araştırmamızda önemli yer tutmaktadır. “*Nüfus ve Demografi*” bir ülkenin çalışma hayatı hakkında bize önemli fikirler vermektedir. Başka bir ifadeyle, iş bulabilme, işsizlik, ücret, çalışma şartları nüfusla ilgilidir¹.

Ülkedeki nüfusu sadece sayısal bir değer olarak incelemeyip, çalışma hayatını etkileyen değerlerine baktığımızda, çalışma hayatı ile ilgili çok önemli verileri elde etmiş oluruz. Genel olarak nüfus miktarı, çalışma hayatının bir parçası olan emek arzının kaynağıdır.

Nüfus verilerini incelerken emek arzı, nüfusun 15 yaşından aşağısı olan çocukla, 64 yaşından yukarısı olan yaşlılar çalışma çağı dışında kabul edilir². Fiilen çalışma çağı, her ülkenin mevzuatına göre değişebilse de “*Milletlerarası Çalışma Teşkilatı*” ve Milletlerarası istatistikler yönünden çalışma çağı olarak 14-65 yaş aralığı kabul edilmiştir³. Bu bilgi bizim nüfus yapısını inceleme sınırını belirtmektedir. Bir başka deyişle inceleme konusu “*çalışabilecek nüfus*” olmaktadır.

Nüfus verilerini incelerken bir başka konu çalışan iş gücüdür. İş gücüne dahil olan insanlar ne iş yaparlarsa yaparsınlar iktisadi faaliyetler itibariyle, tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler kesimi olmak üzere dört grupta toplanır⁴. Mesleki mevki itibariyle de işgücüne katılan insanlar işveren, ücretli, kendi başına çalışan ve ücretsiz çalışan

¹ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir, 1994, s.9.

² *Nüfus ve Demografi 1927-1990*, I., İstanbul Araştırma Merkezi yay., İstanbul, 1997, s.9.

³ *A.g.e.*, s.9.

⁴ *A.g.e.*, s.10.

yardımcı aile üyesi olarak hizmetlerini arz ederler⁵. Bu bilgiler de bize “*çalışan nüfus*” tanımını vermektedir. “*Çalışan Nüfus*” çalışma hayatını incelemede temel veri kaynağımız olacaktır.

Çalışma hayatı araştırmalarımızda, nüfus yapısını incelememiz çoğu verileri sayısal olarak almamızı sağlamaktadır. Bu verilerin gerçekliği de bizim araştırmamızın güvenilirliğini pekiştirmiş olacaktır. Veriler sayısal olduğundan dolayı verilen bilgi doğru veya doğruya yakın olmak zorundadır. Bu verilerin yanlış veya hatalı olması durumunda ise, sayısal olmayan gerçek bilgilerin de doğruluğunu tehlikeye düşürecektir.

Çalışma hayatı yönünden nüfus yapısını, incelenmesinde verilerin doğruluğu için dikkat edilecek hususları belirlememiz gerekmektedir. Bu hususları sıralarsak:

- İncelenecek dönem çok iyi belirlenmelidir. Bizim konumuz “*Atatürk Dönemi Çalışma Hayatı*” olduğundan dolayı inceleyeceğimiz dönem 1923-1938 yılları arası olacaktır.

- Veriler mümkün olduğunca resmi veya resmi kaynaklarla paralellik gösteren kaynaklardan yararlanılması gerekmektedir.

- Çalışan nüfus incelenirken “Tarım”, “Sanayi”, “Ticaret” ve “Hizmetler” olmak üzere dört grupta incelenmesi doğrudur.

- Değişik kaynaklardan “Çalışma Hayatı” ile ilgili nüfus verilerine ulaşılmalıdır.

- Nüfus sayımları temel veri kaynağımız olacaktır. Konumuz gereğince 1927 ve 1935 tarihli nüfus sayımları bizim ana kaynağımızdır.

Bu hususlar göz önüne alınarak “*Türkiye Cumhuriyeti Nüfusunu Çalışma Hayatı*” yönünden

- Genel Nüfus Verileri
- Çalışma Hayatı Yönünden Nüfus

başlıkları altında inceleyeceğiz.

⁵ *A.g.e.*, s.10.

Nüfus verilerinin incelenmesinde başlıca kaynağımız Devlet İstatistik Enstitüsü kurumu olacaktır. Bu kurum Türkiye’de sayısal bilgileri toplayan merkezi bir kuruluş olarak İstatistik Umum Müdürlüğü olarak kurulmuştur⁶. 1926 yılında Başbakanlığa bağlı bir umum müdürlük olarak oluşturulan bu kuruluş, 1927 yılından sonra peş peşe yapmış olduğu sayım ve anketlerle ülkenin en önemli bilgi kaynağını olmuştur⁷.

1- Genel Nüfus Verileri (1923-1938)

Genel nüfus bilgilerini incelemeye aldığımızda çalışma hayatını etkilemeyen nüfus bilgi ve istatistikler bizim konumuz için önem teşkil etmez. Çalışma hayatını dolaylı yoldan etkileyen nüfus bilgi ve istatistikleri “*Toplam Nüfus*”, “*Cinsiyet*”, “*Şehir - Köy Nüfusu*”, “*Bağımlı Yaş Nüfusu*” başlıkları altında toplayabiliriz.

a- Toplam Nüfus

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti her alanda olduğu gibi nüfus miktarı konusunda da gerçek bilgilere sahip değildi. Milli mücadelenin ardından hızlı bir şekilde göçler ve mübadeleler yaşandı. Bu dönemde görülen kitlesel göç hareketleri ; Türkiye dışına yönelik göçler, kurtarılmış bölgelere göç ve yurt dışından gelen göçler nüfus yapısını etkiledi⁸.

Bu etkenlerin yanında savaş sonrası ekonomik-sosyal ve askeri sorunlara eğilebilmek için Türkiye nüfusunun saptanması gerekmektedir. Nüfus sayımı Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye’nin önemli ihtiyaçları arasına girmiştir⁹.

1927 yılında yapılan genel nüfus sayımından sonra, 1935 tarihinde bir nüfus sayımı yapılmış ve her beş yılda bir tekrarlanmıştır.

Nüfus sayımları yapılmayan yıllarda ise nüfus sayımları DİE tarafından tahmini olarak hesaplandı.

⁶ *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973 s.V.

⁷ *A.g.e.*, s.V.

⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s.7.

⁹ *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, s.48.

Yıllar	Sayım Yılı Nüfusu	Yıl Ortası Nüfus Tahmini (1000)
1923,1924,1925,1926***		
1927**	13 648 270	
1928*		13 851
1929*		14 146
1930*		14 448
1931*		14 756
1932*		15 071
1933*		15 392
1934*		15 721
1935**	16 158 018	
1936*		16 352
1937*		16 637
1938*		16 926

Kaynak :Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.

* Yıllık %0 11.36’lık artış dikkate alınarak tahmin edilmiştir.

** Sayım yıllarına ilişkin kesin sonuçlardır.

*** Savaş sonrası nüfus bilgisi tam olarak bilinmediği yıllar. Bu yıllar arası nüfus mübadelesi yoğun olduğundan dolayı nüfus tahmininde istatistik verilerin kullanılması sağlıklı olmamaktadır. Bu yıllar arası ortalama nüfus 12 milyon civarında tahmin edilmektedir.

Tabloda da gördüğü gibi nüfus her yıl doğrusal oranda artış göstermiştir. Bu artış aynı şekilde “çalışabilecek nüfus” sayısını da artıran bir faktör olmaktadır. Bu dönemlerde önemli hastalıkların ve savaşların olmayışı “çalışabilecek nüfus” artı yönde etkileyen bir diğer faktördür.

b- Cinsiyete Göre Türkiye Nüfusu

Ülkede I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonunda, çoğu genç erkek nüfusu olmak üzere çalışabilecek nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu da ülkede çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu iki büyük savaştan sonra erkek nüfusunda artış “çalışabilecek nüfus” sayısını olumlu yönde etkilemiştir.

XX. yüzyıl başlarında ülkede çalışan nüfusun (köy nüfusu dışında) tamamına yakını erkeklerden oluşuyordu. Bu yüzden erkek nüfusu çalışma hayatında önemli yer tutmaktadır.

Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın
1927	13 648 270	6 563 879	7 084 391
1935	16 158 018	7 936 770	8 221 248
1940	17 820 950	8 898 912	8 922 038

Kaynak : Nüfus Sayımları, Nüfus ve Demografi 1927-1990

Kurtuluş savaşının ardından 5 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen erkek nüfusu fark edilir şekilde kadın nüfusundan az olduğu görülmektedir. Yıllar geçtikçe erkek nüfusundaki artış “çalışabilecek nüfus” sayısını artı yönde etkilemiştir.

c- Şehir Köy Nüfusu

Türkiye’de köy nüfusu çalışma hayatı incelenmesinde önemli yer tutmaktadır. 1923-1938 yılları arasında nüfusun ortalama %75 oranında köyde yaşaması bunun en güzel kanıtıdır. Köyde yaşayan nüfusun tamamına yakınının tarım ile uğraşması, tarımın çalışma hayatındaki önemini artırmaktadır.

Yıllar	Toplam	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu
1927	13 648 270	3 305 879	10 342 391
1935	16 158 018	3 802 642	12 355 376
1940	17 820 950	4 346 249	13 474 701

Kaynak : Nüfus Sayımları, Nüfus ve Demografi 1927-1990

d- Bağımlı Yaş Nüfusu

Bağımlı nüfus, “Milletlerarası Çalışma Teşkilatı” ve Milletlerarası istatistikler yönünden çalışma çağı olarak 14-65 yaş dışında kalan nüfus miktarıdır. Bağımlı yaş, çocuk ve yaşlılardan oluşan nüfus miktarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yıllar		Toplam	0-14	15-65	65+	Bilinmeyen
1935	Toplam	16 157 450	6 662 593	8 795 512	628 041	71 304
	Erkek	7 936 512	3 491 381	4 130 788	278 846	35 497
	Kadın	8 220 938	3 171 212	4 664 724	349 195	35 807
1940	Toplam	17 820 950	7 503 326	9 668 796	629 859	18 969
	Erkek	8 898 912	3 993 179	4 626 079	271 421	8 233
	Kadın	8 922 038	3 510 147	5 042 717	358 438	10 736

Kaynak : Nüfus Sayımları, Nüfus ve Demografi 1927-1990

Çalışabilecek nüfus sayısı toplam nüfusun ortalamasının %54'ünü oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yarısına yakın bir bölümü bağımlı nüfus olarak görülmektedir.

2- Çalışma Hayatı Yönünden Nüfus (1923-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarına ilişkin çalışma hayatını incelerken, sektörlerde çalışan nüfus miktarı bu dönemi incelememizde bize büyük kolaylık sağlar. “Çalışan ve İşsiz Nüfus”, “Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı”, “İşletmelerin Büyüklüğüne Göre İşçi Dağılımı”, “Çocuk İşçiler” incelemelerimizin temelini oluşturacaktır.

a- Çalışan ve İşsiz Nüfus

Yıllar	Çalışanlar (%)		Çalışmayanlar (%)		İşsiz %
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek+Kadın
1927	54.8	24.8	45.2	75.2	39.3
1935	2.7	58.7	7.3	41.3	25.3

Kaynak : Nüfus Sayımları, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der:Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998.

1927 yılı verilerine göre işsizlik oranının %39.3 düzeyinde olması, nüfusun önemli bir kesiminin işsiz olması anlamına gelmektedir. Bu oran Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılında daha da kötüydü. Bir ülke için işsizlik oranının bu kadar yüksek olması o ülkenin ekonomisinin yok denecek durumda olması anlamına gelmekteydi.

1935 yılında ise işsizlik %25.3 seviyelerine gerilemiştir. 1927 –1935 tarihleri arası nüfus artış hızının %18 civarlarında olmasına rağmen işsizliğin düşürülmesi, ülkede çok sayıda iş sahasının yaratıldığının kanıtıdır.

b- Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1927)

Sektörlere göre çalışan işçi sayısı ülkenin iktisadi durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ülkedeki çalışma alanlarının hangi sektörde fazla olduğu, hangi iş alanının ne kadar işçi istihdam etmekte olduğunu “Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı” tablosundan görmemiz mümkündür.

İş Alanları	İşletme Sayısı (%)	İşçi Sayısı(%)
Maden	0.9	7.4
Tarım	43.6	43.0
Tekstil	14.3	18.7
Ağaç	12.1	9.5
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.5	1.1
Metal	22.6	13.2
İnşaat	4.4	4.8
Kimyevi Maddeler	1.1	1.2
Muhtelif	0.2	0.6
Diğerleri	0.3	0.5

Kaynak : Türkiye'nin Nüfusu 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1929.

Tabloda ilk göze çarpan tarım sektörünün çalışma alınının neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışan nüfusun yine yarıya yakını tarım sektöründe çalışmaktadır.

Tabloda ayrıca maden sektöründe az işletme olmasına rağmen çalışan nüfusun %7.4'lük kısmının bu sektörde çalıştığı görülmektedir.

c- İşletmelerin Büyüklüğüne Göre İşçi Dağılımı (1927)

İşletmede Çalışan İşçi Sayısı	İşçi Yüzdesi
1-5	90.8
6-20	7.8
20-50	0.8
51-100	0.3
100+	0.2

Kaynak : Türkiye'nin Nüfusu 1927.

Yukarıdaki tabloda ülkede bulunan işletmelerin neredeyse tamamına yakını 1 ila 5 kişinin çalıştığı küçük işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Bunlar genellikle esnaflıkla uğraşan aile işletmelerinden ibaretti.

Bu dönemde sanayi işletmesi olarak adlandırabileceğimiz işletmelerde çalışan işçi sayısı, toplam işçilerin %9.1'ini oluşturmaktaydı.

d- Çocuk İşçiler

Çocuklar çok ufak yaşlarda, ya ailelerin ya da bir zanaatkarın yanında çalışmaya başlayarak üretim sürecine giriyorlardı. Özellikle madencilik ve tekstil sanayisi çocuk emeğinden büyük ölçüde yararlanmıştı¹⁰.

Çocuk işçilerin korunması, çalışma şartları ve sağlığı kanunlarla düzenlenmesi gerekmektedir. İş kanunlarında çocuk işçiler korunmuş, ağır işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Yıllar	İşçi Nüfusunda Çocuk İşçi Oranı %
1932	3.1
1933	4.1
1934	2.7

Kaynak : Nüfus Sayımları, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950.

Yukarıdaki tabloda çocuk işçi nüfusu ortalama %3-4 olması Cumhuriyetin ilk yıllarında çalışma yaşamında çocuk işçilerin de önemli yer tuttuğunu gösteren kanıttır.

e- Çalışma Hayatının Genel Görünümü

Çalışma hayatının genel görünümü 1923-1938 tarihleri arası İstihdam edilen nüfusu oluşturduğumuz grafiklere göre özetleme işine girdiğimizde genç Türkiye Cumhuriyeti Devletinin işgücü yapısı ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

- Çalışan sayısı ülke nüfusuna göre daha fazla oranda artmıştır.
- Çalışanların büyük bir bölümü tarım ve tarım dayalı iş yerlerinde istihdam edilmektedir.
- Ülkede çalışanların %90'ı 1-5 kişinin çalıştığı iş yerlerinde çalışmaktadır.
- Kadın ve çocuk işçiler çalışma hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁰ *Büyük Larousse*, Milliyet yay.,VI, İstanbul, 1992, s.2766.

Bu bilgilerin doğrultusunda iktisadi faaliyet koluna göre istihdam edilenleri sayısal olarak gösterdiğimizde her bilgi daha da netleşecektir. Nüfus ile ilgili sayısal bilgileri verirken DİE kendine kaynak olarak aldığı Tuncer Bulutay'ın araştırmalarından yararlanacağız.

Bin Kişi

Yıl	Toplam	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1923	5 371	4 850	17	166	1	40	142	19	13	123
1924	5 509	4 949	28	169	1	57	145	21	13	126
1925	5 635	5 051	24	173	1	74	148	22	14	128
1926	5 811	5 154	33	206	1	75	151	23	16	152
1927	5 965	5 261	36	216	1	96	154	24	17	160
1928	6 108	5 373	39	222	1	108	158	25	17	165
1929	6 249	5 488	34	224	1	130	161	26	19	166
1930	6 372	5 605	35	221	1	134	164	29	19	164
1931	6 433	5 724	37	210	1	88	168	30	19	156
1932	6 562	5 846	41	211	2	85	171	31	19	156
1933	6 680	5 971	41	185	2	100	175	31	18	157
1934	6 850	6 098	50	193	2	120	179	32	19	157
1935	7 083	6 254	54	267	2	116	180	34	18	158
1936	7 255	6 363	53	311	2	132	183	35	18	158
1937	7 403	6 474	58	333	2	138	186	36	17	159
1938	7 593	6 587	63	362	3	175	189	37	18	159

A-Tarım ormancılık, avcılık ve bankacılık. B-Madencilik ve taş ocaklığı. C-İmalat sanayi. D-Elektrik gaz ve su. E- İnşaat ve Bayındırlık işleri. F- Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller. G- Ulaştırma haberleşme ve depolama. H- Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri I- Toplum hizmetleri, sosyal ve hizmetler.

Kaynak : Tuncer Bulutay, **Employment, unemployment and wages in Turkey**, ILO:State Institute of Statistics, Ankara, 1995.

B- 1923-1938 YILLARI ARASI İKTİSADİ YAPI VE ÇALIŞMA HAYATI

1- 1923 Türkiye'sine Gelen İktisadi Yapı ve Çalışma Hayatı

Osmanlı Devletinde çalışma hayatı, ortaçağda toprakta çalışan kesim ile zanaat kesiminde çalışan çıraklar ve kalfalardan oluşuyordu. Bu, ortaçağda feodal yapı için son derece doğaldı. Avrupa'da ise çalışma, çalışarak bir mal ve hizmet üretmek özgür insanlar için aşağılayıcı bir uğraş sayılmıştı¹¹. Üretim genellikle köleler, tutsaklar, halkın hor ve aşağı görülen kesimleri ile yapılıyordu¹².

Coğrafi keşiflerin başlaması ve buharlı makinenin üretimde kullanılması ile Avrupa'nın çalışma ilişkileri değişti. Krallıkların yıkılmaya başlaması üretimin şehirlere kaymaya başlaması, gücün büyük üretim yapan insanların eline geçmesine neden oldu. Bu dönemden sonra üretim yapan burjuva ve yanında çalıştırdığı işçi buldukları ülkenin ekonomisini belirleyen olmuştu.

Osmanlıda çalışma hayatı ise tarım sektörü dışında başlangıçta 1 ila 5 kişinin çalıştığı zanaat işletmelerinde sürdürülüyordu. Bu durum Avrupa'daki orta çağ çalışma hayatıyla büyük oranda benzerlik göstermekteydi. Bu işletmeler Batıda "*corporation*"¹³ biçiminde, Osmanlıda ise "*loncalar*" şeklinde görülmekteydi ve örgütlenmekteydi¹⁴.

XVII. yy. sonunda Avrupa hızlı bir şekilde üretimini sanayileşmeyle birlikte şehirlere taşıdı. Çalışanlar artık köylerde değil şehirlere üretim yapmaya başlıyordu. Ülkelerin şehirleşmeye ve nüfusun büyük bir bölümü şehirlere göç etmeye başlaması ile Avrupa'nın ekonomik yapısı yukarı yönde değişti ve gelişti.

Avrupa'daki bu değişimler aynı ölçüde Osmanlı Devletinde gerçekleşmedi. Osmanlı İmparatorluğu 620 yılı aşan yaşamı boyunca, bir çok açıdan olduğu gibi,

¹¹ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., İstanbul, t.y, s.24.

¹² *A.g.e.*, s.24.

¹³ *Corporation* : İngilizce bir kelime olup dernek, kurum anlamına gelmektedir. Bu isim Avrupa'daki küçük işletme örgütlenmelerine verilmiştir.

¹⁴ Koray Başol, *a.g.e.*, s.34.

iktisadi açıdan da değişmeler geçirmişti¹⁵. Ancak, bu sürecin her aşamasında, iktisadi yapı, üretimin tarıma dayalı olması açısından farklılaşmamıştı¹⁶.

Osmanlının gelişemeyen sanayisine karşılık, Avrupa'nın güçlenen sanayisi hem pazar hem de ham madde ihtiyacı içindeydi. XVII. yüzyılın başlarında, batı ülkelerinde sanayileşme yolunda önemli ilerlemelerin gerçekleştirildiği ve biriken sermayenin dış pazara açılma gereksinmesi duyulduğu yıllar başlamıştı. Kapitalist yoğunlaşmanın sonucu olarak beliren büyük sanayi işletmelerinde çok sayıda işçi çalışmaktaydı¹⁷. Buna karşılık, çeşitli nedenlerle sanayileşme sürecinde geciken ve çok geri olan Osmanlı İmparatorluğu, bir tarım ülkesi olarak kalmış; ileri sanayi ülkelerince aranan ayrıcalıklı yatırımlar ve ticaret olanakları açısından elverişli bir dış pazar olmuştur¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu sanayileşme süreci Avrupa devletleri gibi üretimi artırarak değil, sanayileşmiş devletlere ticari imtiyazlar vererek başlamıştır. 1838 tarihli Tanzimat Fermanı'nın ardından "*Ticaret Anlaşmaları*" adı altında sanayileşme sürecine girmeye çalışan Osmanlı Devleti, aslında Avrupa'nın ticari sömürgesi haline gelmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa gibi sanayileşme sürecine ilk kez 1838'de İngilizlerle yapılan ticaret sözleşmesi ile girmiştir. Bu anlaşmalar birbiri peşi sıra diğer Batı ülkeleriyle de imzalanır¹⁹. Aslında bu durum memleketin sanayiini belini doğrultamaz bir hale getirmiş, devletin başına "*Düyunu Umumiye İdaresi*" gibi bir bela musallat etmişti²⁰. Bu Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesine değil bir "*açık Pazar*" halini almasına neden olmuştu.

Osmanlı ülkesi, bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken; öte yandan, hammadde üretimi ile Avrupa ekonomisinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur²¹. Bu

¹⁵ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi)*, İmge yay., Ankara, 1997, s.132.

¹⁶ *A.g.e.*, s.132.

¹⁷ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, DİE yay., Ankara, 1991, s.151.

¹⁸ *A.g.e.*, s.151.

¹⁹ Zafer Toprak, *Türk Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908 "İktisat Tarihi"*, Cem yay., İstanbul, 1997, s.223.

²⁰ Yusuf Kemal Tengirşek, *Tanzimat I "Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset"*, Marif Matbaası yay., İstanbul, 1940, s.319.

²¹ Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*,I, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1971, s.19.

durum, Osmanlı ekonomisinin iç dinamiğini parçalamış onun sıhhatli bir yapıya sahip olmasını engellemiştir²².

Osmanlı Devletinin, sanayileşme sürecine girmesi ülkedeki çalışma hayatını etkiledi. Çalışma hayatı tarım dışındaki alanlarda sürdürülmeye başlandı. Bu iş alanları Tanzimat döneminden önce olan küçük ölçekli iş yerlerinden oluşuyordu.

Bu alanlar;

- Hizmet sektöründe çalışan işçiler,
- Sanayi işçileri,
- İnşaat işçileri,
- Ev işletmelerinde çalışanlar işçiler,
- Maden ocaklarında çalışan işçiler,

Bu iş alanlarında yapılan üretim, ülke ekonomisi için fazla bir etkisi yoktu. Bu üretimler genelde zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelikti. Osmanlı İmparatorluğundaki buna benzer küçük işletmeler Avrupa'daki büyük sanayi kuruluşlarına dönüşemedi.

Bu küçük işletmelerin gelişmemesinin temel nedeni, dış ülkelerden gelen ucuz mallar ülkedeki üretimi etkilemesiydi. Avrupa'nın makine mamulleri karşısında Türkiye'nin geleneksel el ve tezgah üretim yapan küçük işletmeler hiçbir zaman rekabet edemiyordu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin dışa bağlı ve sorunlu olmasına neden oldu.

Tanzimat'tan sonraki dönemde ise Lonca yapılı zanaat üretimi önemini kaybeder, tarım dışı üretim "*serbestiyet*" tanınır. Üretim, tezgahlarda yapılmaya başlanır ve dokuma, deri gibi kesimlerde ileri teknoloji kullanılır²³. Bu işyerleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalardan oluşmaktaydı.²⁴ Bu fabrikalar ayrıca ülkede çalışma hayatını da değiştirmiştir, zanaat ve tarım işletmelerin dışında bir çalışma hayatı oluşturmuştur.

²² *A.g.e.*, s.19-20.

²³ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.223.

²⁴ *A.g.e.*, s.237.

Osmanlı Devletinin değişik bölgelerinde ev ve atölye üretimi örgütlenmesi görünmekteydi. Bu üretimler kumaş, iplik, gibi tekstil üretimlerinden oluşmaktaydı. Pek çok bölgede ve evde bir kumaş veya iplik tezgahı bulunuyordu²⁵. Bu gibi ev işletmeleri zamanla küçük ölçekli işletmelere dönüşmesi ve burada çalışanların aylık ve haftalık olarak çalışması ülkedeki çalışma hayatını değiştirdi.

Bu değişime Osmanlı Devleti de ayak uydurmaya çalıştı.Yerel ticaret ağı, ülke ve ülkelerarası düzeye çıkarılmaya çalışıldı. Demiryolları ve buharlı gemiler sayesinde ulaşım kesiminde gerçekleştirilen dönüşümlerle iç pazar pekiştirildi²⁶. Batı Anadolu ve Balkanlar gibi geleneksel tarımın yörelerde ticaret dinamik bir görünüm kazanır²⁷.

19. yüzyıldan başlayarak özellikle imalat sektörüne yönelik bir özendirme politikası izlenmişti. Bu dağınık ve genellemeden uzak özendirme politikası yatırımcıya çeşitli ayrıcalıklar tanıyordu. İmalat sanayi alanında, yatırım yapmak isteyen girişimcilere yer ve süre yönünden sınırlı ayrıcalıklar verilmiş, fabrikaların kuruluşlarında dışarıdan getirilecek makineler ile araç ve gereçler için gümrük ayrıcalığı tanınmıştı²⁸. Bu ayrıcalıklar ülke sanayileşmesine sadece dış sermayenin girişi kolaylaştırmaktan ileri gitmiyordu.

Osmanlı Devleti sanayileşme sürecine girmesi ise Tanzimat'tan sonra devlet eliyle olması, devletin kendi eliyle fabrikalar açmaya başlamış ve burada işçiler çalıştırmaya başlamasıyla devam etti. Bu işletmeler Avrupa türü üretim malları yerine Osmanlı devletinin ihtiyacı olan malları üretiyordu.

Osmanlı'nın ilk sanayi işletmesi olarak adlandırılan ve İstanbul Kadırgada 1835 yılında üretime başlayan "Feshane" fabrikasıdır²⁹. Başlangıçta fes örnekle yetinen bu imalathaneye sonradan aba ve halı tezgahları da getirilir. Bu imalathanenin başlangıçtaki kuruluş nedeni ise ordunun fes talebini karşılamak olmuştu. Bu imalathanede üretim hayvanların çevirici güç sağladığı tezgahlarla sürdürülüyordu.

²⁵ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim yay. İstanbul, 1999, s.149.

²⁶ *A.g.e.*, s.223.

²⁷ *A.g.e.*, s.223.

²⁸ A. Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın ikinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII, Mart 1972, s. 135-166.

²⁹ *Büyük Larousse.*, *a.g.e.*, s.2932

Feshane 1843-1851 döneminde yeni teknoloji ile donatılır³⁰. İngiltere'den, Fransa'dan ve Belçika'dan buhar gücü ile çalışan iplik, dokuma ve apre makineleri getirilerek imarethane fabrikaya dönüştürüldü³¹.

Bu ilk kurulan fabrikalar ürettiği mallarla bir sanayi işletmesi olarak görülse de bu işletmeler Avrupa'daki örneklerinden farklılardı. Bu farklılık fabrikada çalışan insanlardan kaynaklanıyordu. Ülkede işçi sınıfı olmadığı dolayısıyle bu fabrikalarda çalışan insanlar işçi değildi. Bu çalışanlar genelde askerlerden oluşuyordu. Harbiye Nezareti'nin ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla kurulan bu fabrikanın işçileri askerdiler. Buna benzer bir çalışma alanı da Zonguldak kömür madenlerinde uygulanmıştır. Zonguldak kömür madenleri 1848 yılında üretime açılmış ve Maden nazırı ve Ereğli valisi olan Diliver Paşanın özel nizamnamesi ile Ereğli de 14 köyde yaşları onüç-elli arasında olan tüm erkekleri ocakta yarım gün çalışmak üzere celp çıkarmıştı³². Osmanlı ekonomisi yapı itibari ile emeğini satarak geçinen işçinin doğmasına imkan tanınmamıştı³³.

Avrupa benzeri işçi çalıştırma ilk kez 1840 yılında olmuştur. İzmit Çuha, Hereke ve Bakırköy fabrikalarda ise tam gün çalışacak iş gücü alınmaya başlanmıştır. 1867'de Nizamiye İdaresi (Harbiye Nezareti) emrine verilen Bakırköy Bez Fabrikası'na yerli ustalar alınmaya başlamıştır³⁴. Bu fabrika ayrıca ülkede ilk defa inorganik enerji ile çalışan fabrika olmuştur³⁵.

Tanzimat'tan sonra yalnızca devlet eliyle sanayi işletmeleri açılmadı Osmanlı İmparatorluğuna hızlı bir şekilde yabancı yatırımlarda girmektedir. Bu yatırımlar genelde Demiryolları, Elektrik, Limanlar, Madenler ve Bankacılık sektöründe daha çok görünmekteydi³⁶. Bu iş alanlarının işletmesi yabancı sermaye olmasına karşılık, çalışan iş gücü Türklerden oluşuyordu.

³⁰ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.223.

³¹ *A.g.e.*, s.223.

³² Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998., s.28.

³³ Zafer Toprak, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu İçinde"*, İzmir, 1986.

³⁴ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.239.

³⁵ *A.g.e.*, s.238.

³⁶ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, s.19.

Ayrıca ülkenin değişik bölgelerinde “*Ham Pamuk, Boyar Maddeler, İplik, Halı*” olmak üzere tekstil sektörünün üretim maddeleri küçük ölçekli imalathanelerinde sürdürülmekteydi. Bu imalathaneler buldukları bölgelere göre değişiklik gösteriyordu³⁷. Kırsal kesimde bulunan bu imalathanelerde çalışan kesim genelde kadınlardan oluşmaktaydı. Bu kadınlar pamuğu eğirerek iplik, bitkilerden kök boyası yaparak çalışma hayatında varlıklarını göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti iktisadi yapının gelişmesi için alt yapı çalışmaları da yapmaya başlamıştı. Bu doğrultuda yabancı sermaye ve dış borçlarla yol yapımına başlandı. Bu yolların yapımında ücretli iş gücü çok masraflı olduğundan 1869 “*Yol Yapımı Yönetmeliği*” çıkarıldı³⁸. Bu yönetmeliğe göre kırsal kesimde yaşayan her erkeğin yılda dört gün yol yapımında çalışması, malzeme giderleri “*Kamu Yararı Bankaları*” nca karşılanacaktı³⁹.

Buraya kadar anlattıklarımız Osmanlı Devletinde Tanzimat’tan sonra Avrupa benzeri sanayileşme ve çalışma hayatının doğuşunu görmekteyiz. Devletin kurduğu fabrika türü üretim yerlerinde genelde kamu yararına üretim yapıldığı görülmektedir. Bu yerlerde çalışanlar sadece maaşlı çalışanlar değildi. Bu çalışanlar;

- Askerler,
- Köylüler,
- Varoşlarda oturan erkek ve ya kadınlar,
- Bölgede bulunan gençlerden

oluşmaktaydı. Bu çalışanlar devlete hizmet ettiklerinden ve genelde tam zamanlı çalışmadıklarından kendilerini o iş yeri ile bütünleştirmemişlerdir. Bu durum, meşrutiyet öncesi dönemde işçi sınıf bilincinin oluşmasını engelledi.

Tanzimat’tan sonraki dönemde devlet tarafından kurulmayan, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde ise işçi sınıf bilincinin oluşması, daha çabuk olmuştur. Dış sermaye ile ülkeye giren teknolojik makineler ülkedeki çalışma yapısını değiştirdi. Modern alanda işçi hareketleri bu makineleşmeye tepki olarak makineleri tahrip

³⁷ Donald Quataert , *a.g.e.*, s.15.

³⁸ Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim yay., İstanbul, 1995, s.130.

³⁹ *A.g.e.*, s.130.

hareketi olarak görmekteyiz. Örneğin imalathanelere alınan makinelerin çalışanların yerini alacağından korkan işçiler bu makineleri tahrip ederek tepkilerini göstermişlerdir. Bunun en güzel örneğini 1839'da, Slevne'de Dobrijokeslov'un fabrikasında kadın işçilerin, kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyanlarını görüyoruz⁴⁰.

Devlet işletmelerinde işçi hareketleri ise 1870 yılından sonrayı bulmaktadır⁴¹. Bunun en büyük nedeni devletin mali yönden zor duruma gelmesi ile işçi ücretlerinin geç ödenmemesi veya hiç ödenmemesiydi⁴². Birikmiş ücretlerini almak için 1872 de Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri ile tersane işçileri greve gitmişlerdi⁴³. Daha sonraları, demiryolları işçileri, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası işçileri, iskele hamalları, liman işçileri, Şirketi Hayriye (Denizyolları) işçileri, tütün işçileri, grev yaptılar. Bu dönemden sonra Osmanlı Devletinde işçi örgütlenmesi ve grevler Avrupa'daki örneklerine benzemeye başlamıştı.

Osmanlı Devletinde sanayi XIX. yy boyunca gelişti ve çalışma hayatında köklü gelişmelere neden oldu. Devlet sanayi yatırımlarını desteklemeyi kendine görev saymaya başlamıştı. Sanayii teşvik maksadıyla 1873 tarihli kanunla fabrika kuranlara gümrük ve vergi muafiyeti tanınmıştı⁴⁴.

Osmanlı Devleti bu çabasına rağmen alınan sonuçlar pek iç açıcı değildi. 1883 ile 1913 yılları arasında, milli sermaye ile kurulan işletmelerin adeti 46'dan fazla olmamış, bunlara yatırılan sermaye ise 110 milyon kuruşu aşmamıştır⁴⁵. Buna karşılık yabancı sermaye ile kurulan işletme sayısı 39 ve sermayeleri ise 1 milyar kuruş olmuştu⁴⁶.

XX. yüzyıl başlarken Osmanlı İmparatorluğundan tarım dışı çalışma alanları yavaş yavaş belirlenmeye başlamıştı. Bu alanlar *Madenler, Sanayi, Küçük Sanatlar, Ulaştırma* alanlarından oluşuyordu.

⁴⁰ Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.28.

⁴¹ *A.g.m.* s.31.

⁴² *A.g.m.* s.31.

⁴³ *A.g.m.* s.31.

⁴⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İ.B. yay., İstanbul, 1970, s.114.

⁴⁵ *A.g.e.*, s.114.

⁴⁶ *A.g.e.*, s.114.

- **Madenler**
 - Kömür madeni
 - Ergani Bakır Madeni
- **Sanayi**
 - Devlet Sanayi
 - Hususi Sanayi
 - İpek Sanayi
 - Pamuklu Sanayi
 - Y nl  Sanayi
 - Tütün Sanayi
 - Debagat
 - Müskirat İstihsal ve İstihlaki
 - Un Sanayi
- **Küçük Sanatlar**
 - Halıcılık
 - El Dokumacılığı
 - Bakırcılık
 - Saraçlık
 - Silah ve Bıçak Sanayi
- **Ulaştırma**
 - Karayolları
 - Demiryolları
 - Őehiriçi Nakliyat
 - PTT İşleri

XX. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti, kapitülasyonlar ve ondan yararlanarak Türk pazarına tam bir egemenlik kuran Avrupa sanayi ve ürünleri sanayileşme konusunda büyük engel oluşturuyordu. Osmanlı Devletinde ne sermaye birikimi, ne de yetenekli bir iş gücü potansiyeli ve yönetici kadro bulunmamaktadır⁴⁷. Bu olumsuzluklara ve engellere sonu gelmeyen savaşların eklenmesi, koşulların her

⁴⁷ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.42.

bakımından daha da ağırlaştırmaydı⁴⁸. Bu ekonomik bozukluğun nedenlerini maddeler halinde sıralarsak ;

- Osmanlı İmparatorluğu yeni teknolojik ve ekonomik üretim tekniklerine yabancı kaldı.
- Doğmadık yapı teknolojik makineleri ülkeye girişini engelledi.
- Kapitülasyonlar, ülkenin ekonomik örgütlenmesini engelledi.
- Ülkedeki eğitim yapısının, çağdaş bir yapıya sahip olmaması uzmanlaşma gerektiren mesleklerin gelişmesini önledi.

Bozuk ekonomik düzen, yeni yüzyıla giren Osmanlı İmparatorluğunda en önemli sorun haline gelmişti. İmparatorluktaki aydın kesim ekonominin bozuk ve sömürge durumundan kurtulma yollarını aramışlardır. Ekonomik alanda gelişmişliğin tek çaresi sanayileşmiş ülkeler gibi olmaktan geçmekteydi.

XX. yüzyılda Osmanlı sanayisini ve çalışma hayatını etkileyen en önemli unsur ise 1908 –1918 II. Meşrutiyet dönemi olmuştur. Bu dönem devletin işçi ve işveren ilişkilerine karıştığı dönem olarak bilinmektedir⁴⁹. Döneme damgasını vuran başka bir unsur ise İttihat ve Terakkinin “*Milli İktisat*” politikasıdır. Ülkedeki çalışma alanları ve yaşamını değiştirecek kanunlar ve düzenlemeler bu politikanın sonucudur. İttihat ve Terakkinin bu politikalarla hedeflediği gerçek amaç ise, ülkeyi sömürge ekonomiden kurtulmaktır.

Osmanlının bu son döneminde en önemli ekonomik gelişme, üretim alanlarında hızlı bir şekilde şirketleşmeye gidilmesidir. II. Meşrutiyet’in liberal dönemi olarak bilinen ilk beş yılda kurulan anonim şirketlerde yabancı gayri müslim unsur ortaklığı görülmekteydi⁵⁰. İttihat ve Terakkinin “*Milli İktisat*” dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise anonim şirketlerin ortakları genelde Müslüman-Türk eşraftan oluşuyordu⁵¹. 1908 –1918 döneminde toplam 236 şirket kurdu⁵².

⁴⁸ *A.g.e.*, s.42.

⁴⁹ *A.g.e.*, s.39.

⁵⁰ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.246.

⁵¹ *A.g.e.*, s.246.

⁵² *A.g.e.*, s.246

1908-1918 dönemi çalışma hayatı bakımından iş alanları veya işçi durumu bakımından fazla bir değişiklik görünmemektedir. Bu dönem içinde çalışma hayatını için asıl önem, bu dönemdeki kanuni düzenlemelerdir. Bu dönemde iki kanuni düzenleme ön plana çıkmaktadır. Bu düzenlemeler ekonomik sorunlar yüzünden çıkan grevleri önlemeyi amaçlamıştır. Bu düzenlemeler 1909 tarihli “*Tatil-i Eşgal*” kanunu ile yine aynı tarihli “*Cemiyetler*” kanunudur. Tatil-i Eşgal kanunu, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, dolaysız bir şekilde düzenlemeler yapan ilk kanundur. “*Cemiyetler*” kanununa gelince, yasaya göre dernek, birkaç kişinin bilgi ve çalışmalarını ticari olmayan amaçlar dışında bir araya getirdiği bir birimdir⁵³. Önceden izin alınmadan, kavim ve cinsiyet esasına göre siyasi dernek kurulmayacağı belirtilmiştir⁵⁴.

Osmanlı İmparatorluğunun son yılları da oturmuş bir iktisadi yapı ve çalışma hayatı oluşmaya başladığını görmekteyiz. Dışardan bakıldığında sanayi kuruluşları, şirketler ve hizmetler sektöründe Avrupa benzeri yapılanma olduğu göze çarpmaktadır.. Bu görüntü sadece kağıt üstünde olmakta gerçekte ise sömürge bir sanayileşmeye sahip, ekonomisi dış borçlarla ayakta duran bir ülke görülmektedir.

Bu kötü tabloya rağmen Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerinde başlayan işçi oluşumu ve bilinci, ileride kurulacak bağımsız ülkenin ekonomisinin temellerini oluşturacaktır.

2- 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye'nin İktisadi Yapısı ve Çalışma Hayatı

Çalışma yaşamı, bir ülkenin iktisadi ve sosyal varlığının, temellerini oluşturan en önemli yapı taşlarından biridir. Siyasi yapı nasıl olursa olsun, çalışma yaşamı ülkenin değişmez bir parçasıdır. Çalışma yaşamının önemini kavrayan ülkeler, ekonomilerini refaha ulaştırmış sosyal devletlerdir.

⁵³ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.43.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.43.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu, çalışma hayatının bir ülke için ne kadar önemini olduğunu çok iyi bilmekteydi. Ülkeyi kuran bu kadro, çalışma hayatına verdikleri önemi, ülkenin en zor döneminde yani milli mücadele günlerinde bile göstermişlerdir. Bunun en güzel örneğini meclisten çıkarmış oldukları iki kanundan anlamaktayız. Bu kanunlar 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun*" ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*"dur. Bu iki kanun ülkedeki çalışma hayatının hukuksal bir boyut kazanmasında, ilk olmuştur.

Anadolu toprakları üzerinde 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bozuk bir ekonomi ve büyük bir dış borç devraldı. Yeni kurulan bu ülke, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı bir yapılanması olmasına rağmen, ekonomik ve sosyal yapısı değişiklik göstermiyordu. Devir alınan bu ekonomik ve sosyal yapı I. Dünya Savaşından önce hasta adam olarak kabul edilen bir ülkenin mirasıydı. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik durumunu Koray Başol şöyle anlatmaktadır:

“Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik yönden çok güç koşullar altında kurulmuştur. Geçimini en ilkel yöntemlerle, tarımdan sağlamaya çalışan, eğitimsiz ve yoksul bir halk, yerli ürünler yerine, ithal malları korumayı amaçlayan bir gümrük rejimi, demir ve deniz yolları ile en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan Duyun-u Umumiye, önemli ticaret ve sanayi faaliyetlerinde Müslüman olmayan azınlıklar, Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber Türkiye'yi terk etmiş ve ticari etkinlikleri tamamen durmuştur.

Bu dönemde, devlet eliyle işletilen, bir kısım işletmeler yanında çoğunluğu imarethane niteliği gösteren küçük çapta özel kuruluşlar vardı. Öde yandan kalifiye eleman yetersizliği, kültür ve teknolojik düzeyin düşüklüğü, ülkenin ekonomik düzensizliğinin başlıca sorunlarıydı”⁵⁵.

Koray Başol'un bu sözleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki ekonomisini, sanayisini ve çalışma yaşamının olumsuz havasını anlatmaya yeterlidir.

⁵⁵ Koray Başol, *a.g.e.*, s.45.

1923-1929 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak yıkıldığı bir dönemi temsil eden bir dönemdir⁵⁶. Ayrıca bu siyasi bakımdan bir ülkenin yıkılışını ve yerine başka bir ülke kuruluşunu temsil eder⁵⁷. Ancak, 1923 yılının iktisadi bakımdan geçmişle benzer bir kopukluk getirdiğini söylemek mümkün değildir⁵⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, yerli sanayi ürünleri üretiminin iç tüketimi karşılama oranı un ürünlerinde %58,4, pamuk ipliği üretiminde %20,6, dokumada %9.5'ti⁵⁹. Ülkenin üretim kaynakları zaruri ihtiyaçları bile karşılayacak durumda değildi. Bu durum Kurtuluş savaşından sonra daha da ağırlaştı. Kurtuluş savaşından sonra her şeyin daha da kötüye gitmesinin başlı nedeni dış sermayenin ülkeden uzaklaşmasıydı. I. Dünya Savaşından önceki yabancı sermaye ülke ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Yerli sanayiinin gelişmemesinden ve kapitülasyonlar dolayı yabancı sermaye ülkede önemli bir yere sahipti. Bu yatırımlar başta demiryolları olmak üzere “*Bankalar, Liman ve Belediye hizmetleri, Ticaret Madencilik ve İmalat*” sektörlerinden oluşuyordu. Bu sektörler ülke ekonomisi için can alıcı bir özelliğe sahipti. Ülkedeki limanların ve demiryollarının yabancı sermayenin işlemesi, ülke ekonomisinin de yabancıların hakimiyetini daha da pekiştirmekteydi.

Ülkedeki yabancı sermayeyi sayısal verilerle incelememiz de yabancı sermayenin önemini kavramamızda daha kolay olacaktır.

Ekonomini Kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış Sermaye (milyon sterlin)	Toplam Yabancı sermaye %
Demiryolları	7	39.2	62
Bankalar	23	10.2	16
Liman İş. Ve Belediye	11	5	8
Ticaret	35	3.6	6
Madencili	6	3	5
İmalat	12	2.4	3
Toplam	94	63.4	100

Kaynak: Ş.S. Aydemir, *İkinci Adam I*, Remzi yay., İstanbul,2000. ayrıca bak. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul, 1980.

⁵⁶ Korkut Boratav, *Türk Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 “İktisat Tarihi”*, Cem yay., İstanbul, 1997, s.279.

⁵⁷ *A.g.e.*, s.279.

⁵⁸ *A.g.e.*, s.279.

⁵⁹ *Büyük Larousse* , XXIII, s.11824.

Ülke ekonomisinin zayıflığını gösteren başka bir tablo ise imalat sanayisinin durumuydu. Ülkede bulunan sanayi kuruluşları ülkenin değişik bölgelerine dağılmış küçük ve orta ölçekli imalathanelerdi. Bu imalathanelerin yarısından fazlası giyim sektöründe faaliyet gösteren firmalardan oluşmuştu. Bu firmalar yapı olarak çok zayıf olmasını, kuruluş başına düşen çalışan sayısından anlamaktayız. 1921 sanayi sayımı sonuçları bunu gösteren en iyi örnektir.

Sektörler	Kuruluş	İşçi Sayısı	Kuruluş Başına Düşen İşçi Sayısı
Tekstil – Elbise	20 057	35 300	2
Deri İşleme ve Ürünleri	5 347	18 000	3
Madeni Eşya	3 273	8 000	2
Ağaç İşleri ve Ürünleri	2 067	6 000	3
Gıda – Tütün	1 273	4 500	4
Tuğla –Toprak Ürünleri	704	3 600	5
Kimya	337	800	2
Toplam	33 058	76 200	2

Kaynak: İ.H.Tökin, *Türkiye’de Sanayi*, I, DİE yay., Ankara, 1946. **akt.** Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt yay., Ankara, 2002.

Sayılarla gösterdiğimiz bu ekonomik hayat bir ülke için son derece kötü görünümdeydi. Bunun çok iyi bilincinde olan Cumhuriyeti kuran kadro, 1923 yılından sonra hızlı bir şekilde ekonomiyi düzeltme savaşına giriştiler. Bu doğrultuda amaçlanan ilk hedef tam bağımsız bir ekonomi kurmaktı. Atatürk, bağımsızlık konusunda özellikle mali bağımsızlığa dikkat çekmiş ve bunun önemini vurgulamıştır. 1 Mart 1922’de Kamutay’ın (Büyük Millet Meclisi’nin) üçüncü toplantı yılını açarken bu konuda şunları söylemiştir: *“Bugünkü mücadelelerimizin hedefi tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğüyse ancak mali bağımsızlıkla olanaklıdır. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün yaşam kollarında bağımsızlık felce uğramıştır. Çünkü her devlet organı ancak maliye gücüyle yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk koşul, bütçenin ekonomik bünyeye orantılı ve denk olmasıdır. Dolayısıyla, devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın ülkenin gelir kaynaklarıyla yönetimi sağlamak çare ve önlemini bulmak gerekli ve olanaklıdır”*⁶⁰.

⁶⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara, 1961, a.228-229.

Bu doğrultuda yapılan ilk iş, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması olmuştu. Bu bir ekonomik devrimdi. Yıllardır Türkiye ekonomisini gelişmesini ve bağımsızlığını engelleyen bir yapı ortadan kalkmıştı. Ardından “*Düyunu Umumiye İdaresi*” tasfiyesi ile yabancı mali denetime son verildi⁶¹. Artık ülke ekonomisinin gelişmesini engelleyecek hiçbir engel kalmamıştı, ülke ekonomisini ve çalışma hayatını geliştirme işine gelmişti.

Ülke ekonomisinin gelişiminde iktisadi yapının planlanması ilk iş olarak görülmekteydi. Ülkedeki iktisadi yapının planlanması ve ekonomi politikasının belirlenmesi amacıyla 1923 yılında İzmir’de bir kongre düzenlendi.

Bu kongre, iktisadi yapı ve çalışma hayatı yönünden çok büyük önem teşkil etmekteydi. Kongreye işçiler “*İşçi Grubu*” olarak davet edilmişler ve toplantıda çalışma hayatına ilişkin birçok istekler ileri sürmüşlerdir⁶². Çalışanlara amele yerine işçi denmesi; sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi; sendika kurma hakkının tanınması; çalışma müddetlerinin 8 saat olarak kabulü; doğum ve hamilelik izinleri; askeri ücret, hafta tatili, resmi ve hafta tatillerinde ücret ödenmesi; hastalık izni, ücretli yıllık izin; emeklilik hakları; iş teftişi ve işçi çocuklarının eğitimi, “*İşçi Grubu*” nun ileri sürülen istekleri arasındadır⁶³.

İzmir İktisat Kongresi’nde bu isteklerin yerine getirilmesinden daha önemli olan, işçilerin bu kongrede temsil edilmeleridir. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi, Türk çalışama hayatında da önemli yer tutar.

Cumhuriyet hükümetin genel iktisadi hedefi İzmir İktisat Kongresi’nde belirlenmişti. Türkiye’de insan yaşamının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmelerden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamak olduğu söylenebilir⁶⁴. Cumhuriyet’in lider kadrosunun birinci hedefi Türkiye’nin sanayileşmesini hızlandırmaktı⁶⁵. Cumhuriyeti kuran yönetim ülkede oluşmuş mamul mallar iç pazarını, koruyucu bir gümrük politikası ile yurt içi üretimine tahsis etmek;

⁶¹ *Büyük Larousse*, XXIII, s.11824

⁶² Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul, 1980, s.703.

⁶³ Gündüz Ölçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1972, s.252. *akt.* Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s.703.

⁶⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt yay., Ankara, 2002., s.154.

⁶⁵ *A.g.e.*, s.154.

sanayi kesimindeki sermaye birikimini birtakım doğrudan desteklemelerle hızlandırmak kararındaydı⁶⁶.

Bu doğrultuda ilk yapılan planlamalar bankacılık ve ulaştırma üzerine olmuştur. Ulaştırma ve bankacılık sistemlerinin geliştirilmesi, iç piyasanın büyümesi ve böylece sanayi ve tarım uyarılmasının önemli bir aracı sayılmaktaydı⁶⁷. Ulaştırma ve bankacılık sektöründeki kurumlar millileştirme yoluyla yerli sanayiinin hizmetine sunuldu. Yapılan düzenlemede iki hedef amaçlanmıştı. Bunlardan birincisi ülke ekonomisi için kilit noktada bulunan bu kurumları yabancı sermayenin elinden almak, ikincisi ise bu kurumlarla milli sanayi teşvik etmektir. Yerli sanayiinin gelişmesiyle ülkedeki ekonominin düzelmesi hedefleniyordu.

1923 sonrası liberal bir ekonomi politikası izleyen devlet, kurulacak veya genişletilecek sanayi tesisler için devlet bedelsiz arazi tahsisi yapıyordu; kapitalistler bazı vergilerden muaf tutuluyor, ithal sanayi makineleri için gümrük vergisi ödemiyor, devlet demiryolları üzerinden mal nakil ve sevkıyatında yüzde 30'luk indirimden yararlanıyor ve bazı ürünler için devlet desteği alıyorlardı⁶⁸.

1927 Tarihli çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunu ile devletin liberal kesimi destekleme politikası doruk noktaya ulaştı. Bu kanun sanayi üretiminin gayri safi milli hasıla içindeki yerini azda olsa artırmıştır⁶⁹. Bu oran 1927 yüzde 12 iken 1933 yüzde 14.5 olmuştu. Küçük ölçekli işletmelerin sanayi işletmelerine dönüştürmeye hedefleyen Sanayi Teşvik Kanunu liberal özelliğine rağmen başarılı olamamıştır.

1923-1929 arası liberal ekonomiyi canlandırmaya çalışan hükümet başarılı olamamasının başlıca nedeni; talihsiz bir ekonomik konjonktür, sermayesizlik, teknolojik gerilik ve girişim çekingenliği yüzünden özel sektörün kalkınma hareketi başarısızlığa uğramıştır⁷⁰.

Özel sektörün kalkındırma hareketinin başarısızlığı, çalışmayı etkileyen hukuksal düzenlemeleri de etkilemiştir. Bu dönemde değişikliğe uğrayan çalışma

⁶⁶ *A.g.e.*, s.154.

⁶⁷ *A.g.e.*, s.155.

⁶⁸ Feroz Ahmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998., s.141.

⁶⁹ *A.g.e.* s.158.

⁷⁰ Ersal Yavi, *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır*, Yazıcı yay., İzmir, 2003, s.327.

hayatının tamamına yakını, kırsal kesimde, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapan köylülerden oluşmaktaydı. Özel sanayiinin gelişmemesi, üretimin hala küçük işletmelerde sürdürülmesine neden oluyordu. Bu durum ülkede vasıflı işçi sınıfının oluşmamasına neden oluyordu. Vasıfsız ve yetersiz iş gücü, çalışma hayatının hukuksal boyutunun gelişmemesinde en büyük etken oluşturmuştu. Ayrıca buna, rejim ve ülke karşıtı ayaklanmalar eklenince çalışma hayatının hukuksal boyutu unutuldu.

Cumhuriyetten sonra çalışma hayatını etkileyen ilk kanunsal düzenleme, 1924 Anayasası olarak söyleyebiliriz. Aslında anayasanın, çalışma hayatını direkt etkileyen hiçbir maddesi bulunmamaktadır. Buna karşın Anayasanın 70. maddesi şöyle düzenlenmiştir: “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk, edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabi haklarıdır*”⁷¹. Bu maddeden de anlaşılacağı gibi çalışma hakkı ilk kez 1924 Anayasasına girmiştir. Çalışma hayatı için fazla bir önem teşkil etmeyen bu madde, çalışma hayatının kanunsal düzenlemelerin başlangıcı olması bakımından önemlidir.

Bu dönemde çalışma yaşamını doğrudan etkileyen ilk kanun, hafta, tatilinin belirlendiği 2.1.1924 tarihli “*Hafta Tatili Kanunu*”dur⁷². Bu kanunla çalışanlara, haftanın bir günü tatil yapma hakkı verilmiştir. Genel kapsamlı bir kanun olması ve ülkedeki bütün çalışanları kapsamaması, bu kanunun önemini artırmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu kanunla yavaş yavaş çalışma hayatını düzenleme işine girişmiştir.

Yine bu dönem içinde “*17.2.1926 Medeni Kanun*”⁷³ ve “*22.4.1926 Borçlar Kanunu*”⁷⁴ ile ülkedeki çalışma hayatını düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu iki kanun doğrudan çalışma hayatını etkilememesine rağmen, ileride çıkarılacak iş kanunlarını etkilemiştir.

1926 Medeni Kanunu, Cumhuriyet sonrası gerçekleşen hukuk reformunun en önemli yasalardan biridir. Medeni Kanun, çalışma hayatı alanını, dernekler konusunda

⁷¹ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, T.İ.B. yay., İstanbul, 2000, s.135.

⁷² *Resmi Gazete*, 21.1.1924.

⁷³ *Resmi Gazete*, 4.4.1926.

⁷⁴ *Resmi Gazete*, 8.5.1926.

yapılmış olduğu düzenlemeler nedeniyle ilgilendirmektedir⁷⁵. Medeni Kanun dernekler konusunda, 53-72. maddeleri arasında düzenlemeler yapılmakta ve esas olarak serbest kuruluş ilkesini getirmektedir⁷⁶. Bu düzenleme ilerde çıkacak iş kanunlarını da etkilemiştir.

Borçlar kanunu ise medeni kanunla birlikte, iş yasasında boşluk bulunan hallerde bireysel ve toplu iş ilişkilerine uygulanan genel yasalar olma niteliğini taşımaktadır⁷⁷. Bu kanun Cumhuriyet döneminin önemli kanunları arasında olup, Türk Devriminin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Kanun, çalışma ilişkilerini dolaysız bir biçimde düzenlemesine karşılık, bu alana ilişkin önemli hükümler içermektedir⁷⁸. Borçlar Kanunu hizmet akdine ilişkin ayrıntılı hükümlere yer vermekle birlikte, bireysel iş ilişkilerini tüm yönleri ile kapsayan bir hukuksal çerçeve oluşturduğu söylenemez⁷⁹.

1923-1929 dönemi çalışma yaşamını etkileyen kanunlar bakımından fazla önem teşkil etmez. Bunun başlıca nedeni liberal ekonomiyi canlandırmayı hedef alan devlet, çalışma hayatı etkileyen kanunları fazla önem vermemesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte sanayiinin gelişmemesi ve uzmanlaşmış ve hatırı sayılır bir işçi sınıfının oluşmaması da bunda bir etkidir.

1923-1929 yılları arası işçi sınıfının durumuna baktığımızda ise, ekonomik sorunların işçi sınıfına da yansdığı görülmektedir. Uzmanlaşmış ve sayısal olarak fazla olan işçi sınıfı bir ülkenin ekonomisinin gelişmişliğini gösteren en önemli kanıtı olmaktadır. Bu dönemin işçi sınıfını incelediğimizde ülkenin kuruluş yıllarındaki ekonomik durumunu daha geniş anlamada görmemize yardımcı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma bir işçi mirası alan yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1923-1929 arası çalışma alanlarına yönelik bir ilerleme sağlayamamıştı. Organizasyon, makine kullanımı ve ürünlerin çeşitliği en ilkel düzeyde olup sanayi, zanaatçı üretim tarzının egemenliğindeydi⁸⁰. Bu dönemin ortalarında işletme başına

⁷⁵ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.336.

⁷⁶ *A.g.e.*, s.336.

⁷⁷ Sarper Süzek, *İş Hukukunun Genel Esasları*, Savaş yay., Ankara, 1994. s.13. *akt.* Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.337.

⁷⁸ Ahmet Makal, *a.g.e.*, s.337.

⁷⁹ *A.g.e.*, s.337.

⁸⁰ Feroz Ahmet, *a.g.m.*, s.142.

düŖen ortalama iŖçi sayısı 3-4 olması, ülkenin sanayileŖememesinin en önemli kanıtı gibiydi. Ülkedeki çalıŖanların tamamına yakın bir kısmı tarımda, geri kalan kısmı ise küçük ölçekli iŖletmelerde çalıŖma hayatlarını sürdürmekteydi. Halbuki sanayi türü üretim sektöründe ne kadar çok çalıŖan olursa, ülke sanayisi için o kadar yararlıydı. Ama ülkede liberal ekonominin geliŖememesi yüzünden, 1 ila 5 kiŖinin çalıŖtığı iŖletmelerin toplam iŖletmelere oranı %91’di oluŖturuyordu.

Bunun yanı sıra devletin gerçek anlamda “*sanayi iŖgücü*” diye tanımlandığı kesim son derece küçük olup, 1927 yılında toplam nüfusun ancak 0.02’sinden oluŖuyordu⁸¹. Bu dönemde aynı zamanda iŖçi ücretlerine ilişkin gerçek anlamda doğru bilgi bulunmamaktadır⁸².

Korumacı devlet politikası ön plana çıktığı bu dönemde Ŗeker ve tekstil gibi sektörlerde üretim yapılmakta ve iŖçiler bu sektörlerde çalıŖmaktaydı⁸³. Bu sektörler ülkede XIX. yy.’a gelen, tarıma dayalı sanayi oluŖumlarıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Anadolu’da bu tür üretim yapan iŖ yerleri varlığını sürdürdü. Bu sektörlerde sanayi iŖletme olarak adlandırabileceğimiz kuruluŖlar ise genele yabancı sermayenin elinde olan iŖletmelerdi. Yerli sermayenin elinde olan kuruluŖlar ise genelde 1-5 kiŖinin çalıŖtığı küçük iŖletmelerdi. KurtuluŖ savaŖı yıllarında yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi ve yeni kurulan ülkede yatırım yapmaması yüzünden, çalıŖan nüfusun tamamına yakını yerli küçük iŖletmelerde çalıŖma hayatlarını sürdürmekteydi.

Bu dönemde faaliyet gösteren, çoğunluğu küçük iŖletmelerden oluŖan, iŖ yerlerinin ve iŖçilerin sayısal miktarını, 1927 sanayi sayımına verilerine göre yansıttığımızda, bu dönem çalıŖanların durumu daha da belirgin olacaktır.

⁸¹ *A.g.e.* s.158.

⁸² Bu dönem iŖçi ücretleri için Korkut Boratav Türkiye İktisat kitabı incelenmesinde yarar vardır. Ayrıca Yahya S. Tezel Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi kitabından da bu konuda bilgi bulunmaktadır.

⁸³ *A.g.e.* s.159.

Sanayi Sınıfları	müessese adedi	%	çalışan kişi	%
Sanayi istihraciye	556	0.85	18 932	7.37
Ziraat, ehli hayvanlar, balık ve av ürünleri	28 439	43.59	110 480	43.01
Dokuma	9 353	14.34	48 025	18.70
Kereste ve mamulleri sanayi sair nebati maddeler	7 896	12.10	24 264	9.45
Kağıt ve karton	348	0.53	2 792	1.09
Maden, maden işletme, makine tamirat ve imalatı	14 752	22.61	33 866	13.18
Ebniye inşaatı	2 877	4.41	12 345	4.81
Kimya	697	1.07	3 107	1.21
Muhtelif	16	0.02	455	0.18
Elektrik	90	0.14	1 350	0.52
Sair Muhtelif	221	0.34	1 239	0.48
Toplam	65 245	100	256 855	100

Kaynak: : İ.H.Tökin, *Türkiye’de Sanayi*, akt. Ahmet Makal, *Türkiye’de Dönemde Çalışma İlişkileri*.

Bu tablaya göre 13 milyon nüfusu olan ülkenin, sadece 256 bin kişinin sanayi türü sayılabilecek iş yerlerinde çalışma hayatlarını sürdürmekte olması yüzünden, çalışan nüfus ülke sosyal yapısında önemli rol alamamışlardır. Bu durum yalnız ülkenin çalışma hayatına ilişkin kanunların yetersiz olmasına neden olmamış, aynı zamanda çalışanların örgüt kurması ve hak arama girişimlerini de etkilemiştir.

Aslında 1923 Cumhuriyet Türkiye’sine, Osmanlıdan kalma “*Beynelmilel İşçiler İttihadı*” ve “*Türkiye İşçi Derneği*” gibi işçi dernekleri varlıklarını sürdürerek gelmişlerdir⁸⁴. Bu sendikalar ülke içinde fazla varlık gösterememişlerdi. Bu dönemde en güçlü işçi kuruluşu, 1922 yılında kurulan “İstanbul Umum Amele Birliği”nin 26 Ekim 1923 yılında “Türkiye Umum Amele Birliği”ne dönüşerek oluşan işçi kuruluşudur⁸⁵.

İşçi sınıfının hak arama yöntemlerinden biri olan siyasi örgütlenme, yani sendikalaşma bu dönem içinde görülmemekteydi. “Tahrir-i Sükun Kanunu” ve işçi sınıf bilincinin gelişmemesi yüzünden oluşamamıştı bu dönemde fazla bir işçi eylemi gözlenmemiştir.. Bu durum ülkedeki grevleri de etkilemişti;

- 19 Kasım 1923 Şark Demiryollarında yaklaşık 1 400 işçi grevi

⁸⁴ Erdal Yavuz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950* (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), , İletişim yay., İstanbul, 1998, 167.

⁸⁵ *A.g.e. s.167*

- 1923 Temmuz ve Ağustos aylarında Zonguldak ve Ereğli çalışan 12 000 maden işçisi grevi
- Ağustos 1923'teki İstanbul "Bomonti" bira fabrikasındaki işçilerin grevi
- 1923 Aydın demiryolları işçilerinin grevi

Bu dönem içinde bu grevlerin dışında kayda değer fazla bir eylem görülmemektedir. Kısıtlı sayıdaki grevlerde de görüldüğü üzere ülkedeki grev anlayışının işçi sınıfında oluşmadığı görülmektedir. Ülkede bu bilincin oluşması için daha 30-40 yıl geçmesi gerekecekti.

Genel hatlarıyla 1923-1929 arası ülkenin iktisadi ve çalışma hayatını özetlersek; ilk söyleyeceğimiz, yapılan her çalışmanın tamamen ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda olmasıdır. Ülke kuran kadronun amacı, ülkedeki çalışma hayatının hukuksal ve toplumsal boyutundan önce çalışma hayatının gelişmesidir. Yapılan bütün iktisadi ve hukuksal çalışmalar bu fikir doğrultusundadır. İktisadi gelişmeyi, liberal politikalarla destekleyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu amacında başarılı olamamasına karşılık, bir ülke olma yolunda önemli adımlar atmıştır.

3- 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye'nin İktisadi Yapısı ve Çalışma Hayatı

Yüzyılın başında dünya dört yıl süren tamamen ekonomik amaçlı bir savaş yaşamıştı. Bu savaş 1918 yılında sona ermesine karşın yarattığı yıkım savaştan sonra da devam etmişti. Bu yıkım en çok sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerini etkiledi. Savaşın ekonomik yıkımı savaştan 10 yıl sonra kendini göstermişti.

1930'lu yıllar sanayileşmiş ülkelerin ekonomik bakımdan büyük buhranlar yaşadığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu ekonomik buhran Avrupa devletlerinin sosyal ve ekonomik yapılarında büyük değişikliğe yol açtı. Avrupa'da değişen sosyal ve ekonomik yapı, yeni sürtüşme ve savaşların habercisi gibiydi.

Dünyada ekonomik buhrana neden olan birçok etkeni sıralayabiliriz. Ama bu etkenlerden en önemlisi söylersek; sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik yapıların

savaştan sonra iyi yönetilememesini başta saymamız gerekir. Sanayileşmiş ülkelerde savaş sonrası karşılaşılan iktisadi sorunların çözümünde devletin “düzenleyici ve müdahaleci” görevlerini belirleyen iktisadi politikaların çerçevesini belirleyecek kural ve kurumların olmayışı ekonomileri buhrana itmiştir⁸⁶.

Dünyayı etkileyen ekonomik buhran, çoğu ülkenin iktisadi politikasını değiştirmesine neden oldu. Her ülke kendi siyasi yapısına göre ekonomik buhran çıkış yolları aramaya başlamıştı. Devletin “müdahaleci ve düzenleyici” görevi, ekonomik buhrandan çıkış noktası olarak görülmeye başlanmıştı. Tamamen liberal bir ekonomi yapısına sahip ülkelerde bile bu fikir en mantıklı olarak görülmekteydi⁸⁷.

Türkiye’de bu ekonomik buhrandan etkilenen ülkeler arasında yer almaktaydı. Türkiye’de ayrıca iki ekonomik sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan ilki tahıl ve hammadde fiyatlarının düşmesiyle ülkenin ihracatının azalması, ikincisi ise Osmanlı borçlarının ödenme zamanının gelmesidir.

Türkiye’nin bu olumsuzluklar içinde hedefi, ekonomik buhrandan en az şekilde etkilenme yolları arama girişimidir. Ekonomik anlamada bütün olumsuzlukla mücadele etmek yeni kurulan bir ülke için oldukça zordu. Uygulanacak ekonomik politika, hem ülkeyi gelişimini sağlayacak hem de ekonomik buhrandan etkilenmeyecek yapıda olması gerekmektedir. Bütün bu iç ve dış ekonomik durumlar karşısında Türkiye’de ; kalkınmayı devlet sermayesine dayamaya, özel teşebbüsü devlet kontrolü altına almaya ekonomiyi planlamanın zorunluluğu hakkında bazı düşüncelerin berraklaşmasına neden oldu⁸⁸. Kısaca söylemek gerekirse devlet ekonomik politikası “düzenleyici ve müdahaleci” yapıya büründü. Ülke tamamen devletçi bir iktisadi yapıya geçmeden önce üç yıl boyunca “1929-1932” özel sektöre karşı düzenleyici, ekonomik yapıya müdahaleci olmuştur. 30’lu yılların başında ülkenin ekonomik hedefi kendi kendine yeterli olabilecek bir sanayie sahip değildi⁸⁹.

⁸⁶ Beşir Hatipoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1975, s.199-200. *akt.* Arif Ersoy, *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, Abam yay. , İzmir, 1990, s.266.

⁸⁷ *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, A.g.e., s.152.

⁸⁸ *A.g.e.*, s.152-153.

⁸⁹ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981, s.187-188.

1930'lu yıllarda Devlet, millileştirmeler ve yeni kurulan kamu iktisadi teşebbüsler sonucu iktisadi hayatın en önemli belirleyicisi oldu⁹⁰. Bu dönemde liberal uygulamalardan tamamen vazgeçilerek, devletçi düşünce ön plana çıktı. Devletçilik uygulaması sırasında, Sümerbank Etibank, Madencilik Bankası gibi önemli yatırımları gerçekleştirecek bankaların; şeker, dokuma, kağıt sanayii işletmelerin kurulduğu; geniş ölçüde demiryolu, şose ve liman inşaatının gerçekleştiği görülmektedir⁹¹. Bu, sanayileşme hamlesinin hızla geliştiği, birçok alt yapı yatırımların arttığı önemli bir dönemdir⁹². Böylece Devlet, ülkenin bir numaralı işvereni haline gelmiştir⁹³.

Büyük yatırımcı olan devlet, artık her iş koluna el atma çabası içindeydi. 1930 – 1938 yılları arası Türkiye gerçek anlamda sanayileşme sürecine girmişti. Devletçi bir yapıyla başlatılan sanayileşmede hedef nokta ulusal çıkarlar olmuştur. Özel sanayi sermayesinin ise, bu dönemde devlet sanayisi ile rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde olduğu; gelişen devlet kesiminden doğan ek talebin, devlet yatırımlarının giremediği yan ve küçük sanayi kollarında belli bir canlılık yarattığı gözlenmektedir⁹⁴.

Artarak büyüyen sanayi kuruluşları ülkedeki çalışma hayatının gelişmesi ve uzmanlaşmasında başrol oynadı. 1929-1938 yılları arası sanayi işletmesi sayılabilecek kuruluşlarda çalışan ortalama işçi sayısı giderek arttı. Bu da beraberinde ülke ekonomisinde sanayi çalışanlarının önemini artırdı. Sanayi işletme başına düşen işçi sayısı grafiksel olarak gösterdiğimizde bunu daha iyi anlamaktayız;

Yıllar	İşçi Sayısı
1927*	3.9
1932	37.6
1933	46.5
1934	52.8
1935	44.5
1936	51.6
1937	67.2
1938	73.5

Kaynak: *Sanayi İstatistikleri, 1932-39 döneminde Sanayii Teşvik Kanunu'ndan yararlı işletmelerin faaliyetleri*, D.İ.E. yay. İstanbul, 1945.

⁹⁰ M. Şehmuz Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Sosyalist yay., İstanbul, 1993, s.161.

⁹¹ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, s.153.

⁹² *A.g.e.*, s.153.

⁹³ M. Şehmuz Güzel, *a.g.e.*, s.161.

⁹⁴ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s.301.

Devletçi modelle sanayileşme sürecine giren ülkede, asıl bu dönemde bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştı. Bunun nedenlerinin başında işyeri başına düşen işçi sayısının büyük oranda artmasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında iş yeri başına düşen ortalama işçi sayısı 10'lu rakamlara ulaşamamıştı. Küçük tezgahlarda, küçük işletmelerde bir elin parmaklarını geçmeyen bir çalışan kesim Türkiye'nin çalışma yaşamını özetler gibiydi. Bu süreç 30'lu yıllarda ülkenin devletçi sanayileşme sürecine girilmesiyle kökten değişikliğe uğradı.

Çalışma yaşamı büyük kuruluşlarda ve sanayi işletmelerinde sürdürülmekte, devlet eliyle yapılan kuruluşlar ekonominin ve çalışma hayatının bir parçası olmaktaydı. İktisadi yapıyı değiştiren olaylara ve açılan sanayi işletmelere baktığımızda ⁹⁵;

- 4 Şubat 1933 Eskişehir Şeker Fabrikası'nın temeli atıldı.
- 4 Haziran 1933 Sümerbank kuruldu.
- 2 Kasım 1933 Telgraf şirketi devlete devredildi.
- 17 Nisan 1934 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe girdi.
- 20 Mayıs 1934 Kayseri Bez Fabrikası'nın temeli atıldı.
- 14 Ağustos 1934 Paşabahçe Şişe Çam Fabrikası'nın temelleri atıldı.
- 15 Ağustos 1934 Zonguldak somikok (antrasit) fabrikasının temeli atıldı. Kömür yıkama fabrikası işletmeye açıldı.
- 14 Haziran 1935 Etibank, Atatürk'ün talimatıyla, 2805 sayılı kanunla kuruldu.
- 22 Haziran 1935 Madenlerin gerekli jeoloji ve madencilik yöntemleri ile sistematik olarak araştırılması ve işletilmesi amacıyla 2804 sayılı yasayla Maden Teknik ve Araştırma Enstitüsü kuruldu.
- 20 Ağustos 1935 Keçiborlu-Kükürt Fabrikası açıldı.
- 23 Ağustos 1935 Nazilli Basma Fabrikası'nın temeli atıldı.
- 25 Ocak 1936 İstanbul'da Vapurculuk Şirketi ile yapılan sözleşme, bütün kabotajın denizyolları idaresine geçmesi sağlandı.
- 9 Nisan 1936 İstanbul Telefon Şirketi devletleştirildi.
- 1 Ağustos 1936 Ankara Türk Sigorta A.Ş. kuruldu.
- 20 Eylül 1936 Malatya İplik ve Bez Fabrikası A.Ş. kuruldu.

⁹⁵ Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisi'nin 80 yılı*, İstanbul Ticaret Odası yay., İstanbul, 2004, s18-20.

- 6 Kasım 1936 Seka'nın çekirdeğini oluşturan İzmir Kağıt ve Karton Fabrikası hizmete girdi.
- 26 Ağustos 1937 Kozlu Kömür işletmeleri devletleştirildi.
- 24 Ocak 1938 İzmir Telefon İşletmesi devletleştirildi.
- 1 Şubat 1938 Gemlik Suni İpek Fabrikası açıldı.
- 2 Şubat 1938 Bursa Merinos Fabrikası açıldı.
- 17 Mayıs 1938 Divriği demir madenleri üretime başladı.
- 20 Temmuz 1938 Fiskobirlik kuruldu.
- 24 Ağustos 1938 Murgul Bakır İşletmesi Etibank tarafından alındı.

Burada verdiğimiz çalışma alanlardan da anlaşılacağı gibi devlet tam bir işletmeci olmuştu. Türkiye bu politika sayesinde sanayileşme sürecinde başarılı olmuştu. 1929 yılında cari fiyatlarla milli hasılatın %9.9'unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939'da % 18.3'e çıkmıştır⁹⁶. Ülke temel gereksim maddelerini “*un, şeker, dokuma*” tamamen kendi fabrikalarında üretmeye başlamıştır⁹⁷. Bu bağımsızlığını yeni kazanmış ve sanayisi daha önce oluşmamış bir ülke için çok önemliydi. “*dünya buhranı koşullarında gelişme ve sanayileşme*” Korkut Boratav'ın bu sözü, bu dönemin ekonomik başarısını açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye Devletçi bir iktisadi politikayla hem gerçek anlamda sanayileşmeyi gerçekleştirmiş hem de dünya ekonomik buhranından en az oranda etkilenmeyi başarmıştır. Osmanlı borçlarının ödenmesi ve hızlı nüfus artışına rağmen Türkiye, sanayileşme alanında bir devrim yaratmıştır.

Bu dönemde devlet eliyle açılan fabrika ve kuruluşlar ülkenin milli serveti, burada çalışanlar ise vatan için çalışan bireyler olarak görülmekteydi. Bu kuruluşların iktisadi karlarının dışında, ülke çıkarlarına hizmetleri ön plandaydı.

İktisadi bakımdan tamamen devletçi yapıya bürünen ülkede, çalışanların durumu genel olarak olumlu olduğu görülmekteydi. Sanayileşen ülkede çalışan nüfusun standardı giderek iyiye doğru gittiği söylenebilir. Ülke nüfusunun 1932-1938 yılları

⁹⁶ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s.298.

⁹⁷ *A.g.e.*, s.299.

arası ortalama % 12 artmasına karşılık, sanayileşme sayesinde çalışan sayısını ortalama artışının % 13 olduğunu görmekteyiz⁹⁸.

İktisadi alanda bütün bu olumlu gelişmeler, çalışan sayısının pozitif yönde artması ve uzmanlaşması çalışma hayatının hukuksal boyutunun önemini artırdı. Osmanlı Devleti ve Türkiye Devleti'nin kuruluş yıllarında tarım dışı çalışma alanları yok denecek kadar az olması, çalışma hayatının hukuksal boyutu üzerinde fazla durulmamasına neden olmuştu. Devlet, çalışma hayatı gelişmeye başlayınca en büyük iş veren olmasından dolayı çalışma hayatının hukuksal boyutuna ayrı bir önem verdi. Bu dönemde çağdaş ülkelerdeki çalışma hayatını düzenleyen kanunların benzerlerini TBMM'de yasalaştığını görmekteyiz.

1929-1938 yılları arası sanayiinin hızla büyümesi ülkede işçi sınıfının artışı ve çalışanların uzmanlaşmasına neden oldu. Çalışanlar çalıştıkları işi meslek olarak görmeye, çalıştıkları iş yerlerini kendileriyle özleştirmeye başladılar. Çalışma hayatı artık işyeri işçi ve işveren çevresinde gelişmeye başladı. İşveren olan devletin hedefi, verimliliği artırmak, üretim kalitesini yükseltmek ve sanayileşme sürecine giren ülkeyi kalkındırmak olmuştu. Bu doğrultuda devlet, çalışma hayatını düzenleyecek düzenlemeleri çıkardı. Bu düzenlemeler genelde çalışanların sağlık koşulları, iş yerinin durumu, üretim kalitesi gibi konularda oluyordu. İş veren olarak devlet çalışma hayatı ile ilgili hukuksal düzenlemeleri yaparken amacı; işin aksamaması, verimin düşmemesi gibi tamamen işe yönelik olmuştu. Çalışanın siyasal hakkı 30'lu yılların başında bir kenara bırakıldı. Bu uygulamanın en büyük örneğini 1936 yılında kanunlaşan ve Türkiye'nin ilk iş kanunu olan 3008 sayılı iş kanununda görmekteyiz. İş Kanununun 72. Maddesi ; "*Grev ve Lokavt*" kesin bir dille yasaklamıştır⁹⁹.

Günümüz koşullarında bakıldığında bu uygulama, sosyal devlet ilkesine uymayan tamamen maddeye yönelik bir uygulama olarak algılanır. Ne var ki 30'lu yılların Türkiye koşullarında, amacı kalkınmayı hedefleyen bir ülke için bu tür kanunsal düzenlemeler gerekmekteydi. Bu dönem sanayiinin bu kadar başarılı olmasının başlıca nedeni; bazı kesimlerin siyasal ve ekonomik haklarından feragat etmeleridir. Bu kesimlerin başında da çalışan, üreten gruplar gelmektedir.

⁹⁸ *A.g.e.*, s.302.

⁹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ:74, C:1, 5-6-1936, s. 49.

Çalışma hayatını düzenleyen kanunların 1930-1938 yılları arası mecliste kabul edildiğini görmekteyiz¹⁰⁰. Kanunlarla çalışan kesimin siyasal haklarını sınırlarken, sağlık, çalışma koşulları gibi konularda büyük gelişmeler sağlanmaktaydı. Çalışma hayatını etkileyen kanunların çoğu çalışanların sağlığı ve çalışma koşullarını düzenlemeye yönelikti. Yasada kadın ve çocuk işçilerin sağlık koşullarına ayrı bir önem verildiği göze çarpmaktadır.

Çalışanların sağlığını korumaya yönelik örnek gösterilecek ilk kanun “*Umumu Hıfzısıhha Kanunu*” dur¹⁰¹. Kanun halkın sağlığını korumayı amaçlasa da, maddelerin önemli bir bölümünde çalışanların sağlığını korumaya yönelik maddeler bulunmaktadır. Kadın ve çocuk çalışanların çalışma ortamları sağlık koşulları bu kanunla düzenlenmiştir. Türkiye’de bu dönemde hiç de hafife alınmayacak sayıda kadın ve çocuk işçi bulunması, bu kanunun çalışma hayatına katkısını artırmaktadır. Bu nedenden dolayı devlet yeni bir iş kanunu çıkarmadan önce kadın ve çocuk çalışanların sağlığı ve çalışma ortamı “*Umumu Hıfzısıhha Kanunu*” ile garanti altına alınmıştır.

Bu dönem çalışma hayatını etkileyen önemli kanunlardan biri de “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler*” kanunudur¹⁰². 11.06.1932 tarihinde kabul edilen 16.06.1932 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2007 Sayılı “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun*” da yabancılara yasaklanmış işler belirtilmiştir. Bu kanunun çıkmasındaki asıl neden Osmanlı İmparatorluğundan kalma bir sorun olan, yabancı kökenli çalışan ve iş verenlerin çalışma hayatının büyük bir bölümünü oluşturmasıdır. Yabancı çalışanlar, Türk çalışanlara göre daha fazla maaş alması ve yabancı sermayenin Türk çalışanları ikinci sınıf statüde görmesi çalışma hayatında eşitlik ilkesine aykırıydı¹⁰³. Kanun ayrıca yurt dışından getirilen iş gücünün de önüne geçmekte, yerli işçinin çalışmaya hayatına girmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır.

Türkiye’de çalışma hayatını düzenleyen kanunlar yalnızca, TBMM’nin çıkardığı kanunlarla sınırlı değildi. 1919’da kurulan merkezi İsviçre’de bulunan bir kuruluş olan

¹⁰⁰ Bu kanunlar “Umumu Hıfzısıhha Kanunu, Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, Uluslar Arası Çalışma Örgütüne Üyelik, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu, 3008 Sayılı İş Kanunu”

¹⁰¹ Kanunun Kabul Tarihi :24.4.1930, Resmi Gazete:6.5.1930.

¹⁰² Kanunun Kabul Tarihi :11.6.1932, Resmi Gazete:16.6.1932.

¹⁰³ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, s345.

ILO "*intelligence liaison officer*", başlıca görevi tek tek ülkelerdeki çalışma yasalarında ve bu alana ilişkin uygulamalarda standartları geliştirmek ve ileriye götürmektir. Milletler Cemiyetini, bir organı olan ILO'nun amacı, Birinci Dünya Savaşından sonra giderek büyüyen sorunlara yönelik sosyal reform niteliğinde çözümler bulmak ve reformların uluslararası düzeyde uygulanmasını sağlamaktı¹⁰⁴. Türkiye'nin bu teşkilata girişi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 20 Nisan 1932 Cenevre Silahsızlanma Konferansında, Milletler Cemiyeti'ne katılmamızı istemiş ve bu istek, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 6 Haziran 1932 tarihli toplantısında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesiyle gerçekleşti¹⁰⁵.

Türkiye ILO girişi ile, işçi-işveren ilişkilerine uluslararası bir boyut getirdi., bu üyeliğin yarattığı manevi baskının, iş yasası çıkarılmasıyla ilgili çalışmaları etkiledi¹⁰⁶. Bu durum 1936'da çıkacak olan iş kanununun maddelerine de yansdı. Türkiye ILO'dan doğan çalışma hayatı ile ilgili 3008 Sayılı İş kanununa koymuştur.

Türkiye'nin ilk İş Kanunu meclisten yasalaşmadan önceki çalışma hayatını etkileyen son kanun ise "*Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu*"dur¹⁰⁷. Bu kanuna göre hafta tatili 35 saat olarak kabul edilmekte, cumartesi saat 13'den sonra uygulanması karara bağlanılmıştır. Bu kanunla ulusal bayramlar ;

- 29 Ekim, 1 gün tatil
- 30 Ağustos, 1 gün tatil
- 1 Ocak, 1 gün tatil
- 23 Nisan, 1 gün tatil
- Ramazan Bayramı, 3 Gün tatil
- Kurban Bayramı, 4 Gün tatil

¹⁰⁴ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.277.

¹⁰⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, A.A.M. yay. Ankara, 1990, s.94.

¹⁰⁶ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.277.

¹⁰⁷ *Kanunun Kabul Tarihi :27.5.1935, Resmi Gazete:1.6.1935.*

olarak belirlenmiştir¹⁰⁸. Bu kanun çalışan kesimin tatil günlerini bir standarda bağlaması bakımından önemlidir. Bu kanunla, resmi tatil günü cumadan Pazar gününe alındı.

30'lu yılların ortalarında Türkiye'nin genel durumuna bakıldığında, kurumları ve devlet yapısıyla çağdaş bir ülke görünümündeydi. Türkiye, her anlamda çağdaş ülkelerle yarışabilecek düzeyde, genç bir ülke olmuştur. Ülkenin yapısını oluşturan kesimler kanunlarla güvence altına alınmaktaydı. Kanunlarla güvence altına alınan kesimlerden biri de çalışan, üreten kesimdir. Çalışan kesimin işveren ile ilişkisini düzenleyen ve güvence altına alan en önemli yaptırım ise iş kanunudur. İş kanunu Türkiye'de karşımıza 1936 tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1929-1938 dönemde çalışma hayatını etkileyen son ve en önemli kanun olan 3008 Sayılı İş Kanunu 30 yılı aşkın bir süre Türkiye'de çalışma hayatını etkilemiştir.

3008 Sayılı İş Kanununun yürürlüğe girmesine kadar, işçi ve işveren ilişkisi tamamen sözleşme serbestliği prensibine dayalıydı¹⁰⁹. Kanundan sonra artık işçi ve işveren ilişkilerini, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bir yasa düzenliyordu. İş kanunun önemini Kemal Oğuzman şu sözlerle dile getirmiştir; *“Bu kanun, işçilerin ücret ve çalışma süresi bakımından durumların iyileştirmiş, işyerinde gerekli emniyet ve sağlık tedbirlerinin alınması nizamlamış, çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirmiş, işçilerin işyerinden keyfi olarak çıkarılmasını önleyici kaideler koymuş ve sosyal sigortalar konulmasını emretmiştir”*¹¹⁰. Bu kadar olumlu yanlarına karşılık iş kanunu ile grev ve lokavt yasaklanmıştır. Kanunla, çalışma hayatı ile ilgili uyuşmazlıkları grev ve lokavta gidilmeden, devlet organları tarafından çözümlenme kararı alındı. Kanundaki bu düşünce devletin 30'lu yıllardaki devletçi kalkınma politikası ile paralellik göstermektedir. 3008 sayılı iş kanunu 1923-1938 döneminin toparlayıcı ve tamamlayıcı kanunu oldu.

30'lu yıllarda iktisadi alanların gelişmesi ve çalışma hayatının kanunlarla düzenlenmesinin dışında önemli bir nokta da siyasal hareketler ve yapılaşmadır. Bu dönem hem iktisadi yapının gelişmesi hem de çalışma hayatı ile ilgili kanunların

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C:3, 13-5-1935, s. 1.

¹⁰⁹ Kemal Oğuzman, *931 Sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri*, XXXIII, Sulhi Garan yay, c.33., İstanbul, 1968, s.1.

¹¹⁰ *A.g.e.*, s.2.

oluşması bakımından son derece hareketli bir dönem olmasına karşılık sendikalaşma, işçi eylemleri gibi konularda oldukça sönük bir dönemdir. Devletçilik ekonomik politikasını izleyerek plan fikirlerinin benimsenmesi ve siyasi planda hükümetin otoriter tavrı çalışanları etkilemiştir¹¹¹. Çalışanlara, 1924 Anayasasında cemiyetler kurma hakkı tanınsa da 1924-1936 arası çıkan kanunlarda işçi sendikalaşması ve hareketleri zorlaştırılmış 3008 Sayılı İş kanunu ile yasaklanmıştır. 1933’de Ceza Kanunu’nda yapılan değişiklikle ise grevlere şiddetli cezalar getiriliyordu¹¹².

Devlet 30’lu yıllarda çalışanları örgütlemek amacı ile girişimde bulunmuş, her iş kolundaki çalışanlar tek bir dernek veya birliklerde toplanmaya başlanmıştı¹¹³. Devletin bu dönem işçi örgütlemesini M. Şehmus Güzel şu sözlerle anlatmaktadır; *“İşçilerin bu örgütlere üyeliğe zorlamak amacıyla “İşçi Karnesi” adıyla bir uygulama getirilmiştir. Bu uygulamaya göre, bir işçinin işini koruyabilmesi veya yeni bir işe girebilmesi için, 1 Mart 1935’e dek meslek veya iş kolundaki kurulu derneğe baş vurup işçi karnesi alması gerekiyordu. İşçilerin bir anlamda zorla üye yapıldığı bu örgütlere belli bir aidat ödemeleri de zorunluydu. Bu aidatlar işverence işçinin ücretlerinden otomatik olarak kesilip örgüte ödenecekti”*¹¹⁴. M. Şehmus Güzel bu örgütlenme ve yapısına bu kadar olumsuz baksa da günümüz çalışma yaşamının bütün örgütlerinde bu tür uygulamalar görmektedir. Türkiye’de şu an bulunan işçi, memur ve esnaf örgütlenmelerin tamamında bu tür uygulamalar görülmektedir. Görüldüğü gibi günümüzün sendikacılık ve örgütlenmenin temelleri, yine bu dönemde devlet eliyle atılmıştır.

1929-1938 arası işçi hareketlerine gelindiğinde ise; tamamen bölgesel ve birkaç eylemden fazlası görülmemektedir. Bu eylemler; ağustos 1931’de Galata tütün işçileri, aralık ayında ise Defterdar tekstil işçileri greve gitmişlerdir¹¹⁵. 1932 İstanbul vapur işçileri, İzmir tütün ve incir işçileri ufak tefek grevlere gitmişlerdir¹¹⁶. Ayrıca 1936 İstanbul Balgat işçileri maaşlarını alamadıkları için bir süre eylem yapmışlar, aynı tarihte Samsun tütün işçilerininin maaşlarındaki kesintiyi protesto etmişlerdir¹¹⁷. Bu

¹¹¹ M. Şehmus Güzel, *a.g.e.* s.161.

¹¹² Erdal Yavuz, *a.g.m.* s.172.

¹¹³ M. Şehmus Güzel, *a.g.e.* s.162.

¹¹⁴ *A.g.e.* s.162.

¹¹⁵ Erdal Yavuz, *a.g.m.* s.173.

¹¹⁶ *A.g.m.*, s.172.

¹¹⁷ *A.g.m.*, s.172.

dönemde işçi hareketlerini önleyecek kanunların fazlalığı ülkedeki grevlerin oluşmasını engelledi.

Çalışan örgütlenmesi, grevler, iş kanunları ve iktisadi yapı bakımından bu dönemi sonuçlarsak; döneme damgasını vuran tek düşünce devletçi politika düşüncesidir. Devletçi politika bu dört unsuru maksimum şekilde etkilemiş ve yönlendirmiştir. Devletçi politika sayesinde, Türkiye gerçek anlamda sanayileşme sürecine girmiş iş kanunlarını tamamlamıştır. Artan nüfus artışına rağmen uygulanan iyi iktisadi politika sayesinde, işsizlik artmayarak azalma sürecine girdi. Ülke iktisadını etkileyen dış etkenlerden “*Osmanlıdan kalan borçlar ve Dünya ekonomik buhranı*” ‘da devletçi politika sayesinde en az şekilde etkilenmiştir.

Bu dönem artılarından biri de; çalışma hayatı giderek güçlenmiş olmasıyla gerçek anlamda işçi sınıfı oluşmasıdır. Bu iki yapı, iktisadi yapının ve politikaların iyi işlenmesini sağlayan en önemli unsurlardandır. Bu dönemin sonunda ülke çalışma hayatı profesyonel bir yapı kazandı.

4- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarımı ve Çalışanları

Ulus-devlet olma politikası güden Türkiye Cumhuriyeti bu sürecini tetikleyecek olan ve ülkenin kalkınmasında önemli rol çizecek iktisadi politikasını “tarım”a dayandırmıştı. 1925 yılında devletin büyük gelir kaynağı olan aşar vergisini kaldırması bu politikanın en iyi örneğidir. Cumhuriyetin ilanından sonra ekonomik alanda ileri seviyede büyüme sağlayan ülkenin öncelikli aracı tarım olmuştur. Bu politikanın belirlenmesinde o dönemdeki nüfusun büyük bir bölümünün çiftçi olması yatmaktadır. Cumhuriyetin İlanı’ndan sonra belirli bir sermaye birikiminin olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle o dönemde ekonomide çok hızlı bir büyüme gözlemlenmektedir. Yüksek büyüme hızının bileşenlerine sektör bazında bakarsak, tarım bu dönemde yüksek büyüme hızını sağlayan en önemli sektördür. Nüfusunun %80’i köylüdür. Tarımdaki gelişme ile birlikte ekilebilir arazilerin artışı ve buna bağlı olarak üretim artışı sağlanmıştır¹¹⁸.

¹¹⁸ Bilsay Kuruç, Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler, ***Bilanço 1923-1998: “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi*** (Kongre’ye sunulan bildiriler: 10-12 Aralık 1998 ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara), II., Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1999, s.22.

1927 yılına yapılan sayımlar incelendiğinde nüfusun % 70'ine yakın bir kısmının tarımla uğraştığı görülmektedir. Bu sayımlara göre ülke 9 Bölgeye ayrılmış ve her bölgedeki çiftçi (çiftçi ailesi) sayısı, ekili arazi, hayvan sayısı yine bölgelere göre ayrılarak yapılmıştır.

Bölge	Çiftçi nüfusun genel nüfusa oranı %	Her çiftçi ailesine düşen çiftçi nüfusu	Her çiftçi ailesine düşen		
			Ekili arazi dönüm	Çift hayvanı sayısı	Çeki ve kümes hariç diğer hayvanlar
1. Bölge	77.4	4.8	27.0	1.97	16.29
2. Bölge	67.3	4.8	25.2	1.71	14.01
3. Bölge	46.0	5.1	31.4	1.86	12.65
4. Bölge	54.0	5.1	40.5	2.05	17.38
5. Bölge	76.6	5.5	22.0	2.15	10.86
6. Bölge	52.2	4.9	20.2	1.70	20.02
7. Bölge	84.8	5.8	14.9	1.70	8.72
8. Bölge	72.3	5.6	20.1	1.95	13.31
9. Bölge	77.3	5.5	28.2	2.12	21.95
TOPLAM	67.7	5.2	24.9	1.90	14.50

Kaynak : Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı., s.85.

Tabloda da görüldüğü gibi ülkedeki çalışma hayatının tamamına yakını tarım çalışanı olarak görülmektedir. Tarım 1930’a kadar ülkenin kalkınmasında en büyük iktisadi araç olmuştur.

30’lu yıllara gelindiğinde dünya krizinin neden olduğu fiyat düşüşlerinden doğrudan üretici olan tarım sektörü daha çok etkilendi¹¹⁹. Türkiye’de doğrudan üretici konumunda olan tarım sektörü olması, ülkenin ekonomisini etkiledi. Tüccar, dünya fiyatlarının düşüşü üzerine, karlarını az çok koruyabilmek için, doğrudan üreticinin ürünlerini yok pahasına almaya yöneldi¹²⁰. Bu durum da doğal olarak tarım sektörüne çalışanların gelirinde önemli derecede düşüşe neden oldu. 1923-1929 tarihleri arasındaki tarımdaki canlılık sona ermişti.

Bu durum karşısında devlet, iktisadi politikasını sanayiinin gelişmesine doğru yönlendirmeye başladı. Bu yönlendirme, beraberinde çalışma yaşantısının yapısının da değişikliğe uğramasına neden oldu. Tarımda çalışan çiftçiler, sanayiinin gelişmesiyle

¹¹⁹ Ersal Yavi, *a.g.e*, s.295.

¹²⁰ *A.g.e*, s.295.

fabrika işçisi halini alıyorlardı. 30'lu yılların ortalarından sonra devlet tarım sektörünü iyileştirmeye yönelik önlemler almaya başladı. Köylülerin birleşmesi, toprak reformu, kombinalar, köy enstitüleri gibi konularda devrim sayılabilecek düzenlemelere başlandı¹²¹. Ülke sanayi sektörüne önem verirken tarım sektörünü unutmamış, sanayiinin kalkınması kadar önem vermişti.

C- ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ÇALIŞMA YAŞAMINI ETKİLEYEN KANUNLAR VE GELİŞMELER

1- 17 Şubat – 4 Mart 1923 İzmir İktisat Kongresi

Türkiye büyük bir savaştan zaferle çıkmış, Mudanya Mütarekesi ile barış sürecine girmişti. Bunun doğal süreci olarak TBMM Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine davet edildi. Türkiye savaşta kazandığı başarıyı, Lozan'da masa başında kazanmak zorundaydı. Lozan'da kazanmanın yolu, Türkiye'nin her yönüyle ulus devleti olduğunu göstermekti. Lozan görüşmeleri sürerken İktisat Kongresi'nin İzmir'de asıl toplanma nedeni budur. Bu kongre ülkenin kendi iktisadi yapısını görmesi içinde önemli bir olaydı. Bu kongre, Türk halkına şu sözlerle duyuruldu: “*Memleketimizin iktisaden inkişaf ve tealisi için takip edilecek hatt-ı hareket hakkında İktisat Vekaleti tarafından ciddi ve esaslı bir program tanzimi kararlaştırılmıştır*”¹²². Burada geçen “memleket” kelimesi yeni bir ulus devletini göstermekteydi.

Lozan Konferansına ara verildiği sırada, İzmir İktisat Kongresi 1135 delege ile 17 Şubat - 4 Mart 1923'te toplandı¹²³. İzmir İktisat Kongresinde, Yeni Türkiye'nin ekonomik sorunları tartışılacaktı. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal kongrenin amacını: “*Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin,*

¹²¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi yay., s. 313,314 akt. Ersal Yavi, *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır*, Yazıcı yay., İzmir, 2003, s.295.

¹²² *Vatan*, 5 ,1,1923 akt. Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomik Tarihi 1900-1960*, İmge yay., Ankara, 2003, s.149.

¹²³ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomik Tarihi 1900-1960*, İmge yay., Ankara, 2003, s.149.

muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım...” sözleriyle dile getirdi¹²⁴.

Çiftçi, tüccar, erbab-ı sanayi, ameleler ve şirketler kongreye katılanlar arasındaydı¹²⁵. İktisadi hayatta yer alan bütün gruplar İzmir’de yapılan iktisat kongresine çağırılmıştı¹²⁶. Çağırılan gruplar arası en dikkat çeken, amele grubuydu. İlk defa ülke iktisadi yapısı belirlenirken işçi sınıfına da söz hakkı verildi. Bu karara objektif olarak bakıldığında İktisat Kongresinden bile önemli bir olay olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İşçiler kongreye katılmakla kalmayıp, İstanbul Umum Amele Birliği ile Milli Türk Ticaret Birliği işçi sorunlarına ilişkin bir rapor hazırlayıp kongreye sundu¹²⁷. İşçi grupları tarafından hazırlana bu rapor içerisinde 34 talebin bulunduğu bir belge de bulunmaktaydı. Bu 34 talep şunlardı:

- Amele yerine “İşçi” denilmesi
- Mesleki temsil
- Grev ve sendika
- Sekiz saat iş ve fazla çalışma
- Madenlerde çalışma koşulları
- Sabit (Sürekli) işçi
- Kadın işçilerin korunması
- En az ücret
- Ücret ödenmesi
- Ücretli hafta tatili
- Bir Mayıs işçi bayramı
- Yıllık ücretli İzin
- İş teftişi
- İşler Türklere
- Ticaret serbestisi
- Rejinin kaldırılması

¹²⁴ Ersal Yavi, *a.g.e.*, s.273.

¹²⁵ *A.g.e.*, s.149.

¹²⁶ Bu konu hakkındaki geniş bilgiyi Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız -Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi , Emre yay. İstanbul, 2001. kitabından detaylı bir şekilde öğrenilebilir.

¹²⁷ M. Şehmuz Güzel, *a.g.e.* s.140.

- İhracatta sınırlama-işsizlik

Bu başlıklar karşımıza sosyal istekleri güçlü bir işçi grubu çıkmaktadır¹²⁸. Bu talepler ileride ülkede çıkacak iş kanunlarının temellerini oluşturmuş olması bakımından da önemlidir. İzmir İktisat Kongresi'nin en önemli özelliği ise, ilk kez ulusal düzeyde işçilerin durumunun ele alınmasında, onların seslerinin duyulmasına olanak tanınmasında yatmaktadır¹²⁹. Kongrede işçiler bu olanağı iyi kullanarak sorunlarını ve isteklerini gerçekçi ve güçlü bir şekilde dile getirmişlerdir¹³⁰. Her anlamda iktisat kongresinin önemine baktığımızda, çalışma yaşamını ilgilendiren yapısı daha ağır basmaktadır. Bu da Türkiye'de çalışma hayatının gelişiminde İzmir İktisat Kongresinin önemini artırmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi sonunda; kongreye katılan gruplar oybirliği ile Misak-ı İktisadi kabul ederek, modern ve müreffeh Türkiye için canla başla çalışmaya yemin ettiler. Bu gruplar Türkiye'de iktisadi alana yönelik bir dizi kararlar alınmasını da sağladılar. Bu kararlar:

- Hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulmasına,
- Özel girişimcilerin desteklenmesine,
- Yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulmasına,
- Günlük tüketim mallarına öncelik verilmesine,
- Önemli kuruluşların millileştirilmesine,
- Sanayii teşvik edici yasaların çıkarılması, özellikle gümrük tarifelerinin milli sanayi kalkınma ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi,
- Yerli malların karada ve denizde ucuz tarife ile taşınması,
- Sanayi bankası.

Kongrede alınan kararlara baktığımızda ülkedeki iktisadi hayatı pozitif yönde etkileyecek kararlar yer almaktadır. Bu kararlar aynı zamanda çalışma hayatını da dolaylı yoldan etkilemektedir. İzmir İktisat Kongresiyle, işveren gruplar ile işçi grupları bütünleşerek tek vücut halinde ülke ekonomisini kalkındırma işine girişmişlerdir. Bu yeni kurulan ülke için en önemli birlik beraberlik göstergesidir.

¹²⁸ M. Şehmuz Güzel, *a.g.e.* s.140.

¹²⁹ *A.g.e.* s.154.

¹³⁰ *A.g.e.* s.154.

2- 20 Nisan 1924 Anayasanın Kabulü

29 Ekim 1923'da Türkiye resmen yönetim biçimini belirledikten hemen sonra ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçildi. Meclis, seçildikten sonra, Cumhuriyete yakışır yeni bir anayasa gerekliliği ortaya çıktı. Zira, 1876 Kanun-u Esasîsi resmen ilga edilmemişti. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu da yeni bir devletin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede ayrıntılı değildi¹³¹. 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye ile ayrıntılı ve detaylı bir anayasa oluşturuldu¹³².

1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyetini tanımlayan en önemli yazılı belge oldu. Bu yazılı belge ülkenin yönetim biçimi ve sosyal yapısına bağlı kalınarak hazırlandı. Bunu, anayasanın ilk iki maddesinde açıkça görebiliriz. Birinci maddesindeki “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” yönetim biçimini, ikinci maddesindeki “*Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslâmdır; resmî dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir*” sosyal yapısı tarif edilmektedir¹³³. Anayasa ana hataları ile özgürlükçü ve bireyci bir yapıya sahipti¹³⁴. Anayasanın 105 maddesi ayrıntılı incelendiğinde ise özgürlükçü yapı daha fazla kendini göstererek, sosyal yapılara dağıtıldığı görünmektedir.

Anayasanın bu özgürlükçü yapısından etkilenen yapılardan biri de çalışma hayatıdır. Anayasada çalışma hayatını doğrudan etkileyen bir madde geçmemesine rağmen, 70 ve 74'ncü maddelerde çalışma hayatını dolaylı yolla etkileyen bölümler içermektedir. Kanununun 70. maddesi ; “*Şahsî masûniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sây ü amel, temellük ve tasarruf, içtimâ, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabîi hukûkundanır.*” 74 maddesi; “*Menafî-i umûmiye için lüzûmu usûlen tahakkuk etmedikçe ve kanûn-u mahsûs mûcibince değer bahâsı peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimvâl ve mülkü istimplâk olunamaz. Fevkalâde ahvâlde kanûn mûcibince tahmil olunacak nakdi, aynı ve sây ü amele mûtaallik*

¹³¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin yay., Ankara, 2000, s.9.

¹³² Resmî Gazete, 24.4.1924.

¹³³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Düstur No: Tertip 3, C.5., s.576

¹³⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Afa yay., İstanbul, 1996, s.236.

mükellefiyetler müstesnâ olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedâkârlığa icbar edilemez”¹³⁵.

Anayasanın 70. maddesi çalışma hakkı ile cemiyet kurma hakkını açıkça belirtmektedir. Bu iki hak, çalışma yaşamını doğrudan etkileyen kanunların da temel dayanağıdır. Çalışma hakkının belirtilmesi önemsiz olarak görülse de özgürlükçü bir yapının temelini belirtmektedir. Bu durum cemiyet kurma hakkı için de geçerlidir. Çalışanların tam anlamda özgür bir çalışma yaşamına sahip olmasının temel dayanağı, kendilerini temsil eden cemiyetler kurma ve onlara üye olmasından geçmektedir. Anayasada cemiyet kurma hakkı açıkça Türk halkına anayasayla tanındı.

Anayasanın 74. maddesine baktığımız zaman ise çalışma yaşamının aynı 70 maddede olduğu gibi dolaylı şekilde etkileyen özelliğini görmekteyiz. Anayasanın bu maddesi kamulaştırma ile ilgili bir madde olmasına karşılık, maddenin içinde geçen son cümle, bu maddenin çalışma hayatı için önemini artırdı. Bu cümleyi günümüz Türkçe’sine çevirdiğimiz zaman daha iyi anlamaktayız: “...çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz”¹³⁶. Bu madde hiç kimsenin çalışma ödevleri dışında zorla çalıştırılmayacağını söylemektedir.

1924 Anayasasının çalışma yaşamı için önemine genel hatlarıyla baktığımızda, ülkedeki çalışma hayatının var olduğu ve her vatandaşın özgürce çalışma hayatını sürdürebileceği dolaylı yoldan belirtilmiştir. Çalışma yaşamı ile ilgili hiçbir kısıtlama getirilmemiş, zorla çalıştırılma yasaklanmıştır. 1924 Anayasasında çalışma hayatını doğrudan etkileyen bir madde olmaması anayasanın çalışma hayatını etkilemesi yönünde yetersiz kalmasına neden oldu.

3- 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunu

Cumhuriyetin ilanından sonra çalışma hayatına yönelik “doğrudan etkileyen” ilk kanun 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunudur. Bu kanun adından da anlaşıldığı gibi çalışanların hafta tatillerini belirlemeye yönelik bir kanundur. Dünyada bulunan bütün çalışanların doğal hakkı olan hafta tatili 1924 tarihinde Türkiye’de kanunlaştırıldı¹³⁷.

¹³⁵ *TBMM Zabut Ceridesi*, t.3, c.5.

¹³⁶ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.135.

¹³⁷ *Resmî Gazete*, 21.1.1924.

Ülkedeki meslek dalları ve çalışma alanları isimleri ile belirtilerek hafta tatilleri belirtildi. Bu kanunu, Cumhuriyet döneminde çalışma hayatını doğrudan etkileyen kanunların başlangıcı olarak almamız doğru olacaktır.

Kanunun birinci maddesi çalışanların haftanın bir gününü tatil yaparak geçirmesini ön görmektedir. “*On bin veya on binden fazla nüfusu havi şehirlerde alelumum fabrika, imalathane, tezgah, dükkan, mağaza, yazıhane, ticarethane, sınai ve ticari bilumum müessesat ve tevabiinin haftada bir gün tatili faaliyette bulunmaları mecburidir*”¹³⁸. Kanunun bu sözlerinden anlaşılacağı gibi köy yaşamı dışındaki bütün bölgelerde hafta tatili uygulanması kesin bir dille belirtilmiş ve bu günün Cuma günü olması karara bağlanmıştır.

Yasanın gerekçesi, çalışanların çalışma koşullarından dolayı yıpranmalarını daha aza indirerek, emek ve gücün varlığını korumaktı. Kanunla çalışanlara ayda en az dört gün tatil yaptırarak, hem zihinsel hem de fiziksel toplanmaları ve verimlerinin artırılması hedeflendi. Kanunda çalışanlar tatil yaparken, hayatın aksamamasına da ayrı bir önem verildi. Kanunun tek olumsuz yanı ise yasada, hafta tatilinin ücretsiz olup olmadığına dair bir maddenin bulunmaması olmuştu. Bu turum hafta tatilinin ücretsiz uygulanmasına neden oldu¹³⁹.

4- 17 Şubat 1926 tarihi Medeni Kanun

Cumhuriyetin kuruluşu ile yeni bir devlet yapısı oluşturulurken varolan hukuk düzeninin iyileştirilmesi, çağdaştırılması amaçlanmıştı. Hukuk, sosyal hayatı düzenleyen kuralların maddi bir yaptırıma bağlanmasından ibarettir¹⁴⁰. Hukuk kuralları bir ulusun en önemli dayanak noktasıdır¹⁴¹. Bunun bilincine varan devletler gerçek anlamda ulusal bütünlüklerini sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyetini kuran kadronun da bu bilince varması uzun sürmedi. Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen hukuk reformunun en önemli yasalarından biri olan Medeni Kanun hukuk bilincine varan

¹³⁸ *Düster*, t.3, c.5 ,s.226.

¹³⁹ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.335.

¹⁴⁰ Turgut Akıntürk, *Medeni Hukuk*, savaşı yay., Ankara, 1991, s.4.

¹⁴¹ H.V. Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, I., evrim yay. İstanbul, 1991, s.7.

kadronun eseridir¹⁴². Kanun, sosyal hayatı mecelleden sonra en fazla etkileyen kanun olmuştur.

Sosyal hayatı bir çok yönde etkileyen kanun, çalışma ilişkilerini alanında etkilemiştir. Kanun 53. ve 72. maddelerinde, dernekler konusunda yapmış olduğu düzenlemeler ve esas olarak serbest kuruluş ilkesi getirmektedir. Kanunun 53 Maddesinde cemiyetler nasıl teşekkül eder sorusuna yanıt verilmiştir¹⁴³. 73 Maddesinde vakıfın tanımı yapılmıştır¹⁴⁴. Bu iki madde dernek hak ve özgürlüğünü doğal haklarından biri olarak kabul eden 1924 Anayasası'nın özüne uygundur¹⁴⁵.

5- 22 Nisan 1926 Tarihli Borçlar Kanunu

Cumhuriyet döneminde Medeni Kanundan sonra hukuki alana yönelik diğer bir kanun da 818 sayılı Türk Borçlar kanunudur¹⁴⁶. Türk Borçlar Kanunu, 22 Nisan 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1911 tarihli İsviçre Borçlar Kanununun Fransızca metni tercüme edilerek kabul edilmiştir¹⁴⁷. İsviçre borçlar kanunu 5 bölümden oluşmasına karşılık, Türk Borçlar Kanunu bunun sadece 2 bölümlük kısmını kabul etti¹⁴⁸. Borçlar kanunu, Cumhuriyet dönemini doğrudan etkileyen ve yönlendiren bir kanun olmuştur.

Kanunu çalışma hayatına yönelik hukuksal düzenlemelerin başlangıcı sayabiliriz. Kanun, işçi-işveren ilişkilerine yönelik hükümlerini, hem bireysel hem de toplu olarak düzenleyen maddeleri kapsamaktadır. Kanun çalışma hayatı ile ilgili maddeleri, işçi-işveren ilişkilerini düzenlemektedir. Bu maddeler, 1924 Anayasası ile Medeni Kanununa aykırı olmayan maddelerden oluşmaktaydı. Borçlar kanununu çalışma yaşamını etkileyen kanunlar, küçük bir iş kanunu mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. İş kanunu çıkana kadar bu kanun işçi-işveren ilişkilerini Medeni Kanunla birlikte hukuki boyutta düzenlemiştir.

¹⁴² Kanununun Kabul tarihi:17.2.1926, *Resmi Gazete*, 4.4.1926.

¹⁴³ H.V. Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s.26.

¹⁴⁴ *A.g.e.* s.34.

¹⁴⁵ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.336.

¹⁴⁶ *Resmi Gazete*, 8.5.1926.

¹⁴⁷ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, I., Sevinç yay., Ankara, 1987., s.6.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, s.6.

6- 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

Bir ülkenin sosyal ve insancıl özelliğini gösteren en önemli unsurlarından biri de çalışanların sağlıklarına verilen önemdir. Bu önem sağlığı korunan çalışanların ülkeye daha fazla yararlı olacağından kaynaklanmaktadır. Çalışanların mutlu bir şekilde üretimlerine devam edebilmesinin de tek yolu işçi sağlığının korunmasından geçmektedir. Bu nedenle dolayı çalışan nüfusun sağlığının korunması yalnızca ülkedeki bir bölüm kesimin değil bütün toplumun yararınadır.

Çalışanların sağlığının korunmasının önemi dünyada XIX. yüzyıl ortalarından sonra kavrandı. Çalışan üreten kesimin sağlığının korunmasına yönelik ilk çalışmalar, Avrupa'da sanayi devriminden sonra hız kazandı. Teknik gelişmelerin hızı, makineleşme, sanayileşme ve kimyasal madde kullanımı bir takım rahatsızlıkları da beraberinde getirmiş ve madenlerde, sanayide, yapı işlerinde ve hemen hemen çalışılan her yerde meydana gelen kazaların yarattığı tehlikelerin insanlığı ne ölçüde tehdit eder hale geldiği herkes tarafından anlaşılmaya başlanmıştır¹⁴⁹. Çalışan sağlığı, ulusların göz ardı edemeyecekleri sosyal bir konu haline gelmişti. XIX. yüzyılda gelişmiş uluslar yavaş yavaş kanunlarına, çalışanların sağlıklarını korumaya yönelik maddeler yerleştirdiler.

Türkiye, sanayileşme ve çalışma hayatı gelişmiş uluslara göre çok geride olmasına rağmen çalışanların sağlığını korumaya yönelik kanunlarda fazla geride değildi. Türkiye'de çalışanların sağlığına verdiği önem, daha ülke kurulmadan önce milli mücadele yıllarında başladı. Meclis, 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair*" kanun ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik*" kanunu kabul etmesi, ülkede çalışan sağlığının korunmasına yönelik çalışmaların başlangıcını oluşturdu. Cumhuriyet döneminde işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili bir çok yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlar arasında önemli bir yeri olan "*Umumi Hıfzısıhha Kanunu*" 24.4.1930 tarihinde kabul edildi¹⁵⁰. Kanunun halkın sağlığını devlet güvencesi altına almıştır. Kanun, bu özelliği ile daha ilk maddesinde karşımıza çıkmaktadır: "*Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar*

¹⁴⁹ Nüvit Gerek, *İşçi Sağlığı ve İş güvenliği*, Anadolu.Ü. yay., Eskişehir, 2002, s.7.

¹⁵⁰ *Resmi Gazete*, 6.5.1930

veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindedir”¹⁵¹.

Çalışan halkın korunması kanununun VI. ve VII. bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle VII. bölümün içeriği konular bakımından doğrudan işçi sağlığına yöneliktir. Bu bölüm maddeleri 6 yıl sonra çıkarılacak iş kanununda da yer almıştır. Bu maddeler, hamile kadın ve çocuk işçilerin sağlığına ayrı bir önem vermiştir. Kanunun bu özelliğini 173,174 ve 177 maddelerinde görmekteyiz. Bu maddeler:

Madde 173 - On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz.

Madde 174 - On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur.

Madde 177 - Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğurduktan sonra 155 inci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatını müteakıp işe başlayan emzikli kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir.

Kanun, yetişkin çalışanların sağlığına da büyük önem vermekte, çalışanın sağlığını olumsuz yönde etkileyecek çalışma ortamlarını engellemeye çalışmıştır. Amaç iş hastalığı oluşturacak ortamları en aza indirerek, hastalık başlamadan önlemeyi hedeflemiştir.

Umumi Hıfzısıhha Kanunu genel ve çalışan kesimi ilgilendiren hatlarıyla olumlu bir kanun olarak görülmektedir. Kanun bu kadar olumlu olmasına karşın, bu kanun yeterince uygulanabilmiş mi sorusuna tam bir cevap vermemiz mümkün olmamaktadır.

¹⁵¹ *A.g.g.* s.7.

Bunun başlıca nedeni o dönemde bu uygulamaları denetleyecek bir teftiş mekanizmasının olmayışından kaynaklanmaktadır¹⁵².

7- 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

30’lu yıllar dünyadaki genel ekonomik koşulların çok kötüye gitmesi beraberinde çalışma yaşamının da kötüye gitmesine neden oldu. Dünya ekonomik buhranı, çalışma alanların olumsuz yönde etkilemiş, çoğu çalışanın işsiz kalmasına neden olmuştu. İşsizlik, yalnızca sanayileşmiş ileri ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de kendini gösterdi¹⁵³. O tarihte gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye bulunmaktaydı. İşsizlik sorunu ile karşı karşıya kalan Türkiye, aynı zamanda ekonomisini de yabancıların hakimiyetinden kurtarma yollarını aramaktaydı. Ayrıca ülkedeki bazı iş sahaları yalnızca yabancı ve azınlıkların hakimiyetindeydi¹⁵⁴. Yabancı işçiler çalışma alanlarında daha fazla maaş alıyor, Türk işçilere göre daha iyi koşullarda çalışıyorlardı. Bu durum 30’lu yılların başında dünya ekonomik buhranı ile birleşince Türk kökenli çalışanların işsiz kalmasına neden oldu.

Bu durum hem ülke ekonomisi hem de sosyal yaşam için oldukça büyük sorun teşkil etmekteydi. İzmir iktisat kongresinde işçiler bu sorunu dile getirmelerine rağmen kongrede bu konu üzerinde fazla durulmadı¹⁵⁵. 29 Mayıs 1929 Meclise sevk edilen “*Türkiye’de ecnebi tebası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında kanun layihası*”, bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaya yönelikti¹⁵⁶. Kanun tasarısı birinci maddeden itibaren yerli çalışanı korumayı amaçlamıştı:

“Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk

¹⁵² Cahit Talas, *a.g.e.*, s.88.

¹⁵³ *A.g.e.*, s.89.

¹⁵⁴ *A.g.e.*, s.90.

¹⁵⁵ M. Şehmus Güzel, *a.g.e.* s.161.

¹⁵⁶ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.349.

*vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur*¹⁵⁷. Kanun üç yıllık bir süreçten sonra 16 Haziran 1932’de yasalaştı.

Kanun sıkı bir şekilde detayları ile birlikte uygulandı. Bu uygulama sonucunda yabancı çalışanların çoğu ülkeyi terk etmek zorunda kaldı¹⁵⁸. Bunlar arasında Yunan, Macar, Bulgar, Sovyet uyruğunda olan işçiler de bulmaktaydı¹⁵⁹. Yasanın uygulanması ülkedeki çalışan etkilemiş, çoğu bölgede yabancı işçiler tamamen ülkeden ayrılmıştır.

Bu nedenlerden dolayı kanun çalışma hayatı tarihini ilgilendirdiği kadar siyasi tarihi de ilgilendiren bir kanun olmuştur. Bu kanunun çalışma hayatına kazandırdıkları ve kaybettirdikleri bu gün bile tartışılan bir konu olmuştur.

8- Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik

20. yüzyıl ulusların dünya sorunlarına karşı birlikte mücadele etmek için örgütlenmeye başladığı asırdır. Bu sorunlar dünya devletlerinin tamamında görülen siyasi ve iktisadi konulardan oluşuyordu. Bu sorunların başında siyasi sorunlar gelse de diğer konular, bu örgütlenmelerde göz ardı edilmemiştir. 20. yy başında bu örgütlenmelerden en bilineni “*Milletler Cemiyeti*” adı altında oluşturulan örgüttü. Bu örgüt, ulusların oluşturdukları geniş bir yapıya sahipti. Bu yapı her konudaki sorunlara uluslararası çözüm yolları arıyordu. Bizim inceleyeceğimiz “Uluslararası Çalışma Örgütü” işte bu cemiyetin bünyesinde olan bir örgütlenmedir.

Uluslararası Çalışma Örgütünün amacı: “*Sözleşmeler ve tavsiye kararları yoluyla, çalışma hayatına ilişkin temel haklar, örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık, zorla çalıştırmanın engellenmesi, fırsat ve muamele eşitliği gibi çalışmaya ilişkin tüm konuları düzenleyici, uluslararası çalışma standartları oluşturur. Mesleki eğitim ve rehabilitasyon, istihdam politikası, iş hukuku, endüstriyel ilişkiler, çalışma şartları, yönetimin geliştirilmesi, kooperatifler, sosyal güvenlik, çalışma istatistikleri, iş sağlığı ve güvenliği konularında teknik yardım sağlar. Bağımsız iş ve işveren örgütlerinin kurulmasını destekler ve bunlara eğitim ve danışmanlık hizmeti verir. Birleşmiş Milletler sistemi içinde Uluslararası Çalışma Örgütü’nün, yönetim kurullarına işçi,*

¹⁵⁷ *Resmi Gazete*, 16.6.1932

¹⁵⁸ Gündüz Ölçün, *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti*, Doğu yay., Ankara, 1962, s75,76.

¹⁵⁹ *A.g.e.*, s.75.

işverenin hükümetlerle eşit olarak katıldığı, kendine has olan üçlü bir yapısı vardır”¹⁶⁰. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi “*Uluslararası Çalışma Örgütü*”, ulusların çalışma ilişkilerini insancıl ve sosyal boyutunu iyileştirmeye yönelmiştir.

Türkiye 30’lu yıllardan başlayarak hızlı bir şekilde milletlerarası çalışmalara katılmaya başlamıştı¹⁶¹. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi ise 18 Temmuz 1932 de Genel Kurulun ittifakla aldığı bir kararla olmuştur¹⁶². Bu, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nin alt örgütlerine de girdiği anlamı taşımaktadır.

Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütüne girmekle, ülkedeki çalışma hayatının düzenlenmesinde uluslararası standartları belirleyen Sözleşme ve Tavsiye Kararlarını uygulamaya yükümlülüğü altına giriyordu. Bu hükümler, öngördükleri koşullarının uygulanması konusunda bağlayıcı hükümler içermektedir. Tavsiye kararları ise, politika geliştirme, yasama ve uygulama konularında yönlendirme görevi görmektedir.

9- 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

Dünya üzerindeki toplulukların çoğu çalışma yapıları veya dini yapıları bakımından en az bir günlerini dinlenmeye veya ibadete ayırmaktadırlar¹⁶³. Dinlenme yalnızca fizyolojik bir olgu olmayıp ayrıca insanın sosyal ilişkilerini de düzenlemesine yardımcı olmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte uluslar, kendi ekonomik ve dinsel yapılarını göz önünde tutarak tatil günlerini belirleyip kanunlaştırarak, zorunlu uygulanacak yaptırımlar arasına yerleştirdiler. Bu yaptırımlar, hem toplum sağlığı hem de sosyal dengeler için son derece önemli idi. Bu nedenlerden dolayı dünyada, çalışanlara verilen en önemli sosyal hakların başında hafta tatili hakkının verilmesi olmuştu¹⁶⁴.

Hafta tatili kanunu ülkemizde ise ülkenin kuruluşundan sonra, çalışana verilen hakların başında yer almaktadır. Hafta tatili hakkı ilk kez 1924 yılında çalışanlara

¹⁶⁰ *Uluslar Arası Çalışma örgütü hakkındaki geniş bilgiyi Birleşmiş Milletlerin ve İLO web sayfalarından resmi web sayfasından öğrenebilirsiniz.*

¹⁶¹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s.95.

¹⁶² *A.g.e.* s.98.

¹⁶³ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.86.

¹⁶⁴ *A.g.e.* s.86.

verilmiş ve bu hak ile haftanın cuma günü tatil olarak belirlenmiştir. Tatil gününün Cuma günü olmasındaki en büyük neden başta da belirttiğimiz gibi tatil gününün belirlenmesindeki dinsel etkidir. Hafta tatili yasasındaki dinsel yapı ancak 10 yıl sonra kırılılabildi. 27.5.1935 tarihinde çıkarılan “*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu*” devletin laik yapısını ortaya koyan nitelikteydi¹⁶⁵.

Hafta tatil gününün Pazar’a alınmasının nedenini yalnızca ülkenin laik yapısıyla anlatmak yanlış olur. Pazar günü sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerin ortak hafta tatili günüydü. Türkiye’nin ticaret yaptığı gelişmiş ülkelerin tamamında hafta tatili Pazar günü olması, Cuma günü tatil yapan Türkiye için çok büyük sorunlara neden oluyordu. Ticaret cuma, cumartesi ve pazar günü kesintiye uğruyor ve ilerlemiyordu. Bu sorun Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu ile ortadan kaldırıldı.

¹⁶⁵ *Resmi Gazete*, 1.6.1935.

II- 3008 SAYILI İŞ KANUNU

F- ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNİ HUKUKSAL ALANDA DÜZENLEME GİRİŞİMLERİ

İş Kanunu; iş hayatı içerisinde işçi, işveren ve işveren vekili arasındaki iş akdinden doğan ilişkiyi hukuki alanda düzenlemeyi sağlar. İşçi ve işveren arasındaki ilişkiler sanayiinin gelişmesi ile önem kazanmış bu da beraberinde bu ilişkileri düzenleyecek kanunları zorunlu hale getirmiştir. Sanayileşen dünyada işçi ve işveren arasındaki ilişki artık çalışma hayatının en önemli konusunu teşkil etmiş ve bu ilişki yasalarla düzenlenmeye çalışılmıştır.

18. ve 19. yüzyıllar arasında iş verenler, çalışma şartlarını işin durumuna göre kendi belirliyor, çalışan haklarını bir tarafa itiyordu.. İş veren, istediği şartları çalışan zorla kabul ettiriyor, sendikasız ve her türlü hukuki yaptırımdan mahrum olan işçi ise bu şartları kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu durum Fransız Devriminin getirdiği, eşitlik ve özgürlük havasına uymamaktaydı. Ayrıca üreten çalışan kesim için bu durum kabul edilemeyecek hatta isyan edilecek bir hal almıştı. İşçi sınıfının bilinçlenmesi bu şartların getirdiği bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşçi-işveren arası meydana gelen çatışmalar ve bu çatışmalardan toplumun zarar görmesi karşısında devlet, işçi-işveren arasında hukuki ilişkileri düzenleme gereğini duyup, bu alanda müdahale etmek zorunda kalmıştır¹⁶⁶. İşçileri ve işçiyi, bugün gördüğümüz gibi, karşı karşıya getiren ve dolayısıyla bugünkü anlamda özel bir iş hukukunun teşkilini zorunlu kılan iktisadi ilişkiler XVIII. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmıştır¹⁶⁷. Bu, önce özel bir (işçiyi koruma hukuku) teşkili ile, yani işverene devlet karşısında işçinin korunması için kamu hukukundan doğan mükellefiyetler

¹⁶⁶ Ayhan Önder, *Hukukun Temel Kavramları*, ş.y., 1996, s.196.

¹⁶⁷ Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*, I., Sulhi Garan yay, İstanbul, 1971, s.13.

yüklenmesi ile meydana gelmiştir¹⁶⁸. Buradan da anlaşılacağı gibi iş hukukunun temeli kamu hukukuna dayanmaktadır.

Kişi yönünden işçinin korunması önce fabrika işçisi ve maden işçisi için kabul edildi¹⁶⁹. Üretimde doğrudan etkili olmaları ve bu alanlardaki bir sorun ülkelerin iktisadi durumlarını doğrudan etkilemesi bu iş kollarındaki işçilerin önemini artırmıştır. Bu alanda işçiyi korumaya yönelik hukuksal düzenlemelerde öncülük yapan devletler başta İngiltere ve Almanya olmuştur. Bu devletler başlangıçta iş kanunları kadın ve çocuk işçinin sınırlanması, ücret haczinin sınırlanması gibi bir kaç koruyucu hükümden oluşmaktaydı. Sanayileşmiş ülkelerde başlangıçta işçinin korunmasından çok işin ve verimin düşmemesini hedefliyordu. İşçinin korunmasına yönelik tedbirlerin, ülkelerin sosyal politikası olması biraz daha zaman almıştı.

Türkiye’de ise İş Kanunlarının başlaması, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine rastlamaktadır. Sanayisi gelişmeyen ve işçi sınıfı oluşmayan Osmanlı İmparatorluğu’nda çıkarılan bu kanunlar fazla önem teşkil etmiyordu. Bilindiği gibi, büyük endüstri memleketlerinde iş hukuku kaidelerinin gelişmesi daha çok işçi topluluklarının mücadeleleri sonucu olmuştur¹⁷⁰. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu, esas itibari ile sanayileşmeye yabancı kaldığından dolayı, sanayileşmenin doğduğu işçi meseleleri ve bunların çözülmesi ihtiyacıyla geniş ölçüde karşılaşmamıştır¹⁷¹. Bu dönemde çalışma hayatı ile ilgili ilk kanun Mecelle olarak görünse de kapsamlı olarak Tatil-i Eşgal Kanunu Türkiye’de çalışma hayatını genel anlamda etkileyen ilk kanun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde sanayi alanında gelişme ve kapitalist sisteme geçiş sağlanmadığı için İş hukukunun meydana gelişi oldukça gecikmiştir¹⁷². İmparatorlukta Türk İş Kanunlarının tarihi kökeni incelenirken, 19. yüzyılda çalışma ilişkilerinin bilinmesi gerekmektedir. Ortaçağda Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de esnaf kuruluşları bulunmaktadır. Her sanat için meydana getirilen ve dinin büyük etkisi altında kalan bu kuruluşlarda çiraklık, kalfalık ve ustalık şeklinde

¹⁶⁸ *A.g.e*, s.15.

¹⁶⁹ *A.g.e*, s.15.

¹⁷⁰ Kemal Oğuzman, *931 Sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri*, XXXIII, Sulhi Garan yay, c.33., İstanbul, 1968, s.1.

¹⁷¹ *A.g.e*, s.1.

¹⁷² Münir Ekonomi, *İş Hukuku (Ferdî İş Hukuku)*, I, İstanbul Üniversitesi yay. , İstanbul, 1984, s.7.

hiyerarşi bir ilerlemesi vardı. Zamanla bu kuruluşların yerini loncalar aldı. Loncalar Meşrutiyete kadar devam etti.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde çalışan hayatı gıda, matbaa, dokuma gibi iş kollarında olduğu görülmekteydi. Bu tür işletmeler esas itibariyle tezgah ve el işlerine, esnaf ticaretine dayanmaktaydı. Esnaf türü işletmeler, Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyıl içinde imzalanan ticaret sözleşmesinden sonra, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğu kapanmaya yüz tuttu¹⁷³. İmparatorluğun özellikle son zamanlarında ve belirli alanlarda Osmanlı üreticileri “*imalathane aşaması*”na geçmişlerdir¹⁷⁴. Tanzimat’tan sonra İmparatorlukta çalışma hayatı değişmeye başladı. Avrupa gibi olmasa da orta ölçekli iş yerleri oluşmaya başladı. Gerçek anlamda bir “*İşçi Sınıfı*” oluşmaya başlamıştı. Bu da beraberinde iş ilişkilerini düzenleyecek kanunlara ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Bu kanunlar “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” ile “*Tatil-i Eşgal Kanunu*” ‘dur. Bu iki kanun ulusal nitelik taşıması bakımından büyük önem teşkil etmektedir.

Mecelle, kanun olarak kabul edildiği dönemde, Osmanlı Devletinde çalışma hayatı tarım ve esnaf işletmelerinden oluşmaktaydı. Osmanlı Devletinin sanayi ülkesi olmaktan çok uzak olması, ülkede bir işçi sınıfının oluşmasını engelledi. İşçi sınıfı olmayan bir ülkede de iş kanunu olması da düşünülemezdi. İşçi sınıfı oluşmayan bir ülkede çalışma hayatı da yok dememiz doğru olmayacaktır. Osmanlı Devletinin bu döneminde çalışma yaşamı tamamen usta çırak ilişkisinden meydana geldiğinden dolayı, bir iş kanununun olması Osmanlı’da çalışma hayatını fazla değiştirmeyecektir. Osmanlı’da bu dönem de çalışma yaşantısını iş kanunundan çok medeni kanun etkileyecektir. Mecelle, Tatil-i Eşgal Kanunu gibi bir çalışma hayatını doğrudan etkileyen bir kanunu olmasa da o tarihteki çalışma hayatını doğrudan etkilediğinden dolayı bu kanunu incelememiz doğru olacaktır.

Osmanlı Devleti son yüz yılı içerisinde çalışma hayatı bakımından sadece iki kanunla sınırlı değildir. Mecelle ile Tatil-i Eşgal kanunları dışında :

- 1867 Tarihli Diliver Paşa Nizamnamesi

¹⁷³ Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*, I, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1971, s.19.

¹⁷⁴ *A.g.e.*, s.19.

- 1869 Tarihli Maddin Nizamnamesi

kanunları bulunmaktadır. Bu kanunlar grupsal ve bölgesel olduklarından dolayı Türk çalışma hayatını etkiliyor dememiz doğru olmayacaktır. İki kanun da buldukları bölgedeki işçileri ve belli iş sahalarını ilgilendirmektedir. Bu kanunların çıkarılma nedeni, iş sahalarındaki düzenin sağlanması amacıyla.

1-Mecelle

Osmanlı İmparatorluğunda çalışma ilişkilerini hukuksal alanda düzenleyen ilk kanun Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye) olmuştur. Bu kanun adli ve hukuki ıslahatın, kanunlaşma hareketinin bir örneğidir¹⁷⁵. Mecelle iş kanunu olamamasına karşılık iş ilişkilerini hukuksal alanda düzenleyen ilk kanunun olarak karşımıza çıkmaktadır. Mecellenin çalışma hayatı alanına yönelik maddeleri, “kira sözleşmeleri” “*icarat*” başlığı altında yer almaktadır. Kanunda işçi “nefsini kiraya veren kimse” olarak tanımlanmıştır. Çalışma ilişkileri bakımından bu kanun; işçi-işveren ilişkileri yerine bir nevi köle-efendi ilişkileri olarak düzenlendiğini görmekteyiz. Kanunun işçi-işveren arasındaki ilişkiyi “*çalıştıran-çalışan*” ilişkisi olarak görmesindeki en büyük neden, Osmanlı Devletindeki çalışma hayatından ileri gelmektedir.

Mecelleyi incelemeye geçmeden önce Osmanlı devletinin bu dönemdeki “*çalıştıran-çalışan*” ilişkisine değinmemizde yarar olacaktır. Osmanlı’da geleneksel olarak ülkedeki çoğu yapıda olduğu gibi çalışma hayatında da İslam sentezine dayalı bir düzen vardı¹⁷⁶. Bu durum Sanayi Devriminin getirdiği makineleşmeyi kabul etmeyen bir çalışma hayatı oluşturdu¹⁷⁷. Ülkenin tamamında bulunan küçük işletmeler yalnızca küçük el tezgahlarında üretim yapmaktaydı. Bu tezgahlarda sadece halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılayan tüketim malları yapıyordu. Doğal olarak işletmelerde çalışan insan sayısı da oldukça düşüktü.

Bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında “*çalıştıran-çalışan*” ilişkisi ise tamamen usta-çırak ilişkisinden oluşuyordu. İşin sahibi usta, yanında çalıştırdıkları çırakları hem iş konusunda eğitiyor hem de cüzi bir miktarda para veriyordu. Çırak, işi

¹⁷⁵ *Büyük Larousse*, Milliyet yay.,XV, İstanbul, 1992, s.7901

¹⁷⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomik Tarihi 1900-1960*, İmge yay., Ankara, 2003, s.39.

¹⁷⁷ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., İstanbul, t.y, s.35.

öğrenip usta olana kadar iş yerine sadık kalıp, bir nevi köle şeklinde çalışarak hayatını sürdürüyordu. Usta olunca da o iş yerinden ayrılıp kendi işini açmaktaydı. Bu çalışma yapısı köylerde ve şehirlerde benzer bir şekilde devam etmekteydi. Çalışma hayatındaki bu yapı Osmanlı Devletinin siyasi ve ekonomik durumundan ileri gelmektedir. Osmanlı'da çalışma hayatındaki bu kısır döngü, İslam dininin ülke yapısına işlemeden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti, kurulduğu tarihten itibaren İslam hukuku esaslarına bağlı kalınarak idare edilmiştir. Kamu hukuku ve özel hukuk Osmanlı'da uygulanmamıştı. Osmanlı aydınlarındaki genel kanı, devleti asırlarca süren idari, askeri ve iktisadi üstünlüğünü, İslamiyet'e bağlı kalmasına ve tam tatbik etmesine borçlu sanılıyordu. Bu durum, Osmanlının toprak kaybedip ekonomik bakımdan zayıflaması ile değişti. Osmanlı askeri gücü diğer devletlere göre zayıflamış, bünyesindeki uluslar Fransız Devriminin getirdiği milliyetçilik akımından dolayı bağımsızlıklarını istemeye başlamışlardı.

Bu durum karşısında Osmanlı, kurtuluş yolunu, her alanda yenileşmenin olduğuna inanmıştı. Bu doğrultuda kurtuluş yolu devletin genel yapısından ayrılmayarak, Avrupa yasalarının Osmanlı Devletine uygulanışı olarak görülmüştü. 18. yy. sonlarından itibaren Avrupa'da sistemli bir kanunlaştırma faaliyeti başlamıştı¹⁷⁸. Tanzimat'tan sonra yenileşme hareketine hız veren Osmanlı Devleti Avrupa'da yapılan bu kanunlaşma faaliyetlerine kayıtsız kalmadı. Kanunnâme-i Ticaret (1850), Kanunnâme-i Hümayûnu Ticaret-i Bahriye (1863), usuli Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamnâme (1861), Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu (1858), Usulu Muhâkematı Hukukiye Kanunu (1880), Usuli Muhakematı Cezaiyye Kanunu (1879) gibi kanunlar bu görüşün sonunda çıkmıştır¹⁷⁹.

Kırım Savaşından sonra yayınlanan Islahat Fermanının pek çok maddesinin uygulanması için bir hukuk kanunu gerekmektedir. Ayrıca Osmanlının yenileşmeyle uyguladığı denge politikasında ülkede bulunan azınlıklar büyük önem taşımaktaydı. Bu doğrultuda, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretinde, Medenî Kanun ihtiyacını karşılamak konusunda doğan ihtilaf sonucunda, Ahmed Cevdet Paşa'nın başını çektiği grup galip gelerek Hanefi fikhinin en uygun görüşleri alınarak bir kanun

¹⁷⁸ Hulusi Yavuz, *Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İ. Ü. yay., İstanbul, 1986, s. 4546.

¹⁷⁹ *A.g.e.*, s.4546,4547.

hazırlanmasına karar verilmişti¹⁸⁰. Kanunu hazırlamak üzere bir komisyon kuruldu ve başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa getirildi. Bu komisyonda, zamanın en ileri gelen hukukçuları Ahmed Cevdet Paşa tarafından toplandı.

Bu toplanan grup Mecelle Cemiyeti olarak bilinmekte ve 1868-1889 yılları arasında faaliyet göstererek, Mecelle'yi hazırlamıştır. Mecelle, 1851 maddeden oluşmakta olup İslam hukukuna bağlı kalınarak hazırlanan ve asıl ismi "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" olan bir kanundur.

Mecelle, günümüz hukukçularının ortak kanısı, Türkiye'nin ilk medeni kanunu olduğudur. Bu çok doğru bir kanı olmasına karşılık, 1851 maddesi ile mecelle bir çok hukuk kanununun içinde yer alır. Bu kanunun bizi ilgilendiren yönü ise çalışma hayatını etkileyen maddeleridir.¹⁸¹ Bu maddeler¹⁸² :

Madde 404: Ücret; kira yani bedeli menfaat ve icar kiraya vermek ve isticar kira ile tutmak demektir.

Madde 411: Mecur, kiraya verilen şeydir. Cimlerin fetihiyle mücer ve müstecir dahi denilir.

Madde 413: Ecir, nefsinin kiraya veren kimsedir.

Madde 414: Ecir, misl bigaraz ehli vukufun taktir ettikleri ücrettir.

Madde 421: Ma 'kudünaleyh itibariyle icare iki nevidir.

Nevi evvel menafi-i ayan üzerine varid olan akd-i icare olup icar olunan şeye ayn-ı mecur ve ayn-ı müstecir dahi denilir. Ve işbu nevi evvel üç kısma taksim olunur.

Kısm-ı evvel icare-i akardır; hane ve arazi icarı gibi.

Kısm-ı sani icare-i uruzdur; elbise ve evani icarı gibi.

¹⁸⁰ Divanı Ahkâmı Adliye, 5 Mart 1868 yılında kuruldu. Başkanlığına Cevdet Paşa getirildi. Bir mahkeme olup, Nizamiye Mahkemeleri'nin en büyüğüdür. Cevdet Paşa'nın hukuk tarihimizde önemli yeri olan hizmetlerinden birisi, bu mahkemeyi tesis etmesidir. Diğer önemli bir hizmeti ise, Tanzimat'tan itibaren çıkarılan bütün kanun ve tüzükleri toplayan Düstûr'u çıkarmasıdır. Bunların her ikisi de günümüze kadar devam eden hizmetleridir.

¹⁸¹ Ali Hikmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet yay. İstanbul, 1978. s.77-105.

¹⁸² Bu kanun hakkında detaylı bilgiyi, Ali Hikmet Berki'nin Açıklamalı Mecelle kitabı, Cengiz İlhan'ın Mecelle kitabında bulabilirsiniz.

Kısm-ı salis icare-i hayvandır.

Nevi sani amel üzerine varid olan akd-i icare olup bunda mecura ecir denilir; ücretle amele ve hademe tutmak gibi.

Hiref ve sanayi eshabını isticar etmek dahi bu kabildendir ki, mesela kumaş terzisinden olmak üzere elbise kestirmek isnisna olduğu gibi terziye kumaş verip de elbise dikdirmek dahi amel üzerine icar demektir.

Madde 422: Ecir iki kısımdır.

Kim-ı evvel ecir-i hasdır ki yalnız müstecire işlemek üzere tutulan ecirdir; aylıklı hizmetkar gibi.

Kısm-ı sani ecir-i müşterektir ki müstecirden başkasına işlemek şartıyla mukayyet olmayan ecirdir.

Madde 424: Ecir-i müşterekin ücrete istihkakı amel ile dir.

Madde 425: Ecir-i hassın ücrete istihkakı muddet-i icarede amel için hazır bulunmasıyladır. Yoksa bilfil işlemesi şart değildir. Fakat amelden imtina edemez ve ederse ücrete müstehik olmaz.

Madde 426: Akd-i icare ile menfaat-i muayyeneye müstehik olan kimse aynen ol menfaat-i ya mislini yahut madununu istifa edebilir. Amma mafevkine tecavüz edemez.

Madde 450: Ücret malum olmak şarttır.

Madde 495: Bir kimse bir gün işlemek üzere bir ecir tuttuğu surette tulu-i şemsden asr'a kadar yahut gurub-i şemse kadar işlemek hususunda örf-i belde neyse ona göre amel olunur.

Madde 496: Biri mesela on gün işlemek üzere bir dülger isticar etse akdi vely eden günler itibar olunur.

Ve eğer yazın on gün işlenmek üzere deyu isticar etse hangi ayın kaçınıcı gününden itibaren işleyeni beyan etmedikçe sahih olmaz.

Madde 562: Hizmet ya icra-yi sanat için bab-ı saninin fasl-ı salisinde beyan olunduğu üzere müddet beyaniyle yahut diğer surette ameli tayin ile icareyi-i ademi caizdir.

Madde 563: Ücret mukavele edilmeyerek bir şahıs bir kimsenin talebi üzerine ol kimseye hizmet ettikte ücret ile hizmet eder makuleden ise ecr-i misil alır, değilse bir şey alamaz.

Madde 564: Bir kimse bir sahsa miktar beyan etmeyerek filan işi gör sana ikram ederim deyip o dahi ifa-yi hizmet eylese ecr-i misle müstehik olur.

Madde 565: Ücret tesmiye olunmaksızın amele istihdam olundukta gündeliği malum ise ücret-i malume ve değilse ecr-i misli verilir. Buna Mümasil esnafın muameleleri dahi bu veçhiledir.

Madde 566: Kıyemiyattan la-ale-t-tayin bir şey verilmek üzer ecir ile akd-i icare olundukta ecr-i misil lazım olur.

Madde 567: Hademeye hariçten verilmiş olan bahşış ücrete mahsub edilemez.

Madde 569: Bir kimse mesela oğlunu sanat öğrenmek için ustaya verip ahaduhüma ahara ücret şart etmedikleri halde çocuk sanat öğrendikten sonra yek diğerden ücret mutalebe etseler örf ve adet-i belde ne ise anınla amele olunur.

Kanun maddelerinde anlaşılacağı gibi Mecelle'nin 1851 maddenin 19 maddesi çalışma hayatını doğrudan etkileyen maddelerden oluşmaktadır¹⁸³. Mecelle'nin bu 19 maddesine baktığımızda karşımıza küçük bir iş kanunu çıkmaktadır. Kanunda İşçi "ecir" nefsinin kiraya veren insan olarak görülmektedir¹⁸⁴. Kanun en ilginç yanı ise insan kirası ile eşya kirası arasında farkın olmadığı belirtilen maddelerdir¹⁸⁵. Kanunda ayrıca ücretlere de değinilmiş ve emeğin karşılığında bir ücret verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹⁸³ Bu maddeler Mesut Gülmez'in Türkiye'de Çalışma İlişkileri kitabından alınmıştır.

¹⁸⁴ Bülent Nuri Esen, *Türk İş Hukuku*, A.Ü. yay. Ankara, 1944, s.31.

¹⁸⁵ *A.g.e.* s.31.

Mecelle, dolaysız bir biçimde Türkiye’de çalışma ilişkilerini 57 yıl boyunca etkilemiştir¹⁸⁶. Mecelle çalışma ilişkileri bakımından son derece önemli bir kanundur. Mecelle, Osmanlı İmparatorluğunda çalışma ilişkilerini bir düzene sokmuş, mesleğe yönelik değişik uygulamalar getirmiştir¹⁸⁷. Bu kanun ayrıca çalışma hayatında mesleklerden söz ederek düzenleme yoluna gitmiştir¹⁸⁸.

2- Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu

Osmanlı İmparatorluğunda 20. yüzyıl başlarında çıkan iç olaylar çalışma hayatını da etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu’nun bu çalkantılı döneminde Tatil-i Eşgal Kanunu ile Cemiyetler Kanununu çıkarıldı. Bu kanunlar, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, dolaysız bir biçimde düzenlemeler yapan ilk kanunlardır¹⁸⁹. Ancak, yasaların önemi, sadece “ilk” oluşundan kaynaklanmamaktadır¹⁹⁰. Osmanlı İmparatorluğu’nda, o tarihe kadar düzenlenmeyen temel konular üzerinde önemli hükümler getirmişlerdir.¹⁹¹ Bu konular arasında “sendikalar”, iş uyuşmazlıkları konusunda bir “uzlaşma” süreci ve “grev” bulunmaktadır¹⁹².

Bu kanunlar, imtiyazlı şirketler ve kamu yararına kurulu işletmelerdeki işçilerin sendika kurmaları ve grev yapmalarını yasaklamıştır; daha önce kurulmuş sendikaların ise kanunen münfesihi bulunduğunu belirtmiştir¹⁹³. Bu nedenle bu kanunlara tabi bir işyerinde iş şartları yönünden bir uyuşmazlık çıktığı zaman, üçer kişilik işçi ve işveren temsilcilerinin “ticaret ve nafia nezareti” ne durumu bildirmesi ve nezaretin seçeceği bir temsilcinin başkanlığı altında uyuşmazlığın barışçı yolla çözülmesi gerektiği ve uzlaşma sonuna kadar işin terkinin “tatil-i eşgalin” yasak olduğu belirtilmiştir¹⁹⁴.

Bu iki kanun, yürürlüğe girmeden önceki Osmanlı çalışma hayatının bir ürünüdür. Bu nedenden dolayı kanunu anlamamız için o dönemin çalışma ilişkilerini iyi

¹⁸⁶ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.235.

¹⁸⁷ Ferit H. Saymen, *İş Hukuku*, İsmail Akgün yay., İstanbul, 1954. s.47.

¹⁸⁸ *A.g.e.*, s.48.

¹⁸⁹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi)*, İmge yay., Ankara, 1997, s.270.

¹⁹⁰ *A.g.e.*, s.270.

¹⁹¹ *A.g.e.*, s.270.

¹⁹² *A.g.e.*, s.270.

¹⁹³ Kenan Tunçomağ, *a.g.e.*, s.21.

¹⁹⁴ *A.g.e.*, s.21.

anlamamız gerekir. Bu dönemin başka bir özelliği ise Türkiye’de çalışma ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edildiği dönemdir.

Ülkede 19.yy ortalarında başlanılan sanayileşme süreci 20. yy devam ederek sürmüştü. Tarım toplumu olan Osmanlı halkı yeni açılan sanayi işletmelerinde işçi olarak çalışmaya başlamışlardı. Özellikle ülkenin büyük şehirlerinde topraktan kopan halkın geçim kaynağı bu sanayi işletmeleri oldu¹⁹⁵. Osmanlıda çalışan insan için iş her şeyden önemliydi. Bunun en başta nedeni işini kaybedecek kişinin bir daha iş bulamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu, Osmanlı Devletinde bulunan işçiler arasında iş kaybetme korkusu yaygın bir kaniydı. Bu kanı Osmanlıda ilk işçi hareketlerinin temel nedenini oluşturmuştu.

Osmanlı Devletinde çalışan toplumsal sınıf iş bırakma eylemleri ile örgütlenmişlerdir¹⁹⁶. Osmanlıda sanayi sayılabilecek iş yerlerinde ağırlıklı olarak insan gücüne dayalı üretim yapılmaktaydı. Bu üretim uzmanlık gerektirmeyen, tamamen insan kaba gücü ve el yeteneğine gereksinim duyulan işlerdi. Avrupa’dan gelen yeni iş makineleri insan gücüne dayalı sanayi kuruluşlarında kendini göstermesiyle bu durum değişti. Çoğu insanın yaptığı bir işi artık tek makine yapıyor, gelişmiş makineyi işletecek işçi daha çok revaç görüyordu. Bu durum, çalışanlar arasında huzursuzluğa neden oldu. Çalışanların, bu yeni çalışma düzenine tepkileri bu yeni makineleri tahrip etmeleri oldu. Osmanlı Devletinde ilk işçi eylemleri böylece başlamış oldu. Bu grevler daha düzenli ve daha örgütlü işçi eylemlerinin yaygınlaşması ile terk edildi¹⁹⁷.

Çalışanların grevleri 20. yüzyıla giren Osmanlı Devletinde, ülke geneline yayılarak arttı. Bu grevlerin temel nedeni ise, Abdülhamit yönetiminin ağır ekonomik koşulları ve tarım üretiminin yetersizliği olarak görülmektedir¹⁹⁸. Ülkede işçiler ekonomik sorunlar yüzünden eylem ve grev yapmaya başlamışlardı. 1872-1907 yılları arası grevlerin iş kollarına ve kentlere göre dağılımını tablo halinde gösterirsek;

İşkolları	Grev Sayısı
Gemi yapımı	9

¹⁹⁵ Bu sanayi işletmeleri İstanbul, İzmit, İzmir, Selanik, Kavala, Manastır gibi Osmanlı Devleti’nin büyük şehirlerinde bulunuyordu.

¹⁹⁶ *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, III., İletişim yay., s.803.

¹⁹⁷ *A.g.e.*, s.804.

¹⁹⁸ *A.g.e.*, s.804.

Haberleşme	1
Demiryolu Taşımacılığı	3
Deniz Taşımacılığı	4
Dokuma	9
Metal	3
İnşaat	2
Deri	9
Ticaret ve Büro	2
Gıda	4
Basın ve Yayın	1
Çimento, Toprak ve Cam	1
Ağaç	2
Toplam	50

Şehirler	Grev Sayısı
İstanbul	31
İzmit	1
İzmir	1
Selanik	8
Kavala	1
Manastır	2
Sketcha	1
Voden	1
Veles	2
Üsküp	2
Toplam	50

Kaynak : Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Tablolardan da görüldüğü üzere grevler, II. Meşrutiyetin ilanına kadar ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı iş kollarında sürmüştür. 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyetin ardından grevlerde bir patlama yaşandı. Bir yıl içerisinde gerçekleşen grev sayısı daha önce ülkedeki toplam grev sayısından fazla olmuştu¹⁹⁹. Grev sayısı yıl içerisinde farklı iş alanlarında 111 kadardı²⁰⁰. Bu durum karşısında ülke yönetimi bir çıkış yolu aramaya başlamıştı.

Osmanlı hükümeti hem grevleri önlemek hem de çalışanların isteklerine bir nevi çözüm bulmak amacıyla, bir yasa çıkarma kararı aldı. Kanunun, ülkede bulunan bütün bağımlı çalışanları kapsayacak türden olmasına dikkat edildi. Kamuya yönelik hizmetler

¹⁹⁹ Oya Baydar, *Türkiye İşçi Sınıfı tarihi*, y.y., ş.y., 1982, s.94,95,

²⁰⁰ *A.g.e.*, s.95.

gören kurumlarda sendika kurma hakkını açıkça yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanununun 15 Ağustos 1909'da yürürlüğe girme nedeni, 1908'de İlan-ı Hürriyet grevleridir. Bir anda patlayan grevlerin önünü almak için hazırlanan yasa, grev yasağı getirmemiş ama, İttihat ve Terakkinin kendi iktidarı için tehlikeli olabilecek örgütlerin tasfiyesini amaçlaması nedeniyle sendika yasağı getirmiştir.

Tatil-i Eşgal Kanunu 1908 grevlerini önlemiş olmasına karşın sendika kuruluşu konusunda yeterince geniş kapsamlı değildi. 1909 yılındaki Cemiyetler kanunu, Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamadığı şirketlerde sendika kurma hakkının yasakladığı kanun olarak karşımıza çıkmaktadır. 16 Ağustos tarihli Cemiyetler Kanunu ile Tatil-i Eşgal kapsamına giren işyerlerindeki işçilerin kuracakları dernek ve benzeri örgütler tüzel bir temel de kazanmıştır. Dernek kurumunun bir izne tabi olduğu belirtilen bu kanunda, yönetimin hoşuna gitmeyen dernekler kanunla kurulamıyordu. Ayrıca kanunda gizli dernek yani “izin alınmadan dernek kurulamaz” hükmü getirilmişti.

Tatil-i Eşgal Kanunu ile Cemiyetler Kanunu birbirlerinin tamamlayıcısı olarak hükümet tarafından çıkarılmıştı. Bu kanunların sendika ve cemiyetlerle ilgili maddeleri otuz yıl sonra Türkiye'nin ilk iş kanununda da yer alacaktır. Kanunların yaşam süresi ise 1947'de sendikaların ve 1961'de siyasi örgütlerin düzenini belirlemiştir.

3-Cumhuriyet Dönemi İş Kanunu Tasarıları

İlk iş kanununa kadar geçen dönemde çıkarılan ve çalışma ilişkileri alanına yönelik olarak düzenlemeler yapan yasaların büyük çoğunluğu, dolaylı bir nitelik taşımaktadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren, çeşitli tarihlerde çok sayıda iş yasa tasarısı hazırlanmıştır. Yeni iş kanunu 1934 tasarısı Meclis'e sunulması ve 1936 yılında yasalaşarak 1937 yılında yürürlüğe girmesinde dönemin siyasi iradesinin temel amacı; yavaş bir hızla da olsa gelişmekte olan sanayi ve buna bağlı olarak olası işçi sınıfı hareketlerini önlemek, emek ile sermaye arasındaki ilişkileri devlet eliyle düzenlemektir. Türkiye'deki çalışma yaşamını genel çizgilerle düzenleyecek bir yasa

çıkarılması düşüncesi yavaş bir şekilde olmuştur²⁰¹. Bunun en baştaki nedeni ülkedeki iktisadi ve sosyal yapının yeterince belirgin olmayışından kaynaklanmaktadır.

3008 Sayılı iş kanunu gelmeden önce ülkede çok sayıda iş kanunu tasarısı hazırlandı. Bu tasarılar 1924, 1929, 1932 yıllarında tasarlanmıştır²⁰². Bu tasarıların ortak özellikleri hepsinin tasarıdan ileri gitmemesidir. Türkiye devletinin kuruluşunun ardından, 10 yıl boyunca çeşitli tarihlerde iş kanunu hazırlama çalışmaları yapılmış ve her seferinde bu çalışmalar sonuçsuz kalmıştı. Bu tasarılar Türkiye'nin iktisadi yapısı dikkate alınarak hazırlanmıştır. Tasarıları tarih sırasına göre incelediğimizde göreceğimiz ortak kanı, iş kanunu tasarısının yapısı bulunduğu dönemin iktisadi yapısıyla paralellik göstermektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra sonuçlanmayan iş tasarıları göstermiştir ki, hükümetler bu konuda henüz berraklaşmamış bir karara ulaşamamıştır²⁰³.

a- 1924 İş Yasası Tasarısı

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke hızlı bir şekilde kanunlaşma sürecine girmiş, kanun tasarıları meclisten hızlı bir şekilde geçerek kanunlaşmıştır. Kanun tasarıları her alanda olduğu gibi çalışma hayatı alanında da olmuştur. Çalışma hayatını doğrudan etkileyen iş kanunu tasarılarının başlangıcı 1924 tarihi olmuştur. Kanun tasarısının amacı, işçileri kuruyucu kuralları, bir iş kanunu ile belirlemek ve uygulamasını sağlamaktır. Cumhuriyetin birinci iş yasası tasarısı 3.2.1924 tarihinde ilk kez hükümet tarafından hazırlandı²⁰⁴. 120 maddeden oluşan bu yasa tasarısı 99 maddeye düşürülerek 17.11.1925 tarihinde yasama organında ilk kez görüşülmeye başlandı²⁰⁵. Tasarının 19 maddesi kabul edildikten sonra 3.5.1926 tarihinde tasarının geri alınması için tartışılmış ve 10.5.1926 tarihinde ise tasarı geri alınmıştır²⁰⁶.

²⁰¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.353.

²⁰² *A.g.e.*, s.353

²⁰³ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.96.

²⁰⁴ Kenen Tunçomağ, *Atatürk ve Hukuk*, Anayasa Mahkemesi yay., Ankara, 1982, s.108,109.

²⁰⁵ *A.g.e.*, s.109.

²⁰⁶ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, DiE yay., Ankara, 1991, s.211.

İki yıl mazisi olan bu tasarı, çalışanları mümkün olduğunca korumayı hedeflemiştir. Kapsam bakımından tasarı, geniş tutulduğu halde maddelerin yapısındaki dağınıklık tasarımı uygulanamayacak duruma getirmişti²⁰⁷. Ayrıca o tarihte çalışma hayatını düzenleyen bir kurum olmaması, tasarının kanunlaştıktan sonra uygulanışını zora sokuyordu.

Tasarıda tarım işçileri ile ev içi çalışmaların kapsam dışında bırakıldığı görülmektedir²⁰⁸. Çalışma süreleri 10 saat ile sınırlanmış ve maden çalışanlarının çalışma süresi en fazla 8 saat olması gerektiği tasarıda vurgulanmıştır²⁰⁹. Kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşulları da göz ardı edilmemiş, 16 yaşının altındaki çocukların gece işinde çalışması yasaklanmıştır.

1924 İş tasarısının yukarıdan da anlaşılacağı gibi kapsam ve özellik olarak 3008 sayılı iş kanununa benzemektedir. Buna karşılık ülkede iş ilişkileri fazla gelişmediğinden dolayı tasarının kanunlaşması zayıflamıştı.

b- 1929 İş Yasası Tasarısı

İlk iş kanun tasarısından yaklaşık beş yıl sonra bir iş yasası tasarısı Heyeti Umumiye'ye sunuldu²¹⁰. İktisat Vekaleti ilkinde göre biraz daha dar kapsamda ve az maddeli bir iş kanun tasarısı hazırladı. Bu tasarı 36 maddeden oluşmakta ve bir önceki iş tasarısının kısaltılmış halinden ibaretti²¹¹. İş tasarısı 07.04.1929 tarihinde Heyeti Umumiye'ye gönderilse de uygun görülmeyen tasarı geri alınmıştır²¹².

Dünyada baş gösteren ekonomik buhranın bu tasarıya da yansımaları görmekteyiz. Aslında 1929 Türkiye'si ekonomik anlamda bir geçiş dönemi yaşamaktaydı. Bu geçiş dönemi, ekonomide Devletçilik ilkesinin uygulamaya geçileceği dönemdi. Bu tasarı genel olarak bu geçiş havasından etkilenmiş ve yetersiz kalmıştır.

c- 1932 İş Yasası Tasarısı

²⁰⁷ Cahit Talas, *a.g.e.*, s.97.

²⁰⁸ *A.g.e.*, s.97.

²⁰⁹ *A.g.e.*, s.97.

²¹⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12,s.2.

²¹¹ *A.g. z. c.*, s.2.

²¹² *A.g. z. c.*, s.3.

3008 Sayılı kanun tasarısından önceki son kanun tasarısı 1932 tarihini taşımaktadır. Bu kanun tasarısı 02.03.1932 tarihinde Meclise sunulmuş ve 192 maddeden oluşmaktaydı²¹³. Kanun tasarısı hazırlandıktan sonra ayrıca Danıştay'ın incelemesinden de geçmişti²¹⁴.

Kanunun tasarısı bir önceki kanun tasarısına göre milli iktisadın uygulanışında mesafeler alındığı bir döneme rastlamaktadır. Tasarı, ulusal ekonomin hızlı bir şekilde geliştiği, çalışma hayatının gündün güne hayatın bir parçası olduğu bir dönemde hazırlanması, tasarımı daha detaylı bir havaya büründürdü. Tasarının gerekçesinde ülkede bulunan mevzuatın çalışma hayatı için yetersiz olduğu açıkça dile getirilmektedir²¹⁵. İşçi-işveren ilişkisinin düzenlenmesinde devletin rolünün önemi vurgulanmaktadır. Çalışma hayatında devletin rolü yalnız çalışma hayatını değil, kişisel hak ve özgürlüklerin gelişimini de sağlayacağı düşüncesi tasarıya yansımıştır.

Mesut Gülmez tasarının gerekçesini şu sözlerle yansıtmıştır²¹⁶:

“Kuşkusuz, üretimin artması ulusal refahın da artması demektir. İşlerde kar fazlalığı, kişisel girişim ve çabanın temel koşuludur. Fakat, ülkenin işçileri yalnız üretim faktörü değil, ulusal servetin en değerlisidir. O halde bu önemli servetin en verimli nitelikte iyi korunması ve güçlendirilmesi ulusal bir görev olduğu gibi işçilerin aynı zamanda yurttaş, asker, aile babası, özetle Türk toplumunun bir parçası olduğu da daima göz önünde tutulmalıdır.

Rekabet alanında başarılı olma ve fazla kar kaygısı içerisinde iş sahiplerinin genellikle düşünmedikleri bu serveti israftan korumak, işçi yaşamını iyileştirmek: işte iş yasasının amacı...”

Mesut Gülmez'in bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi ulusal ekonomin güçlenmesi devletin, işçinin önemini anlamasını sağlamıştı. Bu durum kanun tasarısının kanunlaşmasa da devletin gerçek anlamda işçinin değerini anlaması bakımından önemli bir durumdu. Tasarının maddelerinin sayısının diğer tasarılarla göre fazla olmasındaki nedenlerden biri de işçiye verilen bu önemden kaynaklanmaktadır.

²¹³ A.g. z. c., s.3.

²¹⁴ Cahit Talas, a.g.e., s.99.

²¹⁵ A.g.e., s.98.

²¹⁶ A.g.e., s.98-99.

Tasarının koruma işini çalışanı korumak olarak almayıp, ailesiyle koruma yoluna gidilmiştir. Asıl amaç, tasarının sosyal içeriğini güçlendirmektir. Sağlıklı bir gelecek için aile sağlığına önem verilmiştir. Çalışanın mutluluğu kendine ve ailesine ayırdığı zamanla eş değer tutulmuştur. Bu doğrultuda çalışma saati günde 8 saat haftada 48 saat olarak belirlenmişti²¹⁷.

Tasarının en önemli kısmı ise 148.-163. maddeleri arasındaki “Toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm yolu” başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde grev hakkı açıkça belirtilmese de grevle sonuçlanan uyuşmazlıkların hakem yoluyla çözümü getirilmiştir. Tasarının bu yapısı 3008 sayılı iş kanunundan daha ileri bir özelliği olduğunun göstergesidir.

1932 tasarısı genel hatlarıyla hem 1924 hem de 1929 tasarılarından daha üstün özelliğiyle dikkat çekmektedir. Bunun başlıca nedenine baktığımızda gelişmiş ülke ekonomisini görmekteyiz. Devletçi politikayla hükümet büyük bir ekonomik devrim yapmış ve bu devrimde başarılı olmuştur. Bu başarı, devlet kademelerinin daha iyi çalışması ve üretmesine olanak sağlamıştır. Devlet ekonomik kalkınmanın sosyal kanunlarla desteklenmenin önemini kavramıştır.

Bu tasarı, bu kadar olumlu yönüne karşılık ne yazık ki kanunlaşmamıştır. İktisat bakanlığına Celal Bayar gelince bu kanun tasarısını kendi bakanlığında görüşülmek için geri istemiştir. TBMM’de görüşülen bu tasarı, bir karara bağlanamamasından dolayı Celal Bayar’ın isteği doğrultusunda kabul edilerek 16.4.1934’te tasarı geri alınmıştır.

B- 3008 SAYILI KANUNUN HAZIRLANIŞI

1- Kanuna Duyulan İhtiyaç

Fransız devriminden sonra dünya üzerindeki uluslarda siyasi yapı hızlı bir şekilde değişmeye başladı. Büyük toprak sahipleri, toprağa göre siyasi unvan alanlar hızlı bir şekilde siyasi güçlerini kaybetmeye başladılar. Yeni dünya düzeninde güç,

²¹⁷ *A.g.e.*, s.100.

üreten, üretim olanaklarını elinde tutan çevrelere geçmeye başladı. Ülkelerin gücü artık krallığın gücü ile değil, dünya üzerindeki ekonomik gücüyle ölçülmeye başlandı. XVIII. yy.dan sonra başta Avrupa olmak üzere dünya üzerindeki devletler ekonomik üretim olanaklarını artırdılar. Bunun doğal sonucu olarak toprak krallıkları yerine, sanayi krallıkları oluşmaya başladı.

Dünya üzerinde sosyal ve ekonomik yapı hızlı bir şekilde değişmeye uğrarken sosyal bir sınıf ön plana çıktı. Bu sosyal sınıf dünya üzerindeki değişikliğin temel yapı taşı olan çalışan ve üreten kesimdi. Geçmişte olduğu gibi çalışmak ve üretmek utanılacak bir olgu olmaktan çıktı. Çalışmak ve üretmek özgürlüğün ve gücün simgesi haline geldi. Sanayi uluslarının temelinde çalışanlar ve üretenler bulunmaktaydı. Üretimin ana unsuru olan çalışan, ayrıca o ülke içinde ekonomiye de yön vermekteydi.

Sanayileşen devletler, çalışanların bu önemini kavradıktan sonra, bu kesimin sorunlarını çözüme yolları aradılar. Çalışanlar, üretimin asli unsuru olduğundan dolayı bu kesimin sorunları üretimi de etkileyeceğinden korkulmaktaydı. Çalışan sınıfının sorunlarını çözmeye yönelik ilk girişimler başlarda küçük düzenlemeler halinde karşımıza çıkmaktaydı. Bu düzenlemeler ilk önce çalışanın sağlığına ve güvenliğine yönelik olmuştur²¹⁸. 19. yüzyıla gelindiğinde ülkeler, kanunlarına çalışanı koruyacak düzenlemeler koymaya başlamışlardı. Çalışanın sağlığı ve güvenliği sanayileşmiş ülkelerin ortak konusu haline geldi. Düzenlemeler başta olumlu yönlerde olsa da hızla büyüyen bir sınıfın sorunlarına yetmemeye başladı. Emeğinden başka geçim kaynağı olmayan çalışan, gelişen dünyada yalnız sağlık açısından değil sosyo-politik açıdan da korunmaya ihtiyaç duymaktaydı. 19. yüzyıldan sonra devletler, aldıkları bir takım sosyo- politik önlemlerle çalışma yaşamını disiplin altına almayı, dolayısıyla sarsılmaya başlayan toplumsal yapıyı düzeltmeyi amaçlamışlardır²¹⁹. İngiltere başta olmak üzere Avrupa'nın bütün gelişmiş ülkelerinde çalışma hayatına yönelik düzenlemeler başlamıştı²²⁰. Çalışma hayatı artık serbest pazarlık yöntemi ile değil, hukuk kuralları ile düzenlenecekti.

²¹⁸ Bilimsel esaslara dayanarak işçi sağlığı-iş güvenliği konusunun ele alınması İtalya'da 17. yüzyılda Bernandino Ramazzini tarafından gerçekleştirilmiştir. İtalya'da ortaya çıkan konunun hızlanarak gelişmesi İngiltere'de devam etmiştir. 19. yüzyıl başında çalışma koşullarının devlet müdahalesi ile düzenlenmesi gereği açıkça ortaya çıkmış ve yasal düzenlemeler yapılmıştır.

²¹⁹ Ercan Güven, İhsan Erkul, *İş Hukuku, I*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2000, s.3.

²²⁰ *A.g.e.*, s.3.

Çalışma hayatını hukuksal alanda düzenlemenin temelinde işçi-işveren arasındaki çatışmayı önlemek vardı. Güçlü işveren karşısında ekonomik yönden bağımlı ve geçim koşulları açısından daha zayıf durumda olan çalışanın korunması, çalışma hayatı için önemli yer tutmaktaydı. İş hukuku, hizmet akdinden doğan bağımlı iş görme yükümlülüğü içinde ve çoğu zaman emeğinden başka geçim olanağı bulunmayan işçiyi korumayı ön planda tutan bir hukuk dalıdır²²¹. Burada iş hukukunun çalışanın yararına yorum ilkesi ön planda olmaktadır.

Çalışma hayatının hem hukuksal hem de işçi-işveren boyutu ile düzenlenmesi “*İş Kanunları*” ile olmaktadır. İş kanunları, temel olarak iş hukukunun temel kaynağıdır. Hukuksal ülkelerin tamamında yer alan iş kanunları yalnızca çalışma hayatını değil, sosyal yapıyı da etkilemektedir. Devletler çıkardıkları iş kanunları ile çalışanları en üst düzeyde korumayı hedeflemişlerdir.

Avrupa’da, iş hukuku sosyal ve çalışma hayatının yapısına göre düzenlenirken gelişmemiş ülkelerde bu durum biraz daha farklı durumdaydı. Sanayisi ve sosyal hayatı gelişmiş ülkelere göre geri kalan ülkeler arasında Türkiye’de vardı. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanına kadar sanayisi olmayan çalışma hayatı zayıf, ekonomisi yabancı sermayenin elinde olan bir ülke konumundaydı. Osmanlı devletinin son dönemlerinde sanayiinin ve çalışma hayatı gelişse de, gelişmiş ülkelerle kıyaslanırsa yok denecek kadar az durumdaydı. Türkiye tarım toplumu olmaktan ileri gidememiş, sanayisi ise birkaç kişinin çalıştığı küçük atölyelerde hammadde üretiminden ileri gidemiyordu. Ülkede çalışma hayatının bu kadar zayıf olması ve ülke sanayisinin kapitülasyonlarla sanayileşmiş ülkelerin elinde olması Osmanlı Devletinde çalışma hayatını etkileyecek bir hukuksal düzenlemeyi etkiledi. Aslında Osmanlı devletinde çalışma hayatını düzenleyecek birkaç kanun ve düzenleme çıkarılsa da bu düzenlemeler iş hukuku açısından yok denecek kadar azdı²²².

Birinci dünya savaşı ve takibinde kurtuluş savaşı sırasında Türkiye ekonomisi çöküş içerisine girdi. Ekonomisi ve imalat sanayisi, yabancı yatırımcıların ülkeyi terk etmesiyle yok olma sürecine girdi. Bu durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde de pek farklı değildi. Bu durum doğal olarak çalışma hayatını da etkiledi.

²²¹ *A.g.e.*, s.4.

²²² Bu düzenlemeler; 1845 Polis Nizamnamesi, Mecelle, Diliver Paşa Nizamnamesi, Maadin Nizamnamesi, Tatili Esgal Kanunui Cemiyetler Kanunu.

Ekonomisi ve sanayisi olmayan bir milletin, iş hukuku ile kanunu düzenlemenin olmayışı son derece normaldi. Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 6-7 yılında çalışma hayatını etkileyen düzenlemeler olsa da, bu düzenlemeler tam anlamıyla bir iş kanunu değildi. Ülkede sanayiinin ve çalışma hayatının gelişimine yönelik liberal uygulamalar yapılsa da fazla etkili olunamamıştı. Türkiye'de 1936 tarihinde iş kanunu yayınlanmadan önceki sosyo-ekonomik durum iş kanununa duyulan ihtiyacı artırmıştı. Bu ihtiyacı maddeler halinde sıralarsak;

- Devletçi bir kalkınma hamlesi ile büyüyen sanayi ve iş kesimin hukuki alanda düzenlenme ihtiyacının doğması,
- Hızlı bir şekilde artan vasıflı çalışanlar ve işçi toplulukları,
- Sosyal devlet ilkesini belirlemiş bir ülke,
- Siyasal açıdan devletin çalışma hayatı politikasını destekleyecek bir yasa,
- Daha önce çıkarılan çalışma hayatını etkileyen kanunların tek çatı altında toplanması,
- Çalışma hayatı ile ilgili Uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin bir kanunda toplama gereksinimi²²³,

30'lu yıllara gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde hızlı bir sanayileşme ve devletleşme hamlesine girildiğini görmekteyiz. Bu dönem hızlı şekilde üretime yönelik sanayi kuruluşları kurulmasına ve çoğu hizmet sektörünün devletleştirilmesine tanıklık etmişti. Türkiye'de sanayi devriminin gerçek anlamda başladığını bu dönemde görmekteyiz. Bu durum beraberinde çalışma hayatının da gelişmesine neden oldu. Devlet kapitalizmi ile işçi sınıfı doğmuştu. 1938'de yapılan anketlere göre en az on kişinin çalıştığı iş yeri sayısı 5 358 adet olarak görülmekteydi²²⁴. Türkiye'de çalışan sınıf artık çalıştıkları sektörle anılmakta ve toplam nüfusları hızla artmaktaydı.

İşçi sayısındaki artış ve bunla beraber işçi-işveren arasındaki ilişkinin yoğunlaşması, bu ilişkinin bir kanunla düzenlenmesini zorunlu kılıyordu. Bu durum karşısında ülkede, çalışanlarla ilgili kanuni düzenlemeler, yetersiz hale geldi. İş kanununa duyulan ihtiyaçların nedenleri başında artan işçi ve işyeri sayısı gelmektedir.

²²³ Türkiye 1932 tarihinde Uluslar Arası Çalışma Örgütüne girmişti.

²²⁴ G. Kessler, *Türk İş İstatikleri*, y.y., İstanbul, 1943, s.236,237,238-254.

Türkiye çalışan nüfusun artması, sosyal bir sınıf olan işçi sınıfının korunma gereğini doğurdu. Bu sınıfın tam anlamıyla korunması, hukuk kurallarının getirdiği yaptırımlarla olmaktadır. İş kanunları yalnız işçi-işveren arasındaki ilişkiyi değil işçi sınıfının sosyal açıdan da korunmasını hedeflemiştir. Dünyadaki örneklerinde olduğu gibi iş kanunları sosyal devlet anlayışının temelini oluşturur. İş kanunlarının maddelerinin içeriği, genellikle çalışanları sosyal açıdan korur ve gözetir. Bu, iş kanununun sosyal bir belge olduğunu göstermektedir. Sosyal devlet ilkesini benimsemiş olan Türkiye Devleti için iş kanunu kaçınılmaz bir hal almıştı.

Türkiye’de çalışma hayatı tek parti hükümetinin siyasi politikası ile sürdürülmekteydi. Bu siyasi politika, genelde kanunlara dayanmakla birlikte, hükümetin görüşleriyle düzenlenmekteydi. Hükümetin çalışma hayatına yönelik siyasi görüşlerini destekleme gereksinimi iş kanununun doğmasını sağladı. Hükümet için iş kanunu devrim niteliğinde görülmekteydi. Recep Peker’in iş kanunu çıkışından sonra meclisteki konuşması bunu çok iyi yansıtmaktadır:

“...Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve Devletçe ehemmiyet bakımından birbirinden farkı yoktur. Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayati ihtiyaçlarını karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanunun siyasi ve içtimai hayatımıza tesir bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lazım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu Devletin esaslı kanunlarından biri rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye’de iş hayatı yeni rejimimizin ahenk ve anlaşma yoluna girecektir...”²²⁵.

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi çalışma hayatını düzenleyen iş kanunu hem hükümetin siyasi görüşünü hem de rejimin bir kanunu olarak nitelendirilmektedir. Kanunun bu özelliğini maddelerinden de anlamaktayız. Kanunun 72. maddesinde grev ve lokavtın kesin dille yasaklanması, hükümetin tamamen siyasi görüşünü yansıtmaktadır.

İş kanunundan önceki kanunlardaki dağınık yapı, işçi-işveren arasındaki ilişkinin tam olarak düzenlenmesini zor hale getiriyordu. Çalışanın hakları bir kanunda değil birden çok kanunda yer almaktaydı. Bu beraberinde çalışma hayatında karışıklığa

²²⁵ *Ulus*, 9.6.1936.

neden olan bir durumdu. Buna bir de uluslararası çalışma örgütüne girişle uyulması gereken kurallar eklenince, içinden çıkılmayacak, çok karışık bir hal aldı. Mecliste bir türlü yasalaşmayan kanun tasarıları, iş kanunu çıkarılmada meclisin geç kaldığına ait görüşleri bile dile getirilmeye başlanmıştı. Hatta iş kanununu mecliste oylamaya geçmeden, hükümette bulunan Recep Peker'in meclisteki konuşmasında bu gecikmeyi “...Arkadaşlar, bir defa bu lahika biraz geç kaldı gibi görünüyor...”²²⁶ sözlerinden anlamaktayız.

İş kanunu Türkiye için o kadar gerekiyordu ki bu durumu yabancı uzmanlar bile söylemekteydi. Türkiye’de iş kanununun hazırlanışı sırasında, yabancı uzmanların da ülkenin kalkınması için işçi haklarının korunması yönünde yorumda bulunmuşlardır. 1933-1934 senesinde memleketimizde iktisadi incelemeler yapmış olan bir Amerikan heyeti, Hükümete verdiği bir raporda şöyle yazıyordu :

“Eğer bu memleket kendisine çok faydası dokunabilecek olan bu yeni sanayi inkılabında işçilerin maruz kaldığı haksızlıkların hatta, suiistimallerin ve istismarların da girmesine müsaade ederse, yazık olur”²²⁷.

30’lu yılların ortasında iş kanunu Türkiye için gereksinimden öteye, zorunlu bir hal almıştı. Kanununa duyulan ihtiyaç ve daha önce çalışma hayatını etkileyen kanunlar 3008 Sayılı iş kanununu yaratmıştır.

2- Kanunun Hazırlanışı

3008 Sayılı iş kanunu 8.6.1936 tarihinde mecliste yasalaşmadan önce tasarı olarak iki yılı aşkın bir süreç yaşadı. İş kanununa duyulan ihtiyacın artması, 1934 tarihinde yeni bir iş tasarısı hazırlama zorunluluğu doğurdu²²⁸. Tasarı, çalışma hayatına devlet müdahalesinin yoğun olduğu bir dönemde hazırlanması, kanunun özü ve amacının toplum yararına olarak düzenlenmesine neden oldu²²⁹. Kanun tasarı olarak ilk

²²⁶ *A.g.g.*, 9.6.1936,10.6.1936.

²²⁷ *İktisadi Teknik*, IV, İstanbul , 1950, s.246.

²²⁸ Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1984, s.11.

²²⁹ *A.g.e.*, s.11.

kez Ali İktisat Meclisi'nce hazırlanmıştır²³⁰. Tasarı 01-16 Şubat 1934'te yapılan 11. toplanma döneminde hazırlanmıştır²³¹.

1932 İş kanunu tasarısı 1934 tarihinde İktisat bakanlığına Celal Bayar'ın getirilmesiyle geri çekilmesi ve yeni bir iş kanunu tasarlanmasına hazırlanmasına neden oldu. Tasarı, hükümetin ekonomik alanda benimsemiş olduğu devletçilik politikası doğrultusunda hazırlanmıştı²³². 30'lu yıllarda hükümetin uygulamaya koyduğu ekonomik politikasının destekleyicisi niteliği, tasarının maddelerinde kendini göstermekteydi. Bu durum çoğu araştırmacı için demokrasiyi bir kenara bırakma olarak görüldü²³³. Bazı araştırmacılar bu kanunun faşist İtalya İş Kanunundan alındığını söylemektedir²³⁴. Ali İktisat Meclisi'nin hazırladığı bu kanun tasarısı gerçekte bu benzetmeleri hak etmeyecek kadar iyi bir hukuksal kanundur²³⁵. İş kanunu tasarısı meclise sunulduğunda “*Şürayı Devlet Tanzimat Dairesi Mazbatası*” hangi ülkenin iş kanunu tasarısından yararlandığını aşağıdaki cümleler ile belirtmiştir:

“...Tetkikat esasında Fransızca metinleri elde bulunduran Fransız, Belçika ve İsviçre mevzuatı nazarı dikkate alındığı gibi diğer ecnebi memleketlerin mevzuatı hakkında İktisat Vekaletince yaptırılan tetkikat neticesinden de İktisat Vekaleti namma müzakerelere iştirak eden müdür beylerden izahat almak suretiyle istifade edilmiştir...”²³⁶. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi iş kanunu tasarısı hazırlanırken sosyal devlet açısından önde olan ülkelerin mevzuatından yararlanılmıştır.

1934 İş kanunu tasarısı sadece ülkenin ekonomik yapısı göz önüne alınarak hazırlanmamıştır. Aynı zamanda iş kanunun uluslararası bir boyutu vardır. Bu durum ülkenin 1932 tarihinde Uluslararası Çalışma Örgütüne üyeliğiyle iyice pekişmiştir. İş kanunu hazırlanırken yalnız ulusal mevzuatlardan yararlanılmamıştır. Kanunun hazırlanışında yabancı uzmanlarından da yararlanılmıştır. Mart 1934 tarihinde hükümetin çağrısı üzerine ABD'den konusunda uzman Weigert, Türkiye'ye çağırılıp, iş

²³⁰ Kenen Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1975, s.109.

²³¹ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.261.

²³² Cahit Talas, *a.g.e.*, s.103.

²³³ *A.g.e.*, s.103.

²³⁴ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s.100. *akt.* Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Doğan yay., Ankara, 1971, s.187.

²³⁵ Hükümete iktisadi konularda fikir vermek amacıyla çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ali İktisat Meclisi kurulmuştur. 1 Mart 1928 Ali İktisat Meclisi çalışmalarına başladı.

²³⁶ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12,s.2.

bürosunda göreve başlatıldı²³⁷. Weigert, hemen Uluslararası Çalışma Örgütü ile ilişkiye girmiş, iş kanunu tasarısı hakkında yardım istemiştir. Tasarının bir kopyası örgüte gönderilerek tasarı hakkında yorumları istenilmiştir. İş tasarısını incelemeye alan örgüt uzmanı F. Maurette'in, Weigert'in tasarısının özelliğini kendisine aktarmasını şu sözlerle anlatmaktadır²³⁸.

“Weigert, tasarının ileri niteliğine o denli şaşırmişti ki, niyeti, uygulaması daha kolay olacak biçimde, tasarının Meclise sunulmamasından önce bazı maddelerinin değiştirilmesi için Vekaletle öneride bulunmaktı. Örneğin, Weigert ‘kimi işyerlerinin hala 10 ve 11 saat çalıştığı bir ülkede, sekiz saatlik işgününi hemen yerleştirmek ve uygulamak olanaksız görünüyor’ diyordu”²³⁹.

Weigert'in bu kanuna şaşırması çok doğaldı. 30'lu yılların ekonomik ve siyasi durumu dünyada hiç de parlak bir durumda değildi. Sanayisini ve ekonomilerini daha da güçlendirmeye çalışan “Almanya, İtalya, Japonya” gibi ülkeler, faşist uygulamalar kullanmaktaydı²⁴⁰. Cumhuriyet düzenine yeni geçmiş ekonomik olarak kalkınma yolunda olan Türkiye ise sanayi işçisine, iş kanunu ile sosyal açıdan ileri haklar tanıyordu. Bu durum karşısında Weigert hayrete düşmüştü.

Tasarının dünya uzmanlarını bile hayrete düşürecek kadar ileri düzeyde bir kanun tasarısı olması, kanunun, siyasal yapı ve koşullara göre oluşturulmasında engellememiştir. Bu bağlamda, cumhuriyetten önceki dönemde sosyal güvenlik din, ahlak ve gelenek kuralları üzerine kurulmuş olan Ahilik, Loncalar ve vakıflar düşünülerek iş kanunu tasarısı hazırlanmıştır.

Kanunun hazırlanması, iktisadi hayatımızda kendisini güçlü bir biçimde göstermeye başlayan devlet müdahalesinin görünüşünün egemen olduğu bir döneme rastladığından, kanunun özünü ve amacını her şeyden önce toplum yararına uygun çalışma koşullarının düzenlenmesi olmuştur²⁴¹. Cumhuriyet döneminde, iş kanunu

²³⁷ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.265.

²³⁸ *A.g.e.*, s. 266.

²³⁹ F. Maurette, “*Rapport sur une mission en Bulgarie, en Turquie et en Grece*” (13 avril- 12 mai 1935), U.Ç.A. Arşivi, Dossier No: G900/46/34, Date enregistrement: 10.7.35, Objet : M. Maurette's Report on his Mission in Bulgaria, Turkey and Greece (13 april –12 May 1935). *Akt.* Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, s.265.

²⁴⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, imge yay., Ankara, 1996, s. 38-60.

²⁴¹ Nuri Celik *İş Hukuku Dersleri*, ş.y.,1984, s.11.

öncesinde de çalışma hayatına yönelik değişik hukuksal düzenlemeler yapılmıştı²⁴². Ancak, bu düzenlemelerin daha çok dolaylı bir karakter taşıması ve ağırlıklı olarak bireysel iş ilişkilerine yönelik olması; genel bir koruyucu hukuksal çevrenin oluşması ile bağımlı çalışanların büyük bölümünün çok olumsuz koşullar altında çalışması ve yaşaması sonucunu doğurdu²⁴³.

Görülüyor ki kanun, projesine hakim olan ruh her şeyden üstün tutulan milli menfaattir²⁴⁴. Ve bu itibarla İş Kanunu projesi bir sınıf kanunu veya sınıf mücadelesini yatıştırıcı bir kanundan ziyade milli bir kanundur, ve bu mücadeleleri önleyici bir kanundur²⁴⁵. Kanun projesi uluslararası eğilim ve görüşleri de ihmal etmemiş ve uluslararası sahadaki anlaşma ve sözleşmelerin düşüncelerine ters düşünülmemiştir.

İşçi meselelerini memleketimizde sosyal bir düşünceyle geniş açıdan ilk düzenleyen kanun tasarısı olmuştur. Tasarı, işçilerin ücret ve çalışma süresi bakımından durumlarını iyileştirmiş, işyerinde gerekli emniyet ve sağlık tedbirleri alınmasını nizamlamış, çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirmiş, işçilerin iş yerinden keyfi olarak çıkarılmalarını önleyici kaideler koymuş ve sosyal sigortalar konulmasını emretmiştir²⁴⁶.

Bununla birlikte otoriter karakteri ile grev ve lokavtı yasaklamış, işçilerle işverenler arasındaki uyuşmazlıkların devlet organları tarafından çözülmesine dayanan bir sistem kabul edilmiştir²⁴⁷. Bu karar yalnızca sanayiinin kalkındırılması amacıyla önündeki sorunları ortadan kaldırmaya yönelik bir madde değildi. Bu karar, grevler yoluyla ülke rejimine saldırılarında önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Kanun tasarısı eksiklerine karşın hızlı bir şekilde artan ülke sanayii işçisini sonuna kadar korumayı hedeflemiştir. Kanunu hazırlayanlar her ne kadar ülkenin yararını düşünseler de, asıl faydayı işçilerin lehinde oluşturmaya çalışmışlardır. Ali İktisat Meclisinde tasarıyı hazırlayan grupların ortak görüşü bundan farklı olmamıştır.

²⁴² Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri:1920-1946.*, s.358.

²⁴³ *A.g.e.*, s.359.

²⁴⁴ Ferit H. Saymen, *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün yay., İstanbul, 1954, s.54.

²⁴⁵ *A.g.e.*, s.56.

²⁴⁶ Kemal Oğuzman, *931 Sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri*, XXXIII, Sulhi Garan yay., İstanbul, 1968, s.2.

²⁴⁷ *A.g.e.*, s.2.

Tasarı, Ali İktisat meclisinde 159 madde olarak hazırlanmıştı²⁴⁸. Genel hatlarıyla tasarı meclise sunulmadan önce Danıştay'ın incelemesinden geçirilmiştir. Başvekalet'in 10.6.1934 tarihinde ve 6/1868 sayılı tezkeresi ile Şüra-yı Devlet Reisliğine gönderilen tasarı önce Tanzimat Dairesi'nce incelenmiştir²⁴⁹. Tanzimat Dairesi bazı değişiklikler yaparak 140 maddelik metni 15.11.1934 tarihinde Şüra-yı Devlet Genel Heyetinin incelenmesine karar verilmiştir²⁵⁰. Genel Heyet, İktisat Vekaleti'nden dört memurun katılmasıyla incelendiği bu metin bazı ekleme, düzenleme ve çıkarmalar yaptıktan sonra düzenlendiği 146 maddelik tasarı, 12 Mart 1935'te oybirliği ile kabul edilmiş ve Şüra-yı Devlet Reisi 6 Nisan 1935 ve 3162 sayılı yazı ile de Başvekile sunmuştur²⁵¹. 146 Maddelik bu tasarı 24.4.1935 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinde görüşülüp, hükümet teklifi olarak meclise sunulmuştur²⁵².

Kanun, Büyük Millet Meclisi Baş Vekilliğine 30.4.1935 tarihinde başvekil İsmet İnönü imzasını taşıyan mazbata ile sunulmuştur²⁵³. Bu mazbata metnin içeriğine baktığımızda İsmet İnönü'nün şu sözleri karşımıza çıkmaktadır:

*“İktisat vekilliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetine 24.4.1935'te tadilen Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan iş kanununun layihası, esbabı mucibeyi havi Şürayı devlet Tanzimat dairesine ve genel heyeti mazbataları ile birlikte sunulmuştur”*²⁵⁴.

Tasarının görüşülüp kanunlaşması veya diğer tasarılar gibi geri gönderilmesi artık meclise kalan bir görevdi. Tasarıyı hazırlayanlar kadar, meclis de bu konuda titiz davranmıştır.

3-Kanunun Mecliste Yasalaşması

1934 İş kanunu tasarısı yaklaşık 30.4.1935 tarihinde İsmet İnönü'nün imzası olan mazbata ile meclise sunuldu. Kanun tasarısı TBMM yasalaşma suresi bu tarihten itibaren resmi bir şekilde başlamıştı. 30.4.1935 / 7.6.1936 tarihleri arası mecliste görüşülmüş olan bu tasarı 08.06.1936'da yasalaşarak meclisten çıkmıştır. 3008 Sayılı iş

²⁴⁸ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.262.

²⁴⁹ *A.g.e.*, s.263.

²⁵⁰ *A.g.e.*, s.263.

²⁵¹ *A.g.e.*, s.263.

²⁵² *A.g.e.*, s.263

²⁵³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.12,s.1.

²⁵⁴ *A.g. z. c.*, s.1.

kanunu TBMM’nde yasalaşma sürecine geçmeden, o dönem meclisinin yapısından bahsetmemiz yararlı olacaktır.

Tasarı meclise geldiğinde, meclis kurulduğundan yaklaşık 15 yılı aşkın bir süre geçmişti. Meclis başkanı, 01.03.1935 tarihindeki başkanlık seçimiyle Çankırı mebusu Mustafa Abdülhalik Renda 377 reyle reisliğe seçilmişti²⁵⁵. 399 millet vekilinin bulunduğu meclisin başkanlığında İsmet İnönü bulunmaktaydı. Kanunun mecliste kanunlaşma sürecinin tamamı “TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 12” de yer almaktadır. Bu kaynaktan yararlanarak tasarının mecliste kanunlaşmasını incelememiz doğru olacaktır.

İş kanunu tasarısı mecliste görüşülmek üzere “Şürayi Devlet Tanzimat Dairesi” ve “Şürayi Devlet Genel Heyeti” mazbatalarıyla gönderilmiştir. Bu mazbataların bir kopyası bütün vekillere incelemeleri için verilmişti. Bu iki mazbatada da iş kanunu tasarısı ile ilgili görüşler yer almaktadır. Bu iki mazbatayı incelediğimizde 3008 Sayılı İş kanununun gerçek yüzü karşımıza çıkmaktadır.

Şürayi Devlet Tanzimat Dairesi’nin mazbatasının başında bundan önceki iş kanunu tasarılarına kısaca değinildiğini görmekteyiz. Mazbata İş kanunu tasarısının amacını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bu kanunun yazımından maksat Türkiye amelesinin ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde bulundurarak say ile sermaye arasında ahenk tesisine yarayacak hükümler yazı olduğundan lahihanın maddeleri üzerine müzakereye girişmeden kanun tatbikatına ne kadar genişliği olacağının tespiti zaruri görülmesi ile bu cihet düşünüldü:

Kanun konulmasında güdülen düşünceye göre bütün Türk işçisini içine alması gerekli görülmüş ve şu kadar ki işin ve zamanın icaplarından doğan bazı düşüncelerle şimdilik kanunun dışında bırakılması zaruri görülen işler ve işçiler için istisnai hükümler kabulünde mecburiyet görülmüştür.”

Mazbata iş kanunu “sanayi iş kanunu” olarak kabul etmekte ve kanunun bu özelliğini aşağıdaki sözlerle dile getirmektedir:

²⁵⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, c.11, Birinci İnikad.

“Ziraat vekaletince kaleme alınan mütaleanamede, ziraat işi ve işçiliği ile sanayi işi ve işçiliği arasında büyük farklar bulunduğu ve bu lahiya sırf sanayi işleri noktai nazarından hazırlanmış olup ziraat işlerinde bu kanun hükümlerinin tatbikine imkan bulunmadığı cihetle ziraat işleri için ayrı bir lahiya hazırlamak üzere bulunduğu gerçi altıncı madde bu yolda bir kayıt mevcut ise de ziraat işleri herhangi bir iltibasa mahal kalmamak ve aynı zamanda büyük ticarethane sahipleri ile buralarda çalışan işçilerin de hukuku korunmak üzere kanuna (Sanayi ve Ticaret İş Kanunu) ismi verilmekle beraber birinci maddeye ziraat işleri için istisnaiyet kaydının konulması teklif edilmiş ise de kanunun umumiyeti hasebile unvanının değiştirilmesine mahal görülmemiştir.”

Mazbata, ayrıca kanunun çok eleştirilen 2 maddesinin “A” bölümüne “Bir de on kişiden az işçi kullanan kimseler beşinci maddede bu kanunun hükümlerinden hariç bırakılmış olduğundan bu istisna hükmü de birinci maddeye ilave edilmiştir. Şu kadar ki bunun mutlak olarak yazılması mahzur çıkarılacağı düşünüldüğünden (bir sene zarfında çalıştırdığı işçi mecmunun vasatı miktarına nazaran günlük işçilerin ondan az) olmamak üzere takyidi cihetine gidilmiştir.” sözleri ile yeni bir yorum getirilmiştir. Bu maddeyle bağlantılı olarak ayrıca mazbata 5. maddeye de değinmiştir. 5. madde bazı devlet kurumlarında çalışanlar bu kanun dışına neden alındığını “Layihada bu madde metinde kullanılan idari tabirinin yerine kullanılmış olduğu kanaatine varılarak aynen ipka edilmiştir. Çünkü devlet, vilayet ve belediyelerin doğrudan doğruya kendilerine terettüb eden vazifeleri gördürmek üzere kullandıkları işçiler vardır ki (Mesela belediyelerin temizlik ameleleri gibi) bunlar hakkında bu kanun hükümlerinin tatbiki cihetine gidilmeyeceği hatıra gelmektedir. Halbuki hükümetin doğrudan doğruya veya dolayısıyla işlediği sanayi müesseselerde çalışanların bu kanun hükümleri haricinde bırakılma mahal görülmediği yukarıda bilmünasebe arz olunmuştur. Bu düşüncelere binaendir ki Devlet sermayesinin iştirak ettiği müesseselerin ne şekilde olursa olsun tasrihine lüzum görülmemiştir.” sözleri ile açıklanmıştır.

Şürayi Devlet Tanzimat Dairesi'nin mazbatası 140 madde olmak üzere hazırlandı. Yüksek riyaset makamına sunulması 15.06.1934 tarihinde yapılmıştır.

Şürayi Devlet Tanzimat Dairesi'nin mazbatasını karında imzası bulunanlar;**Reis** : Hakkı Özer **Aza**: Mezun, Ö. Lütfü Köseoğlu, Edip Ergin, Dr. Rifat Kilisli.

Başbakan İsmet İnönü imzalı diğer mazbata ise “Şurayı Devlet Genel Heyeti” mazbatasıdır. Bu mazbata “Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi” mazbatasına göre daha az kanunu yorumlamaktaydı. Kanunun çıkarmakla devletin amacını “ *Devlet inhisarında bulunan bilumum işlerde çalışan işçilerin iş kanunu sahası haricinde bırakılması lazım geldiği, zira bu kanun yazından maksat işçilerin haklarını emniyeti altına almaktan ibaret olup bu hakların emniyetini muhafaza ise bizzat devlet tarafından yapılacağından, devlet müesseselerindeki işçilere de bu hükümleri de teşmil etmek onun, emniyetini tekeffül ettiği bu hakları yerine getirmeyeceği...*” sözleri ile açıklanmıştır.

Bu mazbata 146 madde onanarak 12.3.1935 tarihinde meclise yollanmıştır. Mazbatayı onaylayanlar görevleriyle şu kişilerden oluşmaktadır:

Şurayı Devlet Reisi: R. Tamcı, Ma. ve Na. **D. Reisi:** Rıza Sun **Tanzimat D. Reisi:** Hakkı Özer, Deavi **D. Reisi:** S. Tuncay, **Mülkiye D. Reisi :** Mitat Kalabalık, **Aza :** Ali Rıza Mezun, Asaf Çuhruk, M.E. Yürekli, Asım Yeğin , Ö.Lütfi Erinal, İ. Yurtsever, Münhal, S. Özek, Nusrat Doğruer, H. Beker, Ferid Çelebioğlu, N. Kaya Alp, Emin Arda, Dr. Kilisli R. Kardan, M. Arif Akgün, İ. Muammer As, **Umumi Katip:** Cemalettin.

Ayrıca bu iki iş kanunu tasarısı mazbataların dışında hükümetin kendi hazırlamış olduğu bir iş kanunu tasarısı vardı. Bu tasarı 146 maddeden oluşan bir iş kanunu teklifiydi. Bizzat hükümet tarafından hazırlanıp meclise sunulan bu tasarı 3008 Sayılı iş kanununa yakın bir özellik taşımaktaydı. Bu mazbata 24.4.1935 tarihinde tutanaklara “*hükümetin iş kanunu tasarısı mazbatası*” olarak geçmiştir.

İş kanunu tasarısı daha sonra “*İş Kanunu Layihası Muvakkat Encümeni Mazbatası*” olarak yeniden incelenmeye ve son şekli verilerek oylamaya hazır hale getirilmiştir. Yüksek Reisliğe başlığı altındaki mazbata iş kanunu hakkında görüşleri şu sözlere yer veriyordu:

“*Türk ülkesinde her işin milli ve sürekli çalışma bütünlüğünün bir parçası olduğuna göre her işi bu milli çalışma bütünlüğünün ahengine ve memleketin umumi menfaatine uygun kılmak ve milletin iktisadi yükselmesini ve refaha ermesini temin, Devletin asli bir vazifesi olduğu gibi iş meyânında ve iş teşebbüslerinde ferdi mesai ve faaliyet esas olmakla beraber bu iş hayatını da Devletin tazmin etmesi lazım*

geldiğinden , iş veren ile işçi arasındaki ahengi umumi menfaatte olduğu kadar milli ve bütün çalışmanın ahengine uydurarak iş veren ile işçilerin hayatını, haklarını korumak ve bunları yaparken de iş verenlerin haklarını bozmamak ve memlekette başlamış olan endüstri hayatını milli bir varlık halinde görmek ve bu intizam ve ahengi bozabilecek her hangi bir ihtilafı, Devletin kuracağı telif vasıtalarının hakemliği ile halletmeği iktisadi bünyemize en uygun bir yol görmekte mütefik olan encümenimizin bu son kanun projesini tetkik ederken de memleketin muhtelif teşekküllerinden gelen mütaleaları göz önünde bulundurduğu gibi İktisad vekilinin bu son projeyi tanzimde amel olan görüşleri ve icapları izah eden mütaleaları dinlemiş, İktisad vekaleti yeni teşkilat kanunu mucibince ihdas edilmiş olan iş bürosunun bu layiha üzerinde alakadar muhtelif vekaletlerin telakkilerini ve görüşlerini anlamış ve en nihayet diğer memleketlerde en son zamanlarda tedvin edilmiş yeni iş kanunları hükümlerini ve Hükümetimizin de tatbikini taahhüt etmiş bulunduğu Uluslar arası mukavele ve tavsiyemeleri incelenerek projeye bunlara göre hükümler ilavesini kabul etmiştir.

Diğer taraftan ziraat işçilerinin tabi olacağı hükümlerin Ziraat vekaleti tarafından hazırlanmakta olan ayrı bir kanun projesi ile getirileceği ve deniz ve hava işçilerinin de İktisad vekaletince esasları hazırlanmakta olan bir kanun projesine tabi tutulacağı anlaşıldığından bu kısım işçilerin ve bir ailenin fertleri veya yakın akrabasının ev içinde çalışmaları halinin bu kanunun şümulünden hariç tutularak kanunun maddesinde gösterilen iş ve işçilere hasrı kabul edilmiştir.

Bu suretle hazırlanmış olan proje Hükümet projesindeki hükümlerden çok başka mahiyette hükümler ihtiva etmekle beraber Hükümet projesindeki fasıllar olduğu gibi kabul edilmiş bulunmaktadır.

Projenin ikinci kısmının ikinci faslını teşkil eden iş kazaları sigortasına aid ahkam yerine iş hayatında yapılacak sosyal yardımlar başlığı altında yeni bir fasıl ve bu fasılda mezkur sosyal yardımlardan her birinin sırası ile çıkarılacak kanunlarla tatbik edileceğine dair ahkam konulduğu gibi iş kazaları ile mesleki hastalıklar ve analık sigortasının kanunun meriyete girmesinden itibaren bir sene sonra kanunu mahsusla faaliyete getirileceği tasrih edilmiştir. Bu sebeple ana kanununun bir an evvel kabulünü temin için kaza sigortalarına aid hükümlerin bu kanundan ayrılması daha münasip görülmüştür.”

İş kanunu, bu mazbatadan sonra son halini almış ve oylamaya hazırdı. Mazbata iş kanunu 10 bölüme ayırmakta her bölümü birbiri ile ilgili maddelere yer verdimekteydi. İş kanunu tasarısı Muvakkat Encümeni Değişikliği ile son değişikliğini almıştır. İş kanunun müzakere ve meclis tarafından onayına gelmişti.

Kanun 8.6.1936 tarihine kadar maddeleri tek tek okunarak müzakereye başlandı. Müzakereler sırasında, ilk önce maddeler okunduktan sonra görüşler belirtiliyor ve sonra başkan oylamaya geçiyordu. Bu müzakereler sırasında görüş ayrılığına düşülen 2,6,37 ve 65. maddeler tadilat yapılması istenmekteydi. Bu maddeler 8.6.1936 tarihinde tekrar müzakere edilerek oylanmıştır. Ayrıca daha önce müzakere edilemeyen 146 ve sonradan eklene 147 ve 148 maddelerde müzakere edilerek onaylamıştır.

Maddelerin tamamı müzakere edildikten sonra Trabzon millet vekili Mitat Aydın kanunda geçen, askeri fabrikalara ve askeri inşaata ait iki madde üzerinde durmuş ve konuşma yapmıştır. Daha sonra söz alan Konya millet vekili Ali Rıza Tünel Roma hukuku ile ilgili eleştiride bulunmuş ve roma hukukunun kurumları yeterince uymadığını söyleyen bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma esnasında meclisten tepki almıştır. Son olarak hükümet adına Recep Peker iş kanunu hakkında bir konuşma yapmıştır.

Recep Peker'in konuşması iş kanununun niteliğini devrim kanunlarıyla bir tutmuştur. Bu konuşmasını coşkulu şu sözlerle bitirmiştir:

"... Maksada geleyim, ve son söz olarak arz edeyim ki; bu kanun kabul olunduktan sonra esasen bozulmamış ruhları, hepimizin olduğu gibi milli hisle dolu olan Türk işçisi ve işverenleri ve Türkiye'deki bütün verim ve kuvvet unsurları doğru yolu daha iyi bulmuş ve daha iyi anlar bir şekle girmiş olacaktır. Aslında Türk İşçisi bir yıkıcı, bir bozguncu değil başlayan büyük milli eseri tamamlayıcı bir unsurdur.

Bundan sonra onun bu vasfı daha kuvvetlendirerek milli birlik içinde, milli iş beraberliği ile layık olduğu safta, daha şerefli mevkiini alacaktır."

Bu konuşama sonunda meclis, Recep Peker'i coşkuyla alkışlamıştır. 3008 sayılı iş kanunu oylamasına geçilmiştir.

Oylama sonucu;

Aza adedi : 399 Reye İştirak Edenler: 259 Kabul edenler : 259 Red: 0

Müstenkifler : 0 Reye İştirak Etmeyenler :139 Münhallar : 1

Buna göre 3008 Sayılı İş Kanunu 8.6.1936 tarihinde oy birliği ile kabul edilmiştir.

III- 3008 SAYILI İŞ KANUNU ÖNEMİ

A- KANUNUN MADDELERİNİN UYGULANMASI

İş kanunu iş-işveren arasındaki ilişkiyi hukuksal olarak düzenleyen, yazılı bir belgedir. Dünya üzerindeki bütün iş kanunları, işçi ve işveren tanımını yapar ve uygulama alanını belirtir. İşçi, işi yapan kişi; işveren, işi yaptıran kişi olarak tanımlanmış olup, iş kanunlarının ortak tanımıdır. Bununla birlikte iş kanunlarının farklı yönleri de vardır. İş kanunlarındaki farklı yönlerinin başında uygulama alanları gelmektedir. 3008 Sayılı İş Kanununda uygulama alanı diğer ülke iş kanunlarıyla farklılıklar göstermektedir. 3008 Sayılı İş Kanununa daha iyi anlamamız için, kanun uygulama alanını irdelememiz gerekmektedir.

3008 Sayılı iş kanununun 1. maddesi kanunun uygulama alanında bulunan şahısları belirtmektedir. Bu şahıslar işçi, işveren ve işveren vekilidir. 3008 Sayılı İş Kanununa göre;

İşçi : Bir iş akti dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren, çalışan kimseye "İşçi" denir.

İşveren : Bir iş akti dolayısıyla kendi işyerinde, başka bir kimseyi bedenen veyahut bedenen ve fikren çalıştıran şahsa "İşveren" denir.

İşveren Vekili : Müdürler, idare memurları ve umumiyet itibariyle işin sevk ve idaresi vazifesini gören kimseler "İşveren vekili"dir. İşveren vekilinin bu sıfatla diğer işçilere karşı muamele ve taahhütlerinden doğrudan doğruya işveren mesul tutulur.

Bu tanımlar başta belirttiğimiz gibi dünya üzerindeki iş kanunlarındaki tanımlarına benzemektedir. Bu tanımlara göre Türkiye’de başkasının yanında çalışan bütün kişiler işçi olduğu belirtilmektedir. Kanunun işçi tanımına göre ve kanunun iş kanunu olması dolayısıyla “kanun bütün işçileri kapsar” yargısı ortaya çıkmaktadır. Ama gerçekte bu böyle değildir. 3008 Sayılı İş kanununun 2. ve 5. maddeleri bu yargının böyle olmadığını hemen göstermektedir. Kanunun uygulanış alanı bu iki maddede açıkça kısıtlanmıştır.

3008 Sayılı İş Kanununun 2.maddesini “A” bölümü “*Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun*

*tatbikatını temin ve takibe salahiyettar makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı işveren veya işçi tarafından vukubulacak itirazlar İktisat Vekaletince incelenerek kesin bir karara bağlanır*²⁵⁶. Madde, kanunun kapsamını 10 kişinin çalıştığı iş yerleri ile kısıtlanmıştır. Bu iş kanunun uygulama alanını kısıtlayan bir maddedir.

Kanunun bu maddesi TBMM’de yasalaşmadan önceki görüşmelerde de tartışma konusu olmuştur²⁵⁷. Tartışmanın ortak noktası, iş yeri sahiplerinin 10 işçi yerine daha az işçi çalıştırarak kanun kapsamı dışına çıkabileceği görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu Türkiye’nin ekonomik yapısı göz önüne alındığında çok doğru bir görüştü. Türkiye’de istihdam genelde 10 kişinin altında işletmelerde sürdürülmekteydi²⁵⁸. Bu durum çoğu çalışanı kanun dışında tutmaya yeterli olacaktı. Bu durum aynı zaman da kanunla gelen sosyal eşitlik ilkesine de aykırı bir durum yaratıyordu.

Hükümet bu kadar olumsuzluğuna rağmen, neden böyle bir maddeyi kanuna koyma ihtiyacı duymuştur sorusu aklımıza gelmektedir. Bu sorunun cevabını yine kanununun 2. maddesinden anlamaktayız. Kanunun 2. maddesinde “*Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için...*” bu sözden de anlaşılacağı gibi kanun tam olarak işleyebilmesi için böyle bir karar alınmıştı. İş kanunu yaptırımları işveren bakımından büyük yükümlülük getirmekteydi. Bu yükümlülükler genelde geçimini kısıtlayan küçük işletmeler için çok ağır olacağı bilinmekteydi. Ekonomik gelişmeye önem veren hükümet, ülke ekonomisi ve iş alanları bakımından önemli yer tutan küçük işletmeleri iş kanunu ile zor durumda bırakmamak için böyle bir karar almıştır.

3008 sayılı İş Kanununun bir başka uygulama alanını kısıtlayan maddesi de yine 2. maddenin “Ç” bölümünde kendini göstermektedir. Bu bölümde “*Çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işler*” kanunun hükümleri dışarısında bırakılmıştı. Türkiye’de tarım kesiminin ekonomideki payı iş kanunu sırasında yaklaşık %86 civarındaydı²⁵⁹. Kanun 2. maddesinin “Ç” bölümü, “A” bölümü gibi çalışan kesimin büyük bir bölümünü kapsam dışı bırakmıştır. Ülke çalışma hayatını

²⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.12,s.55.

²⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.12, i.73, s.28-30.

²⁵⁸ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.235.

²⁵⁹ Tuncer Bulutay, *Employment, unemployment and wages in Turkey*, ILO:State Institute of Statistics, Ankara, 1995., s.188-189.

büyük bir bölümünü istihdamını sağlayan tarım sektörü bu kanunda kapsam dışı bırakılmıştır.

Kanun uygulama alanına çiftçilerin alınmamasının nedenlerine baktığımızda, gerçek nedeni, iş kanunun sadece sanayi işçisi için hazırlandığından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde 10 kişinin altında işçi bulunduran işletmelerde sanayi kapsamında sayılmamaktadır. Kanunun uygulama alanının sadece sanayi işçisi için hazırlandığını söyleyen bir madde ve yorum olmadığından dolayı iş kanunu uygulama alanının yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Ama bu yorumumuzun yanlış olduğunu kanunun sadece sanayi işçisi için yapıldığını kanunun 3. maddesinde üstü kapaklı bir şekilde görmekteyiz. Kanunun üçüncü maddesi *“Bu kanuna göre sanayiden sayılacak işler şunlardır”*. Kanuna böyle bir madde koyularak, kanunun sadece sanayi işçisi için geçerli olduğu üstü kapalı bir şekilde belirtilmiştir.

Kanunun sadece sanayi işçisi için geçerli oluşunu destekleyen bir diğer madde 5. maddedir. Kanunun 5. maddesi :

“Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden maaş veya ücret alan memurlar ve müstahdemler bu kanun hükümlerine tabi değildirler.

Umumi veya mülhak yahut hususi bütçelere veya belediye bütçelerine tahsisat konmak suretiyle doğrudan doğruya, yahut mali yardımda bulunularak dolayısıyla işletilen işyerlerinde maaşla veya ücretle idari vazifeler gören memur ve müstahdemlere dahi bu kanun hükümleri tatbik olunmaz. Ancak işveren vekili sıfatı ile bunlara taalluk eden mükellefiyet ve mesuliyet hükümleri caridir”²⁶⁰.

Maddeden de anlaşılacağı gibi yukarıda belirtilen işletmelerde çalışan sayısı 10 kişiden fazla olmasına karşılık, sanayi işletmesi olmadığından dolayı kapsam dışında bırakılmıştır.

3008 Sayılı İş kanunu, uygulama alanı bakımından geniş olmamasına karşılık, bütün sanayi işçilerini kapsam içine almışlardır. Türkiye 30’lu yılların başında uygulanan devlet eliyle sanayileşme süreci başarılı olması, kanunu böyle bir yapı almasını sağladı. Sanayi işçilerinin bu kanun sayesinde hukuksal boyutta koruma altına alınması, işçinin devletin sanayi politikasına inanmasını sağladı. Aslında kanun gerçek

²⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.12,s.56.

anlamda sanayii belirten bir özelliği bulunmaktaydı. Kanun, uygulama alanı ile bir türlü oluşmayan Türk sanayisinin nasıl olacağını belirtmiştir.

Türkiye’de sanayi kolları kanuna göre: “Her türlü madenleri veya diğer herhangi bir maddeyi topraktan çıkarma ve taş ocakları işleri; Ham, yarı ve tam mamul maddelerin işlenmesi, temizlenmesi, şeklinin değiştirilmesi, süslenmesi, satış için hazırlanması işleri; Her türlü kurma (Montaj), tamir, temizleme, söküp dağıtma işleri; Bina yapılması ve tamiri ve tadili ve bozulup yıkılması işleri ve bunlara yardımcı her türlü sınai imalat işleri; Yol, demiryolu, tramvay, liman, kanal, dalgakıran, tünel, köprü, lağım ve kuyuların yapılması ve tamiri ve bataklık kurutma işleri; Elektrik ve her türlü muharrik kuvvetler istihsalı, tahvili, nakli, resisat ve tevziatı işleri; Su ve gaz tesisatı ve işletmesi işleri; Telefon, telgraf, telsiz telgraf ve telefon tesisatı ve işletmesi işleri; Gemi ve vapur inşası, tamiri, tadili ve bozup dağıtma işleri; Karada nakliyat işleri; Göl ve nehirlerde insan veya eşya ve hayvanat nakli işleri; Eşyanın istasyon, antrepo, iskele ve limanlarda yükletilmesi, boşaltılması ve işletilmesi işleri; Matbaa işleri.”

Kanunda geçen sanayi türü işletmelerin tamamına yakını devlet ve özel sektör sanayisini belirtmektedir. 3008 sayılı iş kanunu uygulama alanı olarak “Sanayi İş Kanunu” olarak tanımlamamız hiç de yanlış olmayacaktır.

KANUNUN ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİSİ

İş Kanunları çalışma yaşamını doğrudan etkileyen hukuk kaideleridir. Kanunlar çalışma hayatının baş unsurları olan işçi ve işvereni doğrudan etkilemektedir. İş kanunları, işçi ve işvereni olumlu veya olumsuz etkileyerek yönlendirir. İş kanunu, temel olarak işverene karşı işçiyi koruma özelliği ile donatılmıştır. Bu koruma beraberinde çalışma ilişkisinden doğan uyuşmazlıkları, işçinin yararına çözüm ilkesini, iş kanununun özüne yerleştirmiştir.

Güçlü işveren karşısında ekonomik yönden bağımlı ve geçim koşulları açısından zayıf olan işçiyi koruyacak tek hukuki dayanak iş kanunudur. İşçinin korunması, sosyal barışın sağlanması yolunda günümüz iş kanunlarının büyük rolü vardır. İş hukuku açısından önem taşıyan, işçinin işverene bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağımlılık kötü niyet taşımamasını önlemek, iş kanunun görevidir.

İş kanunu, çalışma hayatını hukuksal yönden iki grup içerisinde düzenlemektedir. Bu düzenlemeler “Bireysel İş Hukuku” ve “Toplu İş Hukuku” olmak

üzere iki bölümde inceleyebiliriz. Bunlardan ilki “*Bireysel İş Hukuku*” işçi ve işveren arasında bireysen kurulan iş ilişkisidir. “*Toplu İş Hukuku*” ise işçi işveren arasındaki ilişki toplumun yararına yani sosyo-ekonomik açıdan düzenleme işidir. Çağdaş iş hukuku düzenlemelerinde “*Toplu İş Hukuku*” daha fazla önem teşkil etmektedir. Bu nedenden dolayı iş kanunları sosyal bir olgudur.

Türkiye “*Toplu İş Hukuku*” konusunda ilk adımı 3008 Sayılı iş kanunu ile atmıştır. İş kanunu her hukuksal kanun gibi önce toplum yararını koruma ilkesini savunur. Eğer iş kanunu koruma hiyerarşisi yaparsak ;

- Toplum
- İşçi topluluğu
- İşçi

Bu hiyerarşisi içinde en altta olan işçi kendinden önce gelen grupların içinde olduğundan dolayı daha fazla korunacaktır. Bu durum bireysel iş ilişkilerinden daha fazla işçiyi korumaktadır.

2- İşçi Sınıfına Etkisi

İş kanununa yön veren, iş hukukuna yönelik düzenlemelere dayanarak teşkil eden iş hukukunun ilkelerini çeşitli açıdan sınıflandırmak mümkün ise de, bunlardan en önemlisi işçi yararına yorum ilkesidir²⁶¹. İş kanunu böylece işveren karşısında zayıf olan işçiyi koşulsuz korumaktadır. 3008 İş Kanunu temelinde de bu vardır. Temel olarak iş kanunu işçiyi iki temel özelliği ile korur. Bunlar;

- İşçinin korunması
- İşçinin yararına yorum ilkesi

İş kanununun oluşturma amacının başında işçiyi korumak gelmektedir. Dünyada oluşturulan ilk iş kanunundan bu güne kadar gelen bütün iş kanunlarındaki temel görev, işçiyi korumaktır. Üretimin bir parçası olan işçi, çalışma koşullarından dolayı etkilenmekte ve ezilmektedir. Bu olumsuzluk işçinin sosyal hayatta bulunduğu topluma uyum sağlamasını zorlaştırır. Topluma uyum sağlayamayan işçi kendine zarar veren unsurlara fiziksel olarak saldırmaya başlar. Bu saldırma hem ülke, hem de işçi için son derece tehlikelidir. Bu çatışmanın önlenmesinde, devletin çalışma hayatını düzenleme olgusu devreye girer. Bu düzenleme işi hukuk kuralları ile yani iş kanunları ile olmaktadır.

²⁶¹ Ercan Güven, İhsan Erkul, *İş Hukuku, I*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2000, s.7.

Türkiye’de 30’lu yıllarla başlayan devletçi sanayileşme süreci gerçek anlamda işçi sınıfını doğurdu. Bu sınıf Osmanlı Devletinden devir alınan işçi sınıfından farklı bir yapıdaydı. Artık işçi emeğini köle gibi satan, aşağılanan bir yapıda değildi. İşçi Türkiye devletinin asli unsuru idi. Mecellede yer alan işçi sınıfı artık çok uzaklarda kalmıştı. Türkiye devleti aldığı kararla işçiyi bireysel olarak koruma önlemleri almıştı. Yalnız 3008 Sayılı İş kanunda değil, Milli mücadele zamanında bile bu yolda çalışmıştır²⁶².

Türkiye’de gerçek anlamda işçinin korunması işi 3008 Sayılı İş Kanunu ile olmaktadır. Bunun bilincine varan devlet bu doğrultuda girişimlerde bulunmuş ve 3008 Sayılı İş Kanununu meclisten çıkarmışlardır. Türk İş Kanunu temel ilkesi işçiyi zarar görmeden önce korumaktır. Bu koruma hukuk kaidelerini kullanarak koruma yöntemidir.

İş kanunu yalnız işçiyi korumakla kalmayıp işçinin kendi kendini koruyacak duruma getirilmesini de sağlar. Bu doğrultuda yeni iş kanununda insan emeği artık bir meta değildi. 1936 tarihindeki hükümet bunu çok iyi bilmekteydi. İş kanunu işçi ailesinin asgari geçimini temin etmeye ve müşterek aile hayatı imkanını tahakkuk ettirmeye gayret etmekteydi²⁶³. 3008 sayılı İş Kanunu işçiyi bir mesleki terbiye sağlamakla, toplumun içerisinde kendi kendisini idare etmeyi öğretmekle işçinin şahsiyetinin gelişmesine yardım eder. Bu da işçileri bir araya getirerek meslek bilincini getirmiştir.

İş kanunu işçiyi koruma ilkesi sosyal bir boyuttur. İşçi çalıştığı ülkede kendini huzurlu ve rahat hissedebilmesi için, iş kanununun bu ilkesi ön planda olması gerekir. Bu ilk kanun planlandığında, kanunun sosyal boyutu aşırı şekilde önem kazanmıştır. İş kanununun önemi bireysel iş ilişkilerinden daha çok, sosyal faktörlere önem vermişti. İş kanunu, temel olarak bireysel çalışma ilişkileri alanına yönelik yapmakla birlikte, toplu iş ilişkileri alanına yönelik önemli hükümler de içermekte ve bu çerçevede “Türk İş

²⁶² Bunun en güzel örneğini 8 Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun" ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Muteallik Kanun"dur.

²⁶³ Ferit H. Saymen, *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün yay., İstanbul, 1954, s.14.

Hukukunun İlk Temel Kaynağı” olarak değerlendirilmektedir²⁶⁴. Sosyal faktörler, 3008 sayılı İş Kanununun en belirleyici özelliğidir.

İş kanununun işçiye etkisini gösteren diğer boyutu da “İşçinin Yararına Yorum İlkesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda iş kanununa ait hukuki düzenlemelerde bir boşluk ya da eksiklik bulunma durumlarda yorumun işçi yararına yapılması iş kanunun yapısı ve amacı gereğidir. İşçi kanunu bu özelliği sayesinde kendini daha da korunmuş hisseder. İşçi ve işveren sınıflarının artış ve çeşitlilik göstermesi bazı sorunlara neden oldu. İş kanununun çeşitlilik gösteren bu sorunların tamamına çözüm bulması imkanı olmaması, kanunu “İşçinin Yararına Yorum İlkesi” prensibini getirdi. “İşçinin Yararına Yorum İlkesi” uygulanırken iş hukuku dışında kalan hukuk kaidelerinden yararlanılmaktaydı.

İş kanununda işçinin korunması ve gözetilmesi “İşçinin Yararına Yorum İlkesi”ne bakılmaksızın işveren ve işveren vekiline görev olarak verilmiştir. Bu durumu, iş kanununun 78. maddesi şöyle yorumlamıştır:

“Bir işyerinde çalışmakta olan işçiler arasından, elli kişiye kadar iki, elliden iki yüz işçiye kadar üç, iki yüzden bine kadar dört ve binden yukarı sayıda işçiler için beş "mümessil işçi" seçilir. Bu mümessiller; işverenle işçiler arasında çıkacak "tek başlı" yahut "toplulukla" iş ihtilaflarını kotarmak için işverenle veya vekili ile konuşup anlaşmak ve meseleyi uzlaştırmağa çalışmak ödevini yaparlar. İşveren, işçilere vaki olacak tekliflerini bu mümessillerle müzakere eder. Arada ihtilaf çıkmaması çarelerini işverenle "mümessil" ler beraberce araştırırlar.

"Mümessil" seçilmiş olan işçilerin her biri, iş arkadaşlarının hak ve menfaatlerini doğrulukla korumak borcundadır.

"Mümessil" lerin ne kadar müddet için ve nasıl seçilecekleri ve hangi takdirde kendilerinden bu sıfatın kaldırılacağı ve bu yolda yapılacak muamelelerin şekli, kanunun meriyete girmesinden sonra altı ay içinde çıkarılacak olan "İş ihtilaflarını uzlaştırma ve tahkim nizamnamesi" nde gösterilir.”

²⁶⁴ Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, Beta yay. İstanbul, 1998, s.89.

İş kanunu ile hukuki açıdan tamamen işçiyi koruma ilkesi getirirse de asıl amaç, işçiyi koruyarak sosyal barışı sağlamaktır. İşçi ile işveren arasındaki sürtüşme işverene verilen yükümlülükle ortadan kaldırılmıştır.

İşçi kollanırken, aynı zamanda devletin sosyal gücü de ortaya çıkmaktadır. İş kanunu hazırlanırken sosyal barışı sağlayacak yükümlülükleri işverene yıkararak işçinin en üst düzeyde korunması sağlanmıştır. Kanunun hazırlanırken hukuksal açıdan çalışma hayatına etkisini Münir Ekonomi şu sözlerle dile getirmiştir :

“3008 Sayılı iş kanununun hazırlanışında bir çok noktası gelişmiş ülkelerdeki iş kanunlarından yararlanılmıştır. İş Kanunu'nun birçok yönlerden bu ülkelerden ileri nitelik ve özellikler taşıdığı görülür. İş Kanunu, işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen bir kodifikasyon girişimidir. Temel kavramlar dışında, hizmet akdi ve bundan doğan ferdi iş ilişkisi Borçlar Kanunu'na nazaran, İş Hukuku'nun temel düşünce ve ilişkilerine, ezcümle işçini korunması ilkesine göre düzenlenmiş, çalışma düzeni devletinin en geniş şekilde müdahalesini gösteren bir sisteme bağlanmış, işçi sağlığı ve iş güvenliği teknik ve bilimsel gelişmeyi her an dikkate alacak şekilde esaslara bağlanmış, çalışma hayatının kontrol ve denetiminden iş ve işçi bulma konusuna kadar devletin kamu görevlerine yer verilmiştir. İş Kanunu'nda yalnız ferdi iş ilişkileri değil, büyük ölçüde kolektif iş ilişkileri de düzenlenmiştir. Toplu menfaat uyumsuzluğu çıkarılması ve bunların çözüm yolları hakkındaki hükümler, bir bakıma açıkça adı zikredilmemekle beraber, toplu iş sözleşmesini dahi kabul etmiştir”²⁶⁵.

İş kanununun işçi sınıfına en önemli etkisi kanun; devlet ve işverene işçiyi koruma ilkesi getirmesidir.

2- İşveren Sınıfına Etkisi

30'lu yılların genel özelliğine baktığımızda sanayileşmenin sağlanması dolayısıyla endüstri üretiminde çalışan işçi sayısının arttığı görülmektedir. Bununla beraber geçimini yalnızca aldığı ücret geliriyle sağlayan kişilerin oranının da günden güne arttığı bilinmektedir. Çok sayıda işçinin toplu olarak çalıştığı büyük işletmelerin

²⁶⁵ Münir Ekonomi, *Atatürk Döneminde İşçi-İşveren İlişkileri ile ilgili notları*.

istihdam içindeki oranın artması iş kanununun çıkışını zorunlu hale getiren etmenlerden biri olarak görülmektedir.

Türkiye 1936 tarihine kadar iş ilişkilerini düzenleyen bir kanuna sahip değildi. Genelde inisiyatif işverenin elinde bulunmaktaydı. İşveren çalıştırdığı işçiyi kendi koşullarına göre alır ve çalıştırırdı. Uyuşmazlık durumunda da rahatça işten çıkarmaktaydı. Mağdur olan işçi hiçbir hak talep edemiyordu. Bu durum işçi tarafında son derece olumsuz bir durum yaratmaktaydı. İşveren, tamamen kendi çıkarları doğrultusunda davranıyordu.

İş kanunu ile işveren tarafından yapılan bu uygulamalar değiştirildi. Artık çalışma hayatında tek yetkili işveren değildi. İş kanunuyla işverene, işçiyi koruma ve gözetme görevi verildi. Bu durum işveren için son derece olumsuz görünmekle beraber gerçekte ise bunun tam tersidir. Temel olarak işveren varsa işçi sayesinde vardı. Çalışma hayatının tarihi süreci içinde bu iki faktör birbirinden ayrılmaz bir yapı içinde olmuştur.

Sanayileşen dünyada üretimin önem kazanmasıyla güçlü bir işçi sınıfı doğdu. Bu sınıf, sanayiinin gelişmesine paralel olarak artmakta, ülkelerin önemli topluluklarını oluşturmaktaydı. Üretimin ana faktörü olan işçi sınıfı geçimini sanayi kollarında çalışarak sağlamakta, geçimini tamamen bunun üzerine kurmaktaydı. Fabrika, atölye, üretimhane sahibi olan işveren, işçinin emeği ile zenginleşiyor ve büyüyordu. Şehir toplumunun bir parçası olan işçi, tamamen geçimini çalıştığı yere bağlamıştı.

Sanayiinin ve şehirleşmenin hızlı gelişimi iş koşullarını ve iş bulmayı zorlaştırdı. Bu durum, işçinin ekonomisini ve çalışma koşullarını kötü yönde etkiledi. Bu durumdan en karlı çıkan ise işveren olmaktaydı. Devlet, işçi sınıfının bu kötü durumundan kaygı duymaktaydı. İşçi sınıfının sosyal patlama yapmasından korkulmaya başlanmıştı. İşçi-İşveren arasındaki bir çatışma ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürmeye yeterli olacaktı. Bu durum karşısında devlet işçiyi işverenin baskısından koruyacak hukuki önlemler almaya başladı. Amaç işçiyi koruyarak çalışma hayatının devamlılığını sağlamaktı. Bu doğrultuda iş kanunu yalnızca işçiyi değil işvereni de korumaktadır.

İşveren ne kadar iyi niyetli olursa olsun işçi ile mutlaka uyuşmazlık içine düşmektedir. İşçinin standartları ile işverenin standartları birbirine uymadığında çatışma

ortamı kaçınılmazdır. İş kanunu iş ile ilgili standartların bulunması açısından da önemlidir. Bu standartlar, iş hukukunun, iş ilişkilerinin belirleyicisi durumundadır. İşveren, iş kanununun kendinin aleyhinde yapılmış bir metin olarak görmesi yerine, işçiyle yapılan anlaşma olarak algılaması daha doğru olacaktır.

Türkiye’de 3008 Sayılı İş Kanununun, işveren etkisine baktığımızda çok farklı bir yapıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu yapıyı oluşturan baş aktör, en büyük işveren olan devletten kaynaklanmaktadır.

30’lu yıllarda başlayan “*devletçi liberal sanayi*” sanayi politikası sayesinde en büyük işveren devletin kendisi olmuştur. Devlet sanayi kuruluşların neredeyse tamamında işveren konumundaydı. Ülkede çalışan işçi kesiminin büyük bir çoğunluğu devletin elinde bulunan sanayi kuruluşlarında çalışma hayatlarını sürdürmekteydi. Bu durum iş kanunu yüzünden şikayet edecek bir işveren kesimini de engellemekteydi. Devlet kendi sanayi kuruluşlarında uyguladığı iş kaidelerini 3008 Sayılı İş Kanunu ile hukuki boyuta taşımıştı. İşveren, işçisini bu sefer düşünmüştü. Zaten kanunun maddelerine baktığımızda, kanunun neredeyse tamamı devletin elinde bulundurduğu sanayi kuruluşlarına göre hazırlandığı şüphe götürmezdi. Devlet, kendi elindeki sanayi kuruluşlarında uyguladığı standardı mecliste onaylatmıştı.

Dünya üzerinde iş kanunu çıkarılırken üçlü bir yapı çerçevesinde çıkarılmaktadır. Bu yapının aktörleri “İşçi”, “İşveren” ve “Devlet”ten oluşmaktaydı. 3008 sayılı iş kanununda yapı ise yalnız “İşçi” ve “Devlet”ten oluşmaktaydı. Bu yüzden 3008 sayılı iş kanunu, Türk işverenine olumlu veya olumsuz bir etki yapmıştır diyebilmemiz mümkün değildir.

C- İŞ KANUNUNUN HUKUKİ BOYUTU

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti hukuk devleti olma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda çalışma hayatını da belirleyen kanunlar ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili ilk çalışma 1924 Anayasası ile belirlenen “Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı” ile ilgili maddedir. Yine aynı şekilde “Hafta Tatili” kanunu ve

1926 yılında çıkarılan “Borçlar Kanunu” Türkiye Cumhuriyeti’nin çalışma hayatını şekillendiren ilk hukuki düzenlemeler olmuştur²⁶⁶.

Ancak öncelikle, iş hukukunun hukuki açıdan değerlendirmesini yapacak olursak; karşımıza “özel hukuk” ve “genel hukuk” hükümleri çıkar. İş hukuku; hem özel hukuk hem de genel hukuk alanına girmekle beraber mutlak olarak bu iki gruptan birine ithali bulunmayan bir hukuk dalıdır²⁶⁷. Belirtildiği gibi iş hukukunun hukuk içindeki yerini saptamak oldukça güçtür. Öncelikle işçi ile işverenin karşılıklı ilişkileri açısından özel hukuka yaklaşan iş hukuku, bunların devletle olan ilişkilerinde de kamu hukukuna yaklaşmaktadır. Tarihsel gelişimi incelendiğinde iş hukukunun medeni hukuk ve özellikle borçlar hukukundan doğduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat daha sonra iş hukukunun gelişmesi ve devlet müdahalesi ile kamu hukukuna yaklaştığı söylenebilir.

Türkiye’de çalışma hayatının tarihine baktığımızda; Osmanlı İmparatorluğu devrinde sanayi alanında gelişme ve kapitalist sisteme geçiş sağlanmadığı için iş hukukunun meydana gelişi de oldukça gecikmiştir²⁶⁸. Tanzimat’a kadar olan zaman dilimine baktığımızda ilk ciddi kuruluşların loncalar olduğunu görürüz. Tanzimat’tan önceki dönem çalışma esasları dini temellere dayanmaktaydı. İslam usul ve adetlerine göre özel bir takım şartları yerine getirmediği bir sanatın icrası mümkün değildi. Sanat işçiliği tarikatların kuralları ile belirlenmekteydi. Esnafın yavaş yavaş bu tarikatları terk ederek hayatın akıcılığına uygun bir payla vücuda getirdiği yeni esnaf kurumuna ise lonca denmekteydi. Loncalarda her meslek sınıfı kendisi tarafından seçilmiş bir reis seçer ve her esnaf çarşısının uygun bir köşesinde bu esnaf heyetinin toplandığı yer (lonca) bulunurdu. Esnafın ileri gelenleri burada toplanarak meslek mensuplarının işlerini görür, ufak tefek sorunları hükümete yansıtmadan kendi aralarında halleder, kural, düzen ve gelenekleri koruma amacıyla kararlar alırdı. Loncalarda ayrıca seçilen beş kişiden oluşan Lonca Heyeti bulunmaktaydı. Bu heyet, esnafın sorunları hakkında kararları vermekte reis ile beraber sorumluydular. Bu heyet aynı zamanda esnaf sandığını ve hesaplarını zaman zaman denetleme mevcudunu saymak ile görevliydi²⁶⁹.

²⁶⁶ Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, y.y., ş.y.,, 1984, s. 10.

²⁶⁷ Muammer Vassaf Tolga, *İş Hukuku*, Raşit Bütün Matbaası, İstanbul, 1943, s. 10.

²⁶⁸ Münir Ekonomi, *Ferdi İş Hukuku*, I, Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul, 1984, s. 7.

²⁶⁹ Muammer Vassaf Tolga, *a.g.e.*, s. 32-33.

Görülüyor ki Tanzimat öncesi çalışma hayatı çeşitli meslek gruplarının kendilerine has sistemleri ile işlemektedir. Ancak resmi bir hukuki sistemden bahsetmek doğru olmayacaktır.

Tanzimat sonrası döneme baktığımızda ise çalışma hayatında iş sözleşmelerinin mecellede yer aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte meslek üyelerine yönelik olarak bazı uygulamalara gidildiğine ve bir takım kanunların çıktığına dair işaretler de bulunmaktadır. Mecelle'den başka olarak bir hukuki gelişme ise 2 Şaban 1285 tarihli Maadin Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameye göre, bazı iş kollarında çalışanlar ve çalıştırılacak kişilerle ilgili hükümler getirilmiştir. Bu tarihten sonra da aralıklı yıllarda çeşitli nizamnameler çıkartılarak çalışma hayatında belirli düzenlemelere gidildiği görülmektedir²⁷⁰.

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda; sınırlı alanı ilgilendiren sosyal karakterli kanunlar bir tarafa bırakılırsa işçi işveren ilişkileri 1877 ile 1926 arasında, kısaca Mecelle diye adlandırılan "Mecelle i Ahkamı Adliye"nin adam kirası başlığı altında düzenlenen hükümlerine, 1926 ile 1937 arasında da 1926 tarihli Borçlar Kanunu; kendilerinden önceki devirlere nazaran birer ileri adım olmalarına rağmen İş Hukuku düzenine oranla birer ileri adım olmalarına rağmen İş Hukuku düzenine sahip oldukları söylenemez²⁷¹.

Türkiye'de İş Hukuku, esas itibarıyla Cumhuriyet devrinde ve batı ülkelerine oranla kısa bir dönem içinde büyük gelişmeler göstermiştir.

Cumhuriyet dönemi içinde yapılan düzenlemeleri göz önüne alırsak ilk olarak karşımıza 1921 tarih ve 151 numaralı "Ereğli ve Zonguldak Havzai Fahmiyesi Maden Amelelerinin Hukukuna Müteallik Kanun" çıkar²⁷². Devamında 1924 (1340) ve 394 sayılı " Hafta Tatili Kanunu" nüfusu on bini geçen şehirlerde haftada bir gün tatil

²⁷⁰ *A.g.e.*, s. 35-36.

²⁷¹ Kemal Oğuzman, *981 Sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri, Sulhi Garan Matbaası*, İstanbul, 1968, s. 1-2.

²⁷² Bulacaksınız bu kanun henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce çıkarılmış olmasına rağmen, yeni kurulan Türk devletinin Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bu yüzden onu bu dönemde çıkarılmış iş mevzuatının başına almayı uygun bulduk. S.23.

yapma mecburiyeti getirirken , 24/31930 gün ve 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıha Kanunu” ise işçi sağlığı ile ilgili hükümler koymuştur²⁷³.

1927, 1929 ve nihayet 1932 yıllarında yeniden iş kanunu tasarıları hazırlanmış, ilk tasarı olan Mesai Kanunu Lahiyası’na oranla daha az liberal olmasına karşın, 1932 tarihli son tasarı da kanunlaşmamıştır. Ancak devletin öncülüğü ile ulusal sanayinin kurulmasına başlanıp, özellikle sanayi sektörüne giren büyük işlerin devlet tarafından 1934’ten itibaren beş yıllık plan çerçevesinde yapılmak istenmesi, iş kanununa duyulan ihtiyacı artırarak, 1934 yılında yeni bir tasarinin hazırlanması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu tasarı 1936 yılında kanunlaşmış ve 3008 sayılı İş Kanunu olarak 15.6.1937 tarihinde yürürlüğe girmiştir²⁷⁴.

Bu kanun, işçilerin ücret ve çalışma süresi bakımından durumlarını iyileştirmiş, iş yerlerinde gerekli emniyet ve sağlık tedbirleri alınmasını yasallaştırmış, çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirmiş, işçilerin işlerinden keyfi olarak çıkarılmalarını önleyici kaideler koymuş ve sosyal sigortalar konulmasını emretmiştir²⁷⁵.

D- 3008 Sayılı İş Kanununun Basına Yankıları

3008 sayılı İş Kanunun önemini incelerken, bize yaralı olacak en önemli kaynak o tarihteki insanların yeni çıkarılan kanuna bakışıdır. Kanunun, çıkış tarihinde yaşayan insanların düşüncelerini öğrenmenin iki yolu vardır.

Bunlardan ilki o tarihteki yaşayan insanları bularak kanunun çıkış tarihindeki duygu ve düşüncelerini bize aktarmalarını istemektir. Bunu yaparken yaşayacağımız tek sorun, İş kanununun çıkış tarihinde yaşamış kişinin konu hakkında yeterli bilgi ve düşünceye sahip olmamasıdır. Böyle bir durumla karşılaşarsak yapacağımız işlem ise çevresindeki kişilerin düşüncelerini bize aktarmasını istemek olacaktır. Bu tür araştırmanın kaynağı direkt insan olduğundan dolayı, bu yöntem bizim işimizi oldukça kolaylaştıracaktır.

²⁷³ *A.g.e.*, s. 23.

²⁷⁴ Nuri Çelik, *a.g.e.*, s.11.

²⁷⁵ Kemal Oğuzman, *a.g.e.*, s.2.

Bu tür araştırma bize çok mantıklı gelse de araştırma yapacağımız zaman günümüzden 70 yıl öncesindeki döneme rastladığından dolayı bazı sorunlarla karşılaşmamız çok doğal olacaktır. Bu sorunların başında araştırma yapacağımız tarihte yaşamış olan kişiyi bulamama sorunuyla karşılaşabiliriz. Bu sorun karşımıza çıkmasa bile bu sefer de bulduğumuz kişinin inceleyeceğimiz tarihte konuyla ilgisi olmayabilir veya düşüncelerinde değişme olabilir. Bu da bizim yapacağımız araştırmayı objektif yönünü ortadan kaldıracaktır. Yaşayacağımız bunun gibi sorunlar bu araştırmanın yönteminin güvenilirliğini ortadan kaldırır.

Araştırma yapmanın diğer yolu ise inceleme yapacağımız tarihteki basını incelemektir. Bir ülkede kamuoyunun bir olaya gösterdiği tepki en iyi kitle-iletişim araçlarıyla alınır. Bu tepki bazen olumlu bazen olumsuz olmaktadır. Bu tepkiyi en iyi yansıtan araç da yazılı basın yani gazetelerdir. Gazeteler görsel basının olmadığı dönemlerde en önemli haber kaynağıydı. Gazeteler yalnızca haber vermekle kalmayıp yorumlarıyla ve köşe yazarlarıyla olaya ışık tutmaktadır. Ayrıca olayın önemini de gazetenin işleyiş durumuna göre anlamaktadır.

Basın, bir ülkede olan olayları kendi penceresinden bakarak aktarır. Basın gerçekleri bize direkt ulaştıran kaynaktır. Yazılı olduğundan değişmeye uğramaz ve geçmişe ışık tutar. İş Kanununun çıkış tarihindeki basını incelememizdeki asıl neden, o tarihteki direk kaynaklardan İş Kanununu daha iyi anlamaktır.

3008 sayılı İş Kanununun, 8 Haziran 1936 tarihinde meclis tarafından kanunlaştırıldıktan sonra, 9 Haziran 1936 ve 10 Haziran 1936 tarihli gazetelere baktığımızda kanunun önemini daha iyi anlıyoruz.

İncelediğimiz gazetelerin tamamında 3008 sayılı İş Kanunu baş sayfada yer almıştır. Gazetelerde kanun görüşmelerindeki meclis konuşmaları büyük yer tutmaktadır. İş Kanunu yeni bir inkılap gibi coşkuyla karşılanmış ve olumlu bulunmuştur.

1936 Türkiye'sinde, okuma yazmanın hızla arttığı dönemde gazeteler büyük önem taşımaktaydı. Türk halkı olaylarla ilgili haber ve yorumları gazetelerden öğrenmekteydi. O dönem gazeteleri olayı bize resim gibi anlatmakla kalmayıp ayrıca yorumlarıyla bize olaya tepkilerini göstermektedirler.

3008 Sayılı İş Kanunu, Meclis tarafından yasalaşma haberi gazeteler için önemli bir olaydı. Gazetelerin bu kanunu haber olarak verme şekline göre o dönemin kamuoyu tepkisini anlamamız daha kolay olacaktır.

Bizim o dönem inceleyeceğimiz gazeteler sırasıyla Cumhuriyet, Ulus, Yeni Asır, Son Posta ve Tan'dır.

3008 Sayılı İş Kanununun yasalaşmasıyla ilgili inceleyeceğimiz ilk gazete Cumhuriyet Gazetesidir. O dönemde Cumhuriyet Gazetesi ulusal bir özellik taşımaktaydı ve geniş bir okuyucu kitlesi bulunmaktaydı.

Cumhuriyet gazetesinin 9 Haziran 1936 sayısının ön sayfasında "*İş Kanunu Meclisten Çıkarken*"²⁷⁶ başlığı altında yeni iş kanununun mecliste kabul edildiğini belirtmiştir.

Gazetenin baş sayfasında yarım sütun olarak verilen haber "*Günü gününe yaşayanlarımızın senelerden beri bekledikleri iş kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisinin tetkikinden geçmiş bulunuyor*"²⁷⁷. cümlesiyle başlamıştır. Bu cümle İş Kanununun geciktiğinin göstergesi olmuştur. İlk iş tasarısı 1924 tarihli olduğu göz önüne alınırsa bu yargı hiç de yanlış olmaz.

Cumhuriyet gazetesindeki diğer dikkat çekici haber ise Meclisteki konuşmalarda Manisa mebusu Refik Şevket İnce'nin sözlerini yansıtmış olmuştur. Refik Şevket İnce meclisteki konuşmasında "*Meclisi iki üç defa işgal eden ve her gidişinde terakki safhası göstererek meclise gelmiş olan ve hassaten Cumhuriyet Halk Partisi'nin adeta referandum mahiyetinde üzerinde etütler yaparak hazırladığı bu kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nin meydana getirdiği yepyeni bir eserdir*"²⁷⁸. sözleri ile bu kanunun önemini dile getirmiştir.

Gazetede çıkan haberde Osmanlıdaki medeni kanun mecelledeki işçi tanımı ile yeni yasadaki işçi tanımı da kıyaslamaktadır. Bu kıyaslama şu sözlerle dile getirilmiştir:

"Eskiden, pratik hayatta, işçi vücudunu veya kafasını sermaye sahibine kiralayan adam demektir. Bunun böyle olmadığını bildiren böyle bir kanun yoktur."

²⁷⁶ *Cumhuriyet*, 9,6,1936

²⁷⁷ *A.g.g.*, aynı sayı

²⁷⁸ *A.g.g.*, aynı sayı

Bugün işçi de işveren de maddeleri uzun uzadıya tetkik edilmiş bir kanun çerçevesi dahilinde, aynı gaye uğruna da, memleketi refaha kavuşturma uğrunda yan yana yürüyecek vatandaşlardır”²⁷⁹.

Bu kanunla ilgili ayrıca yorumlar da yapılmıştır. Kanunun eksiklerinin olabileceğini ve bu eksiklerin uygulanışından sonra belli olacağını anlatan cümleler bulunan gazetede “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin çıkarmak üzere bulunduğu kanun, bu sahada ilk eser olduğunu unutmamalıyız*”²⁸⁰. sözleri ile eksiklerin olması doğal olduğu belirtiliyor.

Gazetenin iç sayfasında iş kanununun daha çok irdelendiğini görmekteyiz. İç sayfada bulunan “*Yeni İş Kanunu Bir Rejim Kanun Olacak*” başlığı hemen dikkat çekmektedir. Bu başlığın altında bulunan yazıyı okuduğumuzda İş Kanununun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha görmekteyiz.

“Yeni iş kanunu rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve devletçe ehemmiyet bakımından bir birinden farkı yoktur. Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayatı ihtiyaçlarını karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanun siyasi ve içtimai hayatımıza tesiri bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lazım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu devletin esaslı kanunlarından bir rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye de iş hayatı rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna gidecektir”²⁸¹.

İş kanununun çıkışıyla ilgili bütün yazıların olumlu oluşu ve rejimle özleştirilişi dikkat çekmektedir. Gazetede ayrıca iktisat vekilinin sözlerine de yer verilmiştir. Bu sözler gazetede şu şekilde verilmiştir :

“Temenni ederim ki, bedeni ve fikri say ile çalışan vatandaşlarımıza elimizdeki bu kanun bir refah vesilesi olsun!”²⁸²

Gazetenin iş kanunu ile ilgili yaptığı yoruma baktığımızda “Bizim iş kanunumuz bir temel taşıdır. Vatandaşların mütemadi yükselişlerini ve mütemadi refahlarını

²⁷⁹ **A.g.g.**, aynı sayı

²⁸⁰ **A.g.g.**, aynı sayı

²⁸¹ **A.g.g.**, aynı sayı

²⁸² **A.g.g.**, aynı sayı

kendisine gaye edinen Cumhuriyet hükümeti kanununun içtimai hayatımız üzerindeki tesirlerini yakından takip ederek bu temel taşı her gün, yeni ve güzel abidelerle süsleyecektir”²⁸³.

Gazetede, meclisteki konuşmalardan da alıntılar yapılmış, bu alıntıların tamamında iş kanunu ile ilgili hiçbir olumsuz söz veya düşünce bulunmadığı göze çarpmıştır.

3008 Sayılı İş Kanunu yasalaşmasıyla ilgili inceleyeceğimiz ikinci gazete ise Ulus Gazetesidir. Ulus Gazetesi o dönem “hükümetin gazetesi” olarak bilinen bir yapıdaydı.

3008 sayılı İş Kanununun kabulü tarihinde yayınlanan gazeteler arasında en fazla haber ve yorum ulus gazetesinde çıkmıştır. Bu haberler diğer gazetelere göre daha fazla yeni iş kanununu inceliyordu.

Ulus gazetesinin baş sayfasının tamamını yeni kabul edilen iş kanunu almıştı. 9 Haziran 1936 tarihli Ulus gazetesinin baş sayfadaki başlığı “Kamutay İş Kanununu Kabul Etti” olarak basılmıştı. Başlığın hemen altında küçük yazılarla iş kanununun son maddelerinin mecliste görüşüldüğü ve oya sunulmadan önce Kütahya Mebusu Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in kürsüdeki konuşması haberin girişini oluşturmaktadır.

Recep Peker, konuşmasını gazetede şu sözlerle anlatmaktadır :

“Arkadaşlar : lahikasının hazırlanması için uzun yıllar emek çektikten sonra derin bir ilgi ile en doğru yolları araştırıp bulmak için B.M. Meclisinin günlerce müzakere ettiği iş kanunu; şu anda reye koyulmak üzere bulunuyor. Bu fırsattan istifade edip yeni Türkiye Cumhuriyeti rejiminin en esaslı noktalardan birini teşkil eden iş hususundaki telakkisine aydınlık verecek birkaç söz size arz etmek istiyorum.

Arkadaşlar, bir defa bu lahika biraz geç kaldı gibi görünüyor. Fakat biliyorsunuz ki, Devlet son on yılın esaslı çalışmaları içinde, bu iş kanunu lahiası da başlıca yer almıştır. Fakat Hükümet ve Meclis siyasal ve ulusal hayatımıza en uygun şekilleri bulmak ve mühim olan bu mevzuata mümkün olduğu kadar hatalardan

²⁸³ A.g.g, aynı sayı

kaçınmak için devamlı çalışma ile en iyi formüllerini bulmaya çalışmıştır. Öte taraftan, kanun geç kalması hakiki hayata esaslı bir hayata zarar vermiş değildir. Çünkü iş kanununun ortaya koyduğu tanzimci ruhu memlekette tatbik etmek ancak bu günlerde kendini göstermeye başlamıştır. Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayiinin kurulup işletilmesi devrindedir ki işveren ile iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tamamı kafi bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun, tam anlamıyla hayata doğmuş olacaktır.

Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve Devletçe ehemmiyet bakımından birbirinden farkı yoktur. Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayati ihtiyaçları karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanunun siyasi ve içtimai hayatımıza tesir bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lazım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu Devletin esaslı kanunlarından biri rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye'de iş hayatı yeni rejimimizin ahenk ve anlaşma yoluna girecektir.

Arkadaşlar: bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğu liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt için devlet birliğinin bozucu ruhuna her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırmak bunun yerine ulusal Devlet, birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. Bunu siyasi programda bir nazariye, bir edebiyat ifadesi gibi yazmak ve söylemek kafi değildir. Bunu hakikatlendirmek için memlekete kanun kuvveti lazımdır. Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunu daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü suni bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar.

Bu hareket; saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmeden doğacak tek netice müspet ulus kuvvetinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır.

Türkiye ve onun kuvvetli ulusal partisi, ideolojik yasalarını programına koymuş ve imkan el verdiği gün de bu yasaların derhal kanunlaştırılıp sosyal hayatın hakiki safhasında tatbiki yoluna gidilmiştir.

İşte bu iş kanunu arz ettiğim bakımdan da Türkiye de ulusal devlet tipinde ahenkli ve muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser olacaktır”²⁸⁴.

Recep Peker’in meclis önünde yaptığı bu konuşmanın Ulus gazetesi tarafından bu kadar geniş almasındaki en önemli neden, İş Kanununu anlatan en önemli belge oluşundandır. Meclis kayıtlarına geçen bu konuşma hükümetin iş kanununa bakışını da yansıtmaktadır. Bu konuşma metni 1936 tarihinde yayınlanan bütün gazetelerde yer almıştır.

Ulus gazetesinde yalnızca Recep Peker’in Meclis konuşması değil Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Celal Bayar’ın da meclisteki konuşmalarından da alıntılar yapılmış ve ana sayfada resimleri yayınlanmıştır.

10 Haziran 1936 tarihli Ulus gazetesi çalışanları “Şükran Duyguları” başlığı altında iş kanununun çıkışıyla ilgili teşekkürlerini şu sözlerle dile getirmişlerdir :

“ Her Türk’e, milli bayrak altında müsavi şeref ve müsavi vazife veren Atatürk devrinde, yurt hizmetlerini iş üzerinde ödemeye çalışan (Ulus) işçileri, inkılabın yeni bir başarısı olan İş Kanunu önünde sonsuz bir sevinç ve geniş bir minnet duymaktadırlar.

Çiftçi, esnaf, tüccar gibi sosyal ileri hayatın ayırdığı ihtisas kollarından biri olan işçiler; İş Kanunu ile, milli birliğin sarsılmaz bütünlüğü içinde, işlerine daha sıkı ve daha samimi olarak bağlanmış bulunuyorlar. Uzun yıllar emek verilerek hazırlana kanun; işe karşı borçlu olduğumuz vazifeleri tamimiyle aydınlattığı gibi yarından emin olarak bütün özverilerle işin iyi ve tam randımanlı olmasına gayretimizi sağlamıştır. Böyle çalışmanın yalnız iş muhiti için değil, ulusal varlık için de verimli olacağına şüphe edilemez. Biz eminiz ki buraya kadar arz ettiklerimizle Türkiye’deki bütün iş unsurlarını ve düşüncelerini ifade etmiş bulunuyoruz.

²⁸⁴ **Ulus**, 9,6,1936

Bugünün sevinci içinde, birçok başarıları kendisine borçlu olduğumuz ve çevresi içinde daha bir çok şeyler başaracağımız Büyük Partimize, onun hükümetine ve hepsinin başında Ulu Önder'e sonsuz saygılarımız ve şükranlarımızı sunarız”²⁸⁵.

Ulus gazetesinde ayrıca Yunus Nadi'nin 10 Haziran tarihli iş kanunu ile ilgili yorumunu “Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu” başlığı altında yayınlanmıştır. Yunus Nadi'nin iş kanunu ile ilgili yorumu çok olumlu olmuştur. İçerik ve benzerlik bakımından, Recep Peker'in 8 Haziran 1936 tarihinde meclisteki iş kanunu konuşmasıyla benzerlik göstermektedir.

3008 Sayılı İş Kanunu yasalaşmasıyla ilgili inceleyeceğimiz en eski gazete Yeni Asır Gazetesidir.

Bu gazetenin 9 Haziran 1936 tarihli baskısında iş kanunu baş sayfada tam sayfa olarak yayınlanmıştır. Yeni Asır gazetesinin baş sayfasında yer alan haberin başlığını “*Kamutay İş Kanununu Kabul Etti*”²⁸⁶ yazısıdır.

Gazetenin iş kanunu ile ilgili haberinde genelde diğer gazetelerde olduğu gibi Recep Peker'in mecliste yaptığı konuşma yer almıştır. Recep Peker'in resminin yer aldığı sayfada Recep Peker'in iş kanunu ile ilgili yorumunu “Parti Genel Sekreteri Recep Peker, Söylevinde Kanunun İşçiye ve İş Verene Uzattığı Vazifeleri Saydı” başlığı altında vermiştir.

Yeni Asır, yerel gazete olmasına rağmen iş kanunu ile ilgili haberlere geniş yer vermiştir. Kanunla ilgili haberler Ulus gazetesinde çıkan haberlere benzemektedir. Bu nedenden dolayı iş kanunu ile ilgili haberler Ulus gazetesinden sonra en fazla bu gazetede yer almıştır.

3008 Sayılı İş Kanununun yasalaşmasıyla ilgili inceleyeceğimiz dördüncü gazete ise Son Posta Gazetesidir. Bu gazete o dönemde geniş kitlelerin okuduğu bir gazete olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸⁵ **Ulus**, 10,6,1936

²⁸⁶ **Yeni Asır**, 9,6,1936

9 Haziran 1936 tarihinde yayınlanan Son Posta Gazetesinde İş Kanunu ile ilgili haber baş sayfadaki verilmemiştir. Gazetenin iç bölümünde “Telgraf Haberleri” başlığı altında verilen haber Recep Peker’in meclisteki konuşmasını vermektedir.

Gazetede mecliste yaptığı konuşmayı, “Recep Peker İş Kanununa Dair Mühim beyanatta bulundu”²⁸⁷. başlığı altında vermektedir. Ayrıca bir yorumda iş kanununun önemini gazete şu sözlerle vermektedir:

*“Kamutayda kabul edilen yeni kanunla Türkiye’de verim ve kuvvet unsurları doğru yolu daha iyi bulmuş olacaktır”*²⁸⁸. Bu sözlerle gazete ile Recep Peker’in sözleri birbiriyle örtüşmektedir.

Gazetenin 10 Haziran tarihli “Hergün” başlığı altında yayınlanan köşe yazısında iş kanununa yer verilmiştir. Bu köşe yazısında iş kanununun olumlu yönleri ve ülke için gerekliliğinin önemi vurgulanmaktadır. İş kanunu bu yazıda tamamen olumlu yönleriyle anlatılmıştır.

3008 Sayılı İş Kanunu yasalaşmasıyla ilgili inceleyeceğimiz son gazete ise Tan Gazetesidir.

İş kanunun yer aldığı gazetelerden en ilginç, Tan gazetesi olmuştur. 9 Haziran 1936 tarihinde baş sayfada verilen iş kanununun yan haberi ise Paris’teki işçi işveren arasındaki çatışmadan doğan grevi anlatmaktadır. Bu haberin başlığını “*İş sahipleri, amelenin isteği gibi bir itirafname imza etti*”²⁸⁹. oluşturuyordu. Türkiye’de neden böyle bir iş kanunu kabul edildiğini, bu haber açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tan gazetesinin baş sayfasında iş kanunun kabul edildiği yazmakta ve yazının hemen altında Recep Peker ve Şükrü Saraçoğlu’nun resimleri verilmektedir.

²⁸⁷ *Son Posta*, 9,6,1936

²⁸⁸ *A.g.g.*, aynı sayı

²⁸⁹ *Tan*, 9,6,1936

“*Dün Kamutayda Mühim Kanunlar Kabul Edildi*”²⁹⁰. Başlığı altında haber gazetesinin iç sayfalarında devam etmektedir. Haber tamamen iş kanununun özelliğini anlatan Recep Peker’in konuşmaları ile bire bir örtüşmektedir.

Tan gazetesinin 10 Haziran sayısında ise, Recep Peker’in mecliste yaptığı konuşmanın tam metni yayınlanmıştır.

E- 3008 SAYILI İŞ KANUNUNUN GÜNÜMÜZ KANUNLARINA ETKİSİ

3008 Sayılı İş Kanunu’nun üzerinden yaklaşık 70 yıla yakın bir süre geçmiş bulunmaktadır. 28.8.1971 tarihinde 1475 Sayılı İş Kanunu’nun mecliste kabulüne kadar 35 yıl Türkiye Devleti’nin çalışma hayatını etkilemiştir. Kanun 35 yıl boyunca bir çok değişime ve düzenlemeye maruz kalmıştır. Bu değişim ve düzenlemeler iş kanununun iyi olmayışı anlamına gelmemektedir. Bunun başlıca nedeni Türkiye’de çalışma hayatının hızla değişmesinden kaynaklanmaktadır. Unutulmamalıdır ki Türkiye’de çalışma hayatının gelişimi devlet eliyle başlatılmıştı. Daha sonra gelişen özel sektör çalışma hayatında geniş bir şekilde kendini aldı. Bu nedenden dolayı 3008 Sayılı İş Kanununun değişmeden kalması imkansız bir hal almaktaydı.

3008 Sayılı İş Kanunu’nun genel özellikleri, tek parti rejiminin ve planlı-devletçi ekonomik sistemin oluşturduğu bir iş kanunu olmasıyla öne çıkmaktadır. Devletin öncelikli iktisadi amacı zaruri ihtiyaçların ne koşulda olursa olsun ülke içinde üretilmek olmuştur. İktisadi politikaların tamamı bu hedef doğrultusunda oluşturulmuştur. İşte, 3008 sayılı iş kanunu bu politikayı destekleyen kanunlardan biri olmuştur. Recep Peker’in “*Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır*” bu politikanın bir göstergesidir.

Aslında 1475 Sayılı İş kanunu ile yeni yürürlüğe giren 4875 sayılı İş kanunları da temelinde dönemin siyasi yapısının izlerini taşır. Çalışma hayatını düzenleyen iş kanunları her zaman bir siyasi politikanın etkisinde kalmaktadır. Üç iş kanununun da ortak özelliği bir siyasi politika ürünü olmalarıdır. Yeni iş kanunları sendika, sivil toplum örgütleri, işçi temsilcileri gibi grupların görüşleri alınarak hazırlansa da, hiçbir kanun çıkış tarihindeki hükümet politikasıyla ters düşmez.

²⁹⁰ *A.g.g.*, aynı eser

3008 Sayılı iş kanununun günümüze kadar gelen en önemli yapısı ise işçi, işveren ve işveren vekilinin tanımlandığı bölümüdür. Bu tanımlar o kadar güzel yapılmıştır ki günümüz iş kanunlarında bu tanım kullanılmıştır. İşçi, işveren ve işveren vekili tanımları, çalışma hayatında yalnızca bir grubu değil bütün çalışanları kapsam içine almıştır. 1936 tarihine kadar işçi kelimesinin tam karşılığı verilememiştir. Hatta İzmir İktisat Kongresinde işçi gruplarının ilk öne sundukları istekler arasında “amele” kelimesi yerine “işçi” kelimesi kullanılması üzerinedir. İşçi tanımı kanundaki verilmiş şekli genel amaçlı olup bütün işçileri kapsamıştır.

Çalışma hayatındaki bütün işçiler kanun önünde eşit haklara sahiptir. İşçinin iş kanunundan doğan hakları yaptığı işe göre değişiklik gösterebilir. Bu durum, işçilerin eşit haklara sahip değildir anlamına gelmez. Hiçbir zaman kömür madeni işçisiyle, iplik fabrikasındaki işçi aynı statüde değerlendirilemez. Kömür madeni işçisi yaptığı işten dolayı daha fazla fiziki korumaya ihtiyacı vardır. Bu iş farklılıklarını belirleme ve düzenleme işi 3008 Sayılı İş kanununda yer almıştır. İş farklılıklarını belirleme işi günümüz kanunlarında da değişmeyen bir yapıdır.

Çalışma hayatında, bir diğer farklılık ise cinsiyet ve yaştan doğan farklılıktır. Çalışma ortamında bir kadın hiçbir zaman yetişkin bir erkekle aynı düzeyde tutulamaz. Kadınlar doğal yapısı bakımından, fiziksel olarak erkeklerden daha zayıf ve güçsüzdür. Bu durum iş ortamında kadına daha fazla ayrıcalıklar verilmesine neden olmaktadır. Aynı durum çocuk işçiler için de geçerliydi. Çalışma hayatında önemli bir sayıda olan kadın ve çocuk işçiler, hem insancıl yönden hem de ülke geleceği için korunması gerekmektedir. 3008 Sayılı iş kanunu bu farklılığı çok iyi kavramış ve bununla ilgili düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemelerin özü bozulmadan günümüz kanunlarına aktarılmıştır.

Çalışma hayatı tarihinin bir parçası olan iş kanunları, yürürlükte kaldıkları dönemin bütün yapısını bize gösterir. Yürürlükten kalkmış olsalar bile, günümüz çalışma hayatının temellerini oluşturdukları şüphe götürmezdir. Dünyada hiçbir iş kanunu yoktur ki kendinden önceki kanundan etkilenmesin veya benzemesin. İş kanunu yapısı, insan yapısına benzemektedir. İş kanunlarının oluşumu bir yapı içinde olur. O yapı ne kadar değişse de özü aynı kalır. İşte, 3008 sayılı iş kanunu hem 1475 sayılı iş kanununun hem de 4875 sayılı iş kanununun özünü oluşturmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de 3008 Sayılı İş Kanunu’na kadar çalışma hayatı çok kısa bir dönemi oluşturmaktadır. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte yaklaşık 100 yıl kadardır. Bu 100 yılı çalışma hayatı yönünden dönemlere ayırırsak;

1. Dönem : 1838 tarihli Tanzimat Fermanı’nın ardından “*Ticaret Anlaşmaları*” adı altında sanayileşme sürecine girmeye çalışan Osmanlı Devleti’nin de sanayi türü işletmelerde çalışma hayatının başlaması,
2. Dönem : II. Meşrutiyet dönemine kadar küçük ölçekli sanayi işletmelerinin açılması ve çalışma hayatında gerçek anlamda işçi sınıfının oluşmaya başlaması,
3. Dönem : II. Meşrutiyet’ten sonra uygulanan “*milli iktisat*” politikasıyla çalışma hayatının geliştirmeye çalışılması,
4. Dönem : Türkiye’de 1923-1930 arası geliştirilmeye çalışılan özel sektör sanayisi ve çalışma hayatı,
5. Dönem : 1930’lu yıllardan sonra uygulanan politika sayesinde sanayiinin gelişimi ve Türk işçi sınıfının doğuşu,

Türkiye’de çalışma hayatını dönemlere ayırdığımızda görmekteyiz ki, tek başarılı dönem 1930 yılından sonraki dönemdir. Bu dönem diğer dönemlerden ayıran başlıca özellik, bu dönemde uygulanan politikanın başarılı olmasıdır.

Bu dönemin başarısının nedenlerine baktığımızda, karşımıza devletçi bir politika çıkmaktadır. Bu politika o kadar başarılı olmuştur ki, bir asırdır yapılamayanları 4-5 yıl gibi kısa bir dönemde başarmıştır. Bu politika, ekonomik koşullar bakımından en zor durumda olan bir ülkeyi başarıya taşımıştır. Bu dönemde nasıl bir başarıya imza atıldığını maddeler halinde sıralarsak;

- Ülkedeki yıllık nüfus artışı ortalama %11 olmasına karşılık, 1927 – 1935 arası işsizlik oranı %39’dan %25’e düşürülmüştür.
- 1927 yılında işletme başına düşen çalışan sayısı 3.9 iken 1932 tarihinden sonra 40’in altına düşmemiştir.

- Ülke için hayati önem taşıyan bankacılık ve ulaşım sektörü milleştirildi.
- 1929 yılında cari fiyatlarla milli hasılatın %9.9'unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939'da % 18.3'e çıkmıştır.
- Ülke nüfusunun 1932-1938 yılları arası ortalama % 12 artmasına karşılık sanayileşme sayesinde çalışan sayısının ortalama artışını % 13 olarak görmekteyiz.
- Gerçek anlamda Türk işçisi oluşmuştur.
- 1932 yılında "*Uluslararası Çalışma Örgütüne*" üyelik
- Ülke çalışma hayatı için önemli olan 3008 Sayılı İş Kanunu çıkarılmıştı.

Bu başarı, dünya ekonomik buhranı ve Osmanlı borçlarının ödenmesi gibi sorunlar olmasına karşın gerçekleştirilmiştir. Bu, aslında imkansız başarmak anlamına gelmektedir. Bu başarı yalnızca bu dönem içinde kalmamış ve günümüz sanayisinin ve çalışma hayatının temelini oluşturmuştur. "*Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu*" bu başarılı döneme verilecek en güzel isimdir.

KAYNAKÇA

I- ANAKAYNAK YAPITLAR

A. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Devre: Devre :V, İçtima : I, c.XXI Ankara, 1936

Devre: Devre :V, İçtima : I, c.XXII Ankara, 1936

B. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Cumhuriyet

Son Posta (İstanbul)

Tan (İstanbul)

Ulus

Vatan

Yeni Asır (İzmir)

2. Dergiler

İşveren

İstanbul Barosu Mecmuası

II- İNCELEME YAPITLARI

A. Kitaplar

- Ahmet, Hamdi; *İktisadi Devletçilik*, İstanbul Matbaacılık , İstanbul, 1931.
- Akıntürk, Turgut; *Medeni Hukuk*, savaş yay., Ankara, 1991.
- Arı, Kemal; *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.
- Armaoğlu, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, I, 23.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1994.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara, 1961.
- Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*; A.A.M. yay. Ankara, 1990.
- Avcıoğlu, Doğan; *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi yay., s. 313,314 **akt.** Ersal Yavi, *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır*, Yazıcı yay., İzmir, 2003.
- Baydar, Oya; *Türkiye İşçi Sınıfı tarihi*, y.y., ř.y., 1982.
- Başol Koray; *Türkiye Ekonomisi*, y.y., İzmir, 1994.
- Berki, Ali Hikmet; *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet yay. İstanbul, 1978.
- Bulutay, Tuncer; *Employment, unemployment and wages in Turkey*, ILO:State Institute of Statistics, Ankara, 1995.
- Büyük Larousse*; Milliyet yay., XV, İstanbul, 1992.
- Büyük Larousse*; Milliyet yay., VI, İstanbul, 1992.
- Celik, Nuri; *İş Hukuku Dersleri*, ř.y., 1984.
- Çavdar, Tevfik; *Türkiye Ekonomik Tarihi 1900-1960*, imge yay., Ankara, 2003.
- Cillov, Haluk; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1972.

Ekonomi, Münir; *İş Hukuku (Ferdî İş Hukuku)*, I., İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1984.

Eldem, Vedat; *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İ.B. yay., İstanbul, 1970.

Eren, Fikret; *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, I. Sevinç yay., Ankara, 1987.

Ersoy, Arif; *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, Abam yay., İzmir, 1990.

Esen, Bülent Nuri; *Türk İş Hukuku*, A.Ü. yay. Ankara, 1944.

Gerek, Nüvit; *İşçi Sağlığı ve İş güvenliği*, Anadolu.Ü. yay., Eskişehir, 2002.

Gülmez, Mesut; *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, DİE yay., Ankara, 1991.

Güzel, M. Şehmuz; *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, Sosyalist yay., İstanbul, 1993.

Hatipoğulları, Beşir; *Çağdaş İktisadi Sistemler*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1975.

İnan, Afet; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1972.

İktisadi Teknik Cilt IV, İstanbul , 1950.

İş Hukuku, I, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2000.

Karabekir, Kazım; *İktisat Esaslarımız -Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, Emre yay. İstanbul, 2001.

Karpat, Kemal; *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967

Kessler, G.; *Türk İş İstatistikleri*, y.y., İstanbul, 1943.

Keyder, Çağlar; *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929.*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993.

Kıray, Emine; *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, iletişim yay., İstanbul, 1995.

Kongar, Emre; *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Makal, Ahmet; *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi)*, İmge yay., Ankara, 1997.

Makal, Ahmet; *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999.

Nüfus ve Demografi 1927-1990; I., İstanbul Araştırma Merkezi yay., İstanbul, 1997.

Oğuzman, Kemal; *931 Sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri*, XXXIII, Sulhi Garan yay., İstanbul,1968.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, (Der:Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay. İstanbul, 1999.

Özbudun, Ergun; *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin yay., Ankara, 2000.

Özcün, Gündüz; *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1972, s.252. akt. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul, 1980.

Ölçün, Gündüz; *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Doğuş yay., Ankara, 1962.

Önder, Ayhan; *Hukukun Temel Kavramları*, ş.y., 1996.

Quataert, Donald; Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim yay., İstanbul, 1999.

- Sander, Oral; *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Saymen, Ferit H.; *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün yay., İstanbul, 1954.
- Süzek, Sarper; *İş Hukukunun Genel Esasları*, Savaş yay., Ankara, 1994.
- Sönmez, Mustafa; *Türkiye Ekonomisi'nin 80 yılı*, İstanbul Ticaret Odası yay., İstanbul, 2004.
- Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991.
- Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, afa yay., İstanbul, 1996.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III., İletişim yay. İstanbul, 1985.
- Tengirşek, Yusuf Kemal; *Tanzimat I "Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset"*, Marif Matbaası yay., İstanbul, 1940.
- Tezel, Yahya S.; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt yay., Ankara, 2002.
- Timur, Taner; *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Doğan yay., Ankara, 1971.
- Tolga, Muharrem Vassaf, *İş Hukuku*, Raşit Bütün yay., İstanbul, 1943.
- Toprak, Zafer; *Türk Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908 "İktisat Tarihi"*, Cem yay., İstanbul, 1997.
- Tuncay, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981
- Tunçomağ, Kenan, *Türk İş Hukuku*, C.I., Sulhi Garan yay, İstanbul, 1971.

Türk Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 "İktisat Tarihi"; Cem yay., İstanbul, 1997

Türk Anayasa Metinleri; T.İ.B. yay., İstanbul, 2000.

Türkiye'nin Nüfusu 1927; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1929.

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973.

Velidedeoğlu, H.V.; *Türk Medeni Hukuku*, I., Evrim yay. İstanbul, 1991

Yaşa, Memduh; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul, 1980.

Yavi, Ersal; *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır*, Yazıcı yay., İzmir, 2003.

Yavuz, Hulusi; *Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İ. Ü. yay., İstanbul, 1986.

B. Makaleler

Ahmet, Feroz; *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998.

Karakışla, Yavuz Selim; *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998.

Kuruç, Bilsay; *Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler, Bilanço 1923-1998: "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış" Uluslararası Kongresi (Kongre'ye sunulan bildiriler: 10-12 Aralık 1998 ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara)*, II., Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1999

Ökçün, A. Gürbüz; “*XIX. Yüzyılın ikinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri*”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII, Mart 1972

Toprak, Zafer; “*Tanzimattan Cumhuriyet’e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu İçinde*”, İzmir, 1986.

Yavuz, Erdal; *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950* (Der: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 1998.

KISALTMALAR

A.A.M.	: Atatürk Araştırma Merkezi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.g.	: Adı Geçen Gazete
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.z.c.	: Adı Geçen Zabıt Ceridesi
A.Ü.S.B.F	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
akt.	: Aktaran
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
ILO	: Uluslar Arası Çalışma Örgütü
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
ş.y.	: Şehir yok
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.İ.B.	: Türkiye İş Bankası
t.y.	: Tarih Yok
yay.	: Yayınları

İzmir Tütün Fabrikasında Çalışan Kadınlar (1935)

**Recep Peker
CHP Genel Sekreteri**

غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینک ایلك تورکیا اقتصاد
قونفره سنده کی افتتاحی نطقلری :

اقتدیلر ؟

عزیز تورکیامزک اقتصادی نهالیسی ایله بانی آرامق و بولاق کبی وطنی، حیاتی و ملی
بر غایه مقدسه ایچون بو کون بوراده طویلانیلمش اولان سزلك ، محترم خاق ممثللرینک
حضورنده بولمقله چوق مسعود و بختیارم .

اقتدیلر ؟

اوزون غفلتلرله و درین لاقیدی ایله کین عصرلرک بیه اقتصادیمزده آجدینی
یادملری تداوی ایتمک و چاره لرنی آرامق، مملکتی معمورینه ، مانی رفاهیت و سعاده
ایصال یوللرنی بولاق ایچون وقوعبوله جق مساعیکزک ، و فقیهه نتیجه لیمسنی نمئی ایلام .

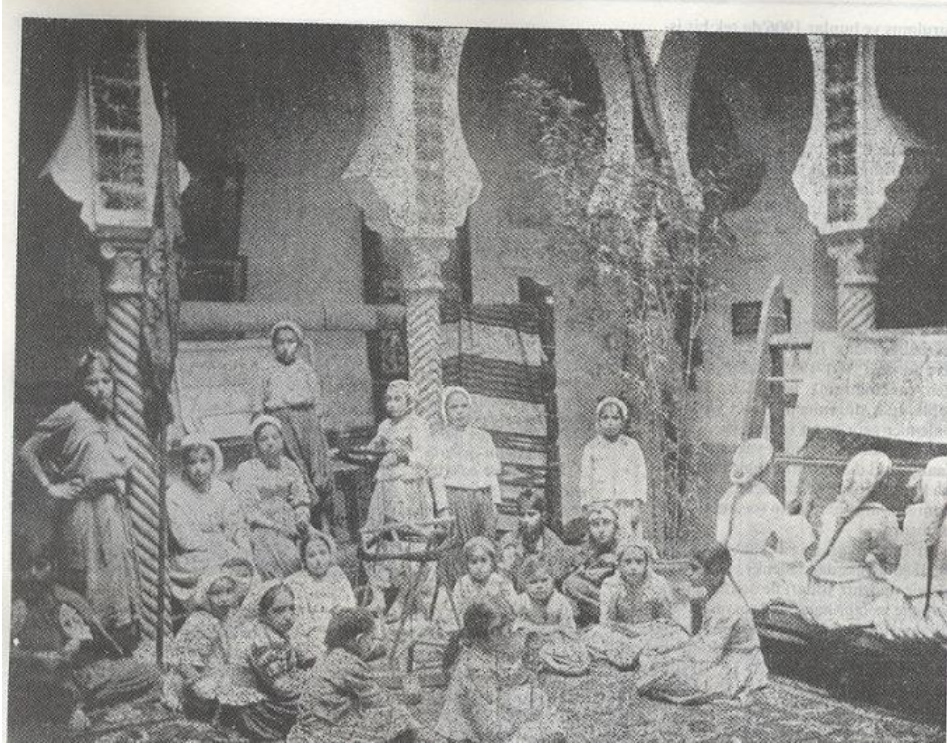
آرقداشار ؟

سزک دوغره دن دوغروه ملتیزی تمیل ایدن خلق صنفلرینک ایچندن و اونلر
طرفدن منتخب اوله رق کلپورسکیز . بو اعتبارله مملکتیزک حالی ، احتیاجنی ،
ملکتیزک املرنی وامللرنی یقیندن و هر کسدن دهالیز ، بیلپورسکیز . سزک سویله چککیز
سوزلر ، آلتیمی لزومی بیان ایدم چککیز تدبیرلر ، خلقک لسانندن سویلتمش تلقی اولتور
و بونک ایچون اک بویوک اصابتلره مالک اولور . چونکه خلقک سسی ، حقک نسیدر .

اقتدیلر ؟

تاریخ ، ملتیزک اعتلا و انحطاطی اسبابنی آزارکن بر جوق سیاسی ، عسکری ، اجنهای
سبیلر بولمقله و صایمقله در . شهبه یوق بوتون بوسبیلر حادثات اجتنابنده و ثوردلر .
بر ملتک دوغره دن دوغروه جائتله علاقه دار اولان ، اوملتک اقتصادیا تیدر .
تاریخک و تجربته تکشیف ایندیکی بو حقیقت بزم ملی حیامزده و ملی تاریخمزده
تماماً متجلی در .

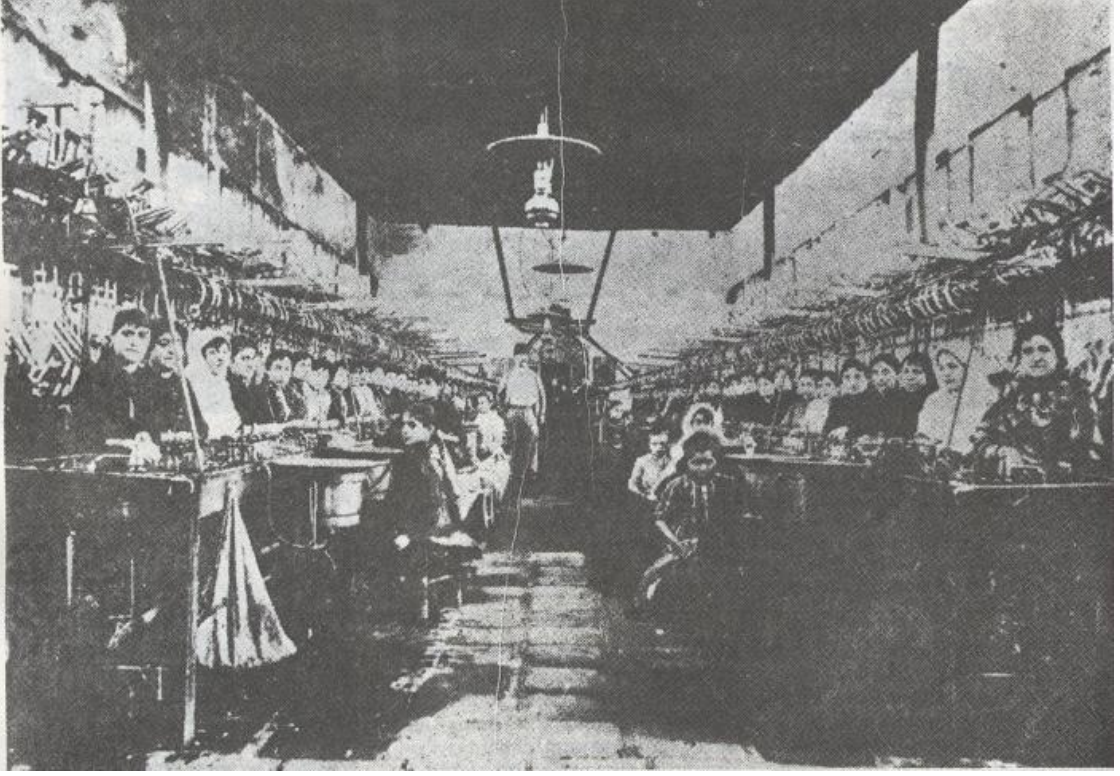
Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresini Açış
Konuşması

Halı Dokuma Tezgahlarında Çalışan Çocuk İşçiler

Cibali Tütün Fabrikasındaki Greve Giden Kadın İşçiler

Dokuma Tezgahlarında Çalışan Kadın ve Çocuk İşçiler

1910 Yılında Tramvay İşçilerinin Grevi